

КАЛЕНДАР

АЛЬМАНАХ

НА 1948 РІК

КАЛЕНДАР АЛЬМАНАХ

НА ЮВІЛЕЙНИЙ 1948 РІК

(1648 - 1848 - 1918)

АВҐСБУРҐ 1948 МЮНХЕН

НАКЛАДОМ ГУРТІВНІ ПАПЕРУ В АВҐСБУРЗІ

З Київської Софії: **Архангел Гавриїл.**

(Деталь Благовіщення. XI. ст.)

ЗА УКРАЇНУ, ЗА ЇЇ ВОЛЮ...

. . . „О, Святая!
Свята батьківщино моя!
Як поможу тобі в одчаю, —
І ти закована, і я...
Скажу тиранам Божу волю, —
Не зрозуміють, не приймуть —
І на твоїм широкім полі
Камінням вісника поб'ють!
Знесуть високії могили
І понесуть їх словом зла!
Тебе убили, розчавили.
І восхвалить заборонили
Твої колишнії діла!
О, Боже сильний і правдивий,
В твоїй руці — життя і смерть, —
Вдягни у славу свою твердь
І сотвори святеє диво —
Воскреснуть мертвим повели!
Благослови возстать собором
На подвиг новий і суворий —
На чин іскуплення землі,
Землі, повитої в неславу,
Стократ политої криваво,
Колись преславної землі!"

Т. Шевченко.

. . . Під цю пору Наше батьківське серце в великій тривозі... Вісті, що до Нас доходять, хоч і скупі, але достатні, щоб збільшити Нашу журбу та наповнитись тривогою. З великим смутком ми довідалися, що на теренах, недавно прилучених до Росії, найдорожчі наші брати і сини Українського Народу терплять тяжкі муки й переслідування...
Якщо ви в тюрмі відлучені від своїх синів, не маєте змоги учити їх закону святої віри, — самі ваші кайдани повніше і краще голосять і проповідують Христа...

Папа Пій XII.

... „Мовчанка поневолених народів, розпука всіх тих, що не мають свободи — кличуть із тугою до нас. Багатьма мовами і країнами лунає цей крик чоловіків, жінок і дітей за волею. До США доносяться відчайдушні заклики народів про порятунок від страшної загрози для їхньої свободи. Свобода людства тепер у величезній небезпеці, тиранія загрожує поширенням на увесь світ. Я присягнув перед вівтарем Вічного Бога боротися проти всякої форми будь-якої тиранії над людським духом."

Президент Г. Трумен.

Заставка з почаївського Часослова, з 1760 р.

М. Лебединський

ПІД НОВИЙ РІК

Сторіччя йдуть важкі добам на зміну,
Летять крилаті в безворoть віки —
І на твої скрижалі, Україно,
Падуть карби Господньої руки.

Поклав бо Він тебе понад шляхами
І серед пущ зростив твої поля,
Могутньою вчинив перед царями,
Щоб ти Творця втішала і цвіла.

І дав у надра Він твої й безодні
Скарбів незміряних тягар,
Щоб діяв меч і плуг в ім'я Господнє,
І достигав хлібів тучних янтар.

Дав гомін золотий твоїм дібровам,
Степам дав пошум тирс і комишів,
І дав тобі дзвінку, чарівну мову,
Щоб ти співать могла псалом душі...

Князям твоїм дав мудрість Він і силу,
Щоб землі під один скорити жезл —
І ти міцних дітей на рать кормила,
І плив могутньо з сонцем твій ковчег.

Хоч дикий схід томив тебе ордами
І храм твій попелив і обр і печеніг,
Стояла ти міцна на харалужних брамах
І кочовик смиривсь тобі до ніг.

Та ось прийшли віки ганьби й наруги:
У лоні власнім ворог твій озвавсь,
І вмерла сонящна твоя потуга
І чудь столочила тебе й мордва.

На гриднів землю вдарила неслава,
І потекли гіркі потоки кар...
У чорні попели лягла держава,
І кров'ю брата впився яничар...

Пройшли віки неволі по пустелях,
Страждав і гнувся у ярмі кріпак,
Та загули в поход фанфари Хмеля,
І знов двигнулась в сонця путь тропа.

І встала знов з одра упадку й смерти
Держава по чергах кривавих літ:
З'єднав Гетьман знов землю всю роздерту
Під скиптр тугий в могутній моноліт.

І ти могла пишатись, Україно,
Та гробом став тобі Переяслав —
І знову вмерло сонце на руїнах,
І знов Господь на тебе жах наслав.

Забрав з чола твойого всі оздоби,
Взяв блиск зіниць, щоб каялась з гріхів,
Племен чужих навів страшну потопу,
І чайкою вчинив серед шляхів.

Дітей твоїх крізь смерчі революцій
Погнав у голоді від меж до меж,
І кинув їх світами у розпуці,
Під заграви розгойданих пожеж.

Він скатував їх і зцвілив ножами,
Зігнув карки до чорних ґільйотин,
Щоб плакали і днями і ночами,
І згадували рідний свій загін.

Руїну третю перстю позначив Він,
Щоб погасить до дна гріховність душ,
Та знов ясним промінням на Хориві
Він розпалить бажав чудовний кущ!..

Щоб знали всі, що лиш один Дніпро є,
І лиш закон батьківщини один:
Віддать життя на вівтарі героєм —
За рідний край, за честь його святинь!

І що лиш там залізну волю родить.
Земля, де братнім посівом любов,
Що тільки в єдності вся міць народу,
І що за землю треба дати кров!..

Щоб знали, що найбільший гріх — то зрада,
І вічний сирота, хто без землі, —
І що не партія, а збита в сціп громада
Оратиме в спокою переліг!!...

Ти перейшла вже пробу, Україно,
Й збереш на рать останню всі полки,
І на скривавлених твоїх руїнах
Двигнеться посів Божої руки.

СІЧЕНЬ

Н. стиль	С. стиль	Дні	СВЯТА		
			Греко-католицькі	Православні	Римо-кат.
1	19	Ч	Груд. 1947. Бонифат.	Груд. 1947. Іллі, Бон.	**Новий Рік**
2	20	П	Ігнатія Богон. мч.	Ігнатія Богон. мч.	Макарія
3	21	С	Юліянії мч.	Юліянії мч., Петра мч.	Ґеновефи
4	**22**	**Н**	**Св. Отців, Анастазії вмч.**	**Св. Отців, Анастазії вмч.**	**Тита**
5	23	П	10 мч. у Криті	10 мч. у Криті	Телефора
6	24	В	Нав. Р. Хр., Євгенії	Нав. Р. Хр., Євгенії	**Тр. Царів**
7	**25**	**С**	**Різдво Христове**	**Різдво Христове**	Балентина
8	**26**	**Ч**	**Соб. Пр. Бог., Йос.**	**Соб. Пр. Бог., Євф.**	Северина
9	**27**	**П**	**Стефана Первмч.**	**Стефана Первмч., Т.**	Мартин.
10	28	С	Мч. у Нікодимії с.	Мч. у Нікод. спал.	Івана Д.
11	**29**	**Н**	**Н. по Р., Діт. задля Хр. уб.**	**Н. по Р., Діт. задля Хр. уб.**	**Альойзія**
12	30	П	Анисії мч.	Анисії мч., Філарета	Гонорати
13	31	В	Меланії Римлянки	Меланії Римлянки	Петра
14	**1**	**С**	**Н. Р. Обр. Г., Вас. В.**	**Н. Р. Обр. Г., Вас. В.**	Антонія
15	2	Ч	Сильвестра П. Р.	Сильвестра	Макрила
16	3	П	Малахії пр., Гордія	Малахії пр., Гордія	Павла п.
17	4	С	Собор 70 Апост.	Собор 70 Апост.	Ім. Ісуса
18	**5**	**Н**	**Нав. Богоявлення**	**Нав. Богоявлення**	**Ілярія**
19	**6**	**П**	**Богоявлення Госп.**	**Богоявлення Госп.**	Генр. еп.
20	7	В	Собор Івана Хр.	Собор Івана Хр.	Фабіяна
21	8	С	Юрія й Омеляна	Юрія й Омеляна	Агнети
22	9	Ч	Полієвкта мч.	Полієвкта мч.	Вінкентія
23	10	П	Григорія еп., Марк.	Григорія еп., Марк.	Об. П.Д.М.
24	11	С	Теодосія пр. Вел.	Теодосія пр. Вел.	Тимотея
25	**12**	**Н**	**Н. по Просв, Тат'яни мч.**	**Н. по Просв, Тат'яни мч.**	**Нав. Павла**
26	13	П	Єрмила і Стратон.	Єрмила і Стратон.	Полікарпа
27	14	В	Отців уб. у Синаї	Отців уб. у Синаї	Івана Зол.
28	15	С	Прп. Павла й Івана	Прп. Павла й Івана	Карла В.
29	16	Ч	Покл. вер. Петра	Покл. веригам П. ап.	Франца С.
30	17	П	Антонія В. прп.	Антонія В., Ахили	Мартина
31	18	С	Атан. й Кир., Ксенії	Атаназія й Кирила	Петра з Н.

Історичний календар: 6. I. 1846 р. засновано Кирило-Методіївське братство в Києві.

10. I. 1646 р. помер київський митрополит Петро Могила.

11. I. 1888 р. помер співець Буковини — український поет Осип Федькович.

20. I. 1921 р. помер видатний український письменник Панас Мирний (О. Рудченко).

22. I. 1918 р. IV Універсалом Української Центральної Ради проголошено на Софійському майдані в Києві самостійність України.

22. I. 1919 р. на Софійському майдані в Києві проголошено об'єднання всіх українських земель в одну Соборну Українську Державу.

29. I. 1918 р. під Крутами в бою з большевиками загинуло 300 українських студентів середньошкільників.

ЛЮТИЙ

Н. стиль	С. стиль	Дні	СВЯТА Греко-католицькі	Православні	Римо-кат.
1	**19**	**Н**	**Макара прп.**	**Макара прп.**	**Ігната**
2	20	П	Євтима прп.	Євтима прп.	Марії Гр.
3	21	В	Максима, Агнії	Максимаісп., Неоф.	Блажея
4	22	С	Тимотея, Анастас.	Тимотея, Мануїла	Вероніки
5	23	Ч	Климентія єп.	Климентія, Агатанг.	Агафії
6	24	П	Ксенії прп., Римл.	Ксенії, Агапія	Дороти
7	25	С	Григорія Богосл.	Григорія, Оксентія	Ромуаль.
8	**26**	**Н**	**Ксенофонта прп.**	**Ксенофонта прп.**	**Н. Запустна**
9	27	П	† Пер. мощ. Ів. Зол.	† Пер. мощ. Ів. Зол.	Аполонії
10	28	В	Єфрема Сир. прп.	Єфрема, Палладія	Схоляст.
11	29	С	Пер. м. Ігнатія Б.	Пер. м. Ігнатія Б.	Євфроз.
12	**30**	**Ч**	**Трьох Святителів**	**Трьох Святителів**	Євлягії
13	31	П	Кира й Івана безср.	Кира й Івана безср.	Катерини
14	1	С	Трифона мч.	Трифона мч., Перп.	Валент.
15	**2**	**Н**	**Стрітення Госп.**	**Стрітення Госп.**	**Н. Вступна**
16	3	П	Симеона й Анни	Симеона й Анни	Юліянни
17	4	В	Ісидора прп.	Ісидора, Миколи ісп.	Флавія
18	5	С	Агафії мч.	Агафії, Теодулії	Констант.
19	6	Ч	Вукола прп. єп.	Вукола єп., Доротеї	Конрада
20	7	П	Партенія, Луки	Партенія єп., Луки	Евстахія
21	8	С	Теодора вмч.	Теодора, Захара	Елеонори
22	**9**	**Н**	**Нед. про Митаря і Фар.**	**Нед. про Митаря і Фар.**	**Н. Суха**
23	10	П	Никифора	Никифора	Романа
24	11	В	Уласа вмч.	Уласа, Хведори	Матея
25	12	С	Євгена прп.	Мелетія, Євгена	Анастасії
26	13	Ч	Мартиніяна прп.	Мартиніяна, Євлогія	Олександ.
27	14	П	Авксента прп.	Кирила р. ап.	Нестора
28	15	С	Онисима ап.	Онисима, Пафнутія	Теофіля
29	**16**	**Н**	**Нед. про блудн. сина**	**Нед. про блудн. сина**	**Н. Глуха**

Історичний календар: 3. II. 1812 р. народився український байкар Євген Гребінка.

9. II. 1918 р. підписано Берестейський мир, що ним Німеччина, Австрія, Туреччина й Болгарія визнали самостійність України.

10. II. 1900 р. засновано першу на Україні політичну партію — Революційну українську партію (Р. У. П.).

12. II. 1939 р. відбулися вибори до першого сойму Карпатської України.

14. II. 1897 р. помер видатний діяч українського відродження й письменник Пантелеймон Куліш.

20. II. 1054 р. помер київський князь Ярослав Мудрий.

24. II. 1608 р. помер видатний діяч української культури Константин Острозький.

25. II. 1871 р. народилася велика українська письменниця Леся Українка (Лар. Косач).

25. 2. 1945 р. помер визначний укр. письменник Аркадій Любченко.

БЕРЕЗЕНЬ

Н. стиль	С. стиль	Дні	СВЯТА		
			Греко-католицькі	Православні	Римо-кат.
1	17	П	Теодора	Теодора	Альбіна
2	18	В	Льва, п. р.	Льва еп.	Галини
3	19	С	Архипа ап.	Архипа ап. Доситея	Кунеґунд.
4	20	Ч	Льва еп.	Льва еп. Агатона	Казимири
5	21	П	Тимотея, Евстахія	Тимотея, Евстахія	Віктора
6	22	С	Н. мч. у Євгенії	Н. мч. у Євгенії	Евзевія
7	**23**	**Н**	**М'ясоп., Полікарпа вм.**	**М'ясоп., Полікарпа вм.**	**Середп.**
8	24	П	† 1 і 2 В. Ч. Г. Ів. Хрест.	† 1 і 2 В. Ч. Г. Ів. Хрест.	Івана Б.
9	25	В	Тараса	Тарасія архиеп.	Франціска
10	26	С	Порфирія єп.	Порфирія, Севаст.	40 мучен.
11	27	Ч	Прокопія, Декап.	Прокопія, Тита прп.	Констант.
12	28	П	Василія ісп.	Василія, Марини	Григора
13	29	С	Кассіяна	Кассіяна	Христини
14	**1**	**Н**	**Сироп., Євдокії**	**Сироп., Євдокії**	**Чорна нед.**
15	2	П	Теодота	Івана Лівств.	Лонгіна
16	3	В	Евтропія	Евтр., Клеон.	Таціяна
17	4	С	Гарасима	Гарасима, Якова	Ґертруди
18	5	Ч	Конона мч.	Конона, Онисія	Едварда
19	6	П	42 мч. в Аморії	42 мч. в Аморії	**Йосифа**
20	7	С	Єп. мч. в Херсоні	Єп. мч. в Херсоні	Вольфр.
21	**8**	**Н**	**1 н. посту, Теофілякта**	**1 н. посту, Теоф. Єрма**	**Нед. квітна**
22	9	П	40 мч. в Севаст. оз.	40 мч. в Севаст. оз.	Октавіяна
23	10	В	Кіндрата мч.	Кіндрата, Галини	Фелікса
24	11	С	Софронія	Софронія, Понтія	Гавриїла
25	12	Ч	Теофана прп.	Теофана, Григорія	†Благ. П.Б.
26	13	П	П. м. Никифора	П. м. Никифора, Хр.	Вел. П'ят.
27	14	С	Венедикта прп.	Венедикта прп.	Руперта
28	**15**	**Н**	**2 н. посту, Агапія мч.**	**2 н. посту, Агапія мч.**	**Воскрес. Хр.**
29	16	П	Савина і Папи мч.	Савина і Папи мч.	**Світлий понед.**
30	17	В	Олексія прп. ч. Б.	Олексія прп. ч. Б.	Анелі
31	18	С	Кирила архиеп.	Кирила, Трофима	Бальбіни

Історичний календар: 2. III. 1827 р. народився український байкар Леонід Глібів.

3. III. 1861 р. скасовано кріпацтво на Україні.

9. III. 1814 р. народився найбільший поет України Тарас Шевченко.

10. III. 1861 р. помер Тарас Шевченко.

14. III. 1923 р. рада послів у Парижі визнала Західну Україну за Польщею.

14. III. 1939 р. проголошено самостійність Карпатської України.

20. III. 1917 р. утворено Українську Центральну Раду в Києві.

20. III. 1921 р. помер популярний український історичний повістяр А. Кащенко.

23. III. 1842 р. народився український композитор Микола Лисенко.

26. III. 1909 р. помер український історик Микола Аркас.

КВІТЕНЬ

Н. стиль	С. стиль	Дні	СВЯТА Греко-католицькі	Православні	Римо-кат.
1	19	Ч	Хризанта і Дарії	Хризанта і Дарії	Теод., Ст.
2	20	П	Отц. уб. у ман. Сави	Отц. уб. у ман. Сави	Франца
3	21	С	Якова ісп.	Якова ісп. Хоми	Ришарда
4	**22**	**Н**	**3 н. в. п., Хрестопокл.**	**3 н. в. п., Хрестопокл.**	**1 н. Біла**
5	23	П	Никона прпмч.	Никона прпмч.	Тиберія
6	24	В	Захара	Захара	Келестина
7	**25**	**С**	**Благовіщення Пр .Б.**	**Благовіщення Пр .Б.**	Теодора
8	26	Ч	Соб. Арх. Гавриїла	Соб. Арх. Гавриїла	Дионисія
9	27	П	Матрони	Матрони, Теодосія	Марії К.
10	28	С	Іларіона, Стефана	Іларіона, Стефана	Михайла
11	**29**	**Н**	**4 н. в. п., Марка**	**4 н. в. п., Марка**	**2 н. по Воскр.**
12	30	П	Івана Лідств.	Івана Лідств.	Вікт., Юлія
13	31	В	Іпатія	Іпатія	Герменеґільди
14	1	С	Мар. Єгип.	Мар. Єгип.	Валеріяна
15	2	Ч	Тита чуд.	Тита, Гр.	Анастаса
16	3	П	Никити прп.	Никити, Теодосії	Ламберта
17	4	С	Йосифа й Юрія	Йосифа й Юрія	Аник. Роб.
18	**5**	**Н**	**5 н. в. п., Теодула**	**5 н. в. п., Теодула**	**3 н. по Воскр.**
19	6	П	Євтихія архиєп.	Пр. св. Методія	Тимона
20	7	В	Юрія єп.	Юрія єп.	Теодора
21	8	С	Іродіона, Агава	Іродіона, Агава, Руфа	Фелікса
22	9	Ч	Евпсихія мч.	Евпсихія, Вадима	Луки
23	10	П	Терентія мч.	Терентія, Макара	Войтіха
24	11	С	Антипи смч. єп.	Антипи смч. єп.	Фіделіса
25	**12**	**Н**	**Квітна Н., Василія ісп.**	**Квітна Н., Василія ісп.**	**4 н. по Воскр.**
26	13	П	Артемона свмч.	Артемона свмч.	Клета
27	14	В	Март. п. р.	Мартина	Теофіля
28	15	С	Аристарха, Пуда	Аристарха, Пуда ап.	Павла
29	16	Ч	Агапії, Ірини мч.	Ірини, Агапії, Леоніда	Пет., Роб.
30	**17**	**П**	**Вел. П'ятниця**	**Вел. П'ятниця**	Нар. Йос.

Історичний календар: 2. IV. 1918 р. помер видатний український письменник Іван Нечуй-Левицький.

7. IV 1811 р. народився будитель Галицької України Маркіян Шашкевич.

7. IV. 1917 р. проголошення Української Центральної Ради в Києві.

15. IV. 1893 р. помер український поет і етнограф Іван Манджура.

18. IV. 1885 р. помер видатний український діяч і історик Микола Костомарів.

19.—21. IV. 1917 р. відбувся перший Всеукраїнський Національний Конґрес у Києві.

22. IV. 1910 р. помер український драматург і батько українського театру Марко Кропивницький.

25. IV. 1913 р. помер видатний український письменник Михайло Коцюбинський.

27. IV. 1904 р. помер український драматург і артист Михайло Старицький.

ТРАВЕНЬ

Н. стиль	С. стиль	Дні	СВЯТА Греко-католицькі	Православні	Римо-кат.
1	18	С	Вел. Суб. Івана прп.	Івана, Кузьми	Фил. Яков.
2	**19**	**Н**	**Воскр. Христове**	**Воскр. Христове**	**5 н. по Воскр.**
3	**20**	**П**	**Св. Понеділок**	**Св. Понеділок**	Александ.
4	**21**	**В**	**Св. Вівторок**	**Св. Вівторок**	Фльоріяна
5	22	С	Луки ап.	Луки ап.	Пія, Єрон.
6	23	Ч	† Юрія вмч.	† Георгія, Олекс.	**Вознес. Госп.**
7	24	П	Сави Стр. мч.	Сави Стр. мч.	Станисл.
8	25	С	† Марка ап. і єп.	† Марка ап. і єп.	Фльор.
9	**26**	**Н**	**Н. Томина**	**Н. Томина**	**6 н. по Воскр.**
10	27	П	Семена свмч.	Семена свмч.	Миколая
11	28	В	Ясона	Ясона	Максима
12	29	С	9 мч. у Кузиці	9 мч. у Куз., Мемнона	Панкратія
13	30	Ч	† Якова ап.	† Якова ап., Макс.	Роберта, Серв.
14	1	П	Єремії прп.	Єремії прп.	Тибурта, Бон.
15	2	С	Атанаса В. архиєп.	† Атанаса В. патріяр.	Софії
16	**3**	**Н**	**Н. Мироносиць**	**Н. Мироносиць**	**Зісл. св. Духа**
17	4	П	Пелагії прп.	Пелагії прп.	**2. день Зел. св.**
18	5	В	Ірини	Ірини	Фелікса
19	6	С	Йова Многостр.	Йова Многостр.	Петра
20	7	Ч	Явл. на небі Ч. Хр.	Явл. Ч. Хр. Пахома	Бернарда
21	8	П	† Івана Б. ап. і єп.	† Івана Б. ап. і єп.	Бената
22	9	С	Пер. мощ .с. ч.	Пер. мощ .с. ч.	Десидора
23	**10**	**Н**	**Н. Про розсл.**	**Н. Про розсл.**	**1 н. по З. с. Д.**
24	11	П	Мокія, Методія	Методія і Кирила	Юрія мч.
25	12	В	Епіфана	Епіфана	Урбана
26	13	С	Ликери мч.	Переполовіння	Филипа
27	14	Ч	Сидора мч.	Сидора мч., Микити	**Боже тіло**
28	15	П	Пахома В. прп.	Пахома В. прп.	Август.
29	16	С	Теодора прп.	Теодора прп.	Пилипа
30	**17**	**Н**	**Н. про Самарянку**	**Н. про Самарянку**	**2 н. по З. с. Д.**
31	18	П	Теодота мч.	Теодота мч.	Ан., Петр.

Історичний календар: 2. V. 1648 р. обрано на гетьмана всієї України Богдана Хмельницького.

3. V. 1925 р. згинув у тюрмі Микола Міхновський.
5. V. 1836 р. народився український поет Сидір Воробкевич.
6. V. 1910. р. помер український письменник і автор найповнішого словника української мови Борис Грінченко.
13. V. 1933 р. заподіяв собі смерть український письменник Микола Хвильовий.
15. V. 1848 р. скасовано кріпацтво в Галичині.
16. V. 1817 р. народився історик Микола Костомарів.
23. V. 1938 р. на вулиці в Ротердамі підступно вбито українського політичного діяча проводиря ОУН полковника Євгена Коновальця.
25. V. 1926 р. на вулиці в Парижі підступно вбито головного отамана військ УНР Симона Петлюру.
28. V. 1916 р. помер великий український письменник Іван Франко.

ЧЕРВЕНЬ

Н. стиль	С. стиль	Дні	СВЯТА Греко-католицькі	Православні	Римо-кат.
1	19	В	Патрикія	Патрикія	Якова
2	20	С	Фалалея	Фалалея	Еразма
3	21	Ч	† Конст. й Єлени	Конст. й Єлени	Кльогиль.
4	22	П	Василиска мч.	Василиска мч.	Отпата єп.
5	23	С	Михайла прп. єп.	Михайла прп. єп.	Валерії
6	**24**	**Н**	**Нд. про сліпонар.**	**Нд. про сліпонар.**	**3 н. п. З. с. Д.**
7	25	П	† Зн. гол. Івана Хр.	† Зн. гол. Івана Хр.	Роберта
8	26	В	Карпа	Карпа	Максима
9	27	С	Терапонта свмч.	Терапонта свмч.	Ришарда
10	**28**	**Ч**	**Вознесення**	**Вознесення**	Маргар.
11	29	П	Теодосії мч.	Теодосії мч.	Варнави
12	30	С	† Прп. Євхар.	Ісака прп.	Івана
13	**31**	**Н**	**Нд. св. Отців**	**Нд. св. Отців**	**4. н. п. З. с.Д.**
14	1	П	Юстина свмч.	Юстина, Харитона	Висилія
15	2	В	Никифора	Никифора	Йолянти
16	3	С	Лукиліяна мч.	Лукиліяна, Павлі	Бенона
17	4	Ч	Митрофана арх.	Митрофана	Інокентія
18	5	П	Доротея свмч.	Доротея свмч.	Марка, Єл.
19	6	С	Вісаріона й Ілар.	Вісаріона й Ілар.	Герв., Пр.
20	**7**	**Н**	**Сош. св. Духа**	**Сош. св. Духа**	**5 н. п. З. с. Д.**
21	**8**	**П**	**Пр. Трійці**	**Пр. Трійці**	Альойзія
22	9	В	Теклі і Кирила	Теклі і Кирила	Павлина
23	10	С	Тимотея свмч	Тимотея свмч.	Агрипини
24	11	Ч	† Варт. і Варн.	Вартолом. і Варнави	Нар. Ів. Хр.
25	12	П	Онуфрія, Петра	† Онуфрія, Зенона	Проспера
26	13	С	Акилини, Антон.	Акилини, Ганни	Івана, Пав.
27	**14**	**Н**	**1 н. по З. св. Духа**	**1 н. по З. св. Духа**	**6 н. п. З. с. Д.**
28	15	П	Амоса пр.	Амоса пр.	Іринея
29	16	В	Тихона	Тихона	**Пет. і Пав.**
30	17	С	Мануїла мч.	Мануїла, Савела	Емілії

Історичний календар: 5. VI. 1775 р. зруйновано Запорізьку Січ.

7. VI. 1843 р. помер Маркіян Шашкевич.

11. VI. 1876 р. вийшов ганебний царський указ, що ним заборонено друкування українських книжок.

14. VI. 1569 р. сталася Люблинська унія Литви з Польщею і внаслідок цього всі українські землі (крім Буковини й Закарпаття) ввійшли до складу Польщі.

22. VI. 1929 р. помер видатний український діяч видавець газети „Рада" і меценат Євген Чикаленко.

23. VI. 1917 р. вийшов перший універсал Української Центральної Ради.

29. VI. 1849 р. народилась українська письменниця Олена Пчілка.

22. VI. 1941 р. початок російсько-німецької війни.

ЛИПЕНЬ

Н. стиль	С. стиль	Дні	СВЯТА Греко-католицькі	Православні	Римо-кат.
1	18	Ч	Леонтія мч.	Леонтія	Теодальда
2	19	П	† Юди ап.	† Юди ап.	Пос. ПДМ
3	20	С	Методія свмч.	Луки ап.	Льва
4	**21**	**Н**	**2 н. по З. св. Д., Юліяна**	**2 н. по З. св. Д., Юліяна**	**7 н. п. З. с. Д.**
5	22	П	Євсевія єп.	Євсевія єп.	Фільом.
6	23	В	Аґрипини	Аґрипини	Домініка
7	**24**	**С**	**Різдво Івана Хр.**	**Різдво Івана Хр .**	Кир. і Мет.
8	25	Ч	Февронії мч., Пр. Евхар.	Февронії мч., Пр. Евхар.	Єлисавети
9	26	П	Давида Сол. прп.	Давида Сол. прп	Вероніки
10	27	С	Самсона прп.	Самсона прп.	7 мч. Ам.
11	**28**	**Н**	**3 н. по З. св. Д., П. м. Кира**	**3 н. по З. св. Д., П. м. Кира**	**8 н. п. З. с. Д.**
12	**29**	**П**	**Петра і Павла**	**Петра і Павла**	Івана Ґв.
13	30	В	Собор 12 Апостолів	Собор 12 Апостолів	Маргар.
14	1	С	Кузьми й Даміяна	Кузьми й Даміяна	Фелікса
15	2	Ч	† Пол. р. Пр. Бог.	† Пол. р. Пр. Бог.	Генрика
16	3	П	Пр. Серця Іс., Якинта мч.	Анастаса, Пр. Серця Іс.	ПДМ., Вал.
17	4	С	Андрія Кр. арх.	Андрія Кр. арх.	Олекси
18	**5**	**Н**	**4 н. по З.св.Д., Кир. й Мет.**	**4 н. по З.св.Д., Кир. й Мет.**	**9 н. п. З. с. Д.**
19	6	П	† Атанаса Ат.	† Атанаса Ат.	Віцк. а. П.
20	7	В	Преп. Хоми	Преп. Хоми	Чеслава
21	8	С	Прокопа вмч.	Прокопа вмч.	Пракседи
22	9	Ч	Панкрата свмч.	Панкрата свмч.	Теофіла
23	10	П	† Антона Печ.	† Антона Печ.	Аполін.
24	11	С	Євф., Ольги, Любом.	Євф., Ольги, Любом.	Християни
25	**12**	**Н**	**5 н. по З.св.Д., Прокл. й Іл.**	**5 н. по З.св.Д., Прокл. й Іл.**	**10 н. п. З. с. Д.**
26	13	П	Соб. Арх. Гавр.	Соб. Арх. Гавр., Ст.	Анни
27	14	В	Акили	Акили	Наталії
28	15	С	† Володимира	**† Володимира**	Інокента
29	16	Ч	Афтиногена єп.	Афтиногена єп.	Марти
30	17	П	Марини вмч.	Марини вмч.	Юліти
31	18	С	Якинта, Омеляна	Якинта, Омеляна	Ігната

Історичний календар: 1. VII. 1917 р. засновано перший український (з українською викладовою мовою) університет в Кам'янці Подільському.

3. VII. 1834 р. народився український письменник А. Свидницький.

8.—9. VII. 1709 р. битва Карла XII Шведського й українського гетьмана Івана Мазепи з московським царем Петром I.

11. VII. 969 р. померла Київська княгиня Ольга.

13. VII. 1874 р. народився письменник Марко Черемшина (Іван Семанюк).

17. VII. 1917 р. Українська Центральна Рада в Києві видала свій другий універсал.

18. VII. 1871 р. помер А. Свидницький.

22. VII. 1944 р. помер у Празі видатний український поет О. Олесь (Ол. Кандиба).

СЕРПЕНЬ

Н. стиль	С. стиль	Дні	СВЯТА Греко-католицькі	Православні	Римо-кат.
1	**19**	**Н**	**6 н. по З. св. Д., Мокрини**	**6 н. по З. св. Д., Мокрини**	**11 н. п. З. с. Д.**
2	20	П	† Іллі пр.	**† Іллі пр.**	ПДМ.
3	21	В	Симеона	Симеона	Нікодима
4	22	С	Марії Магдалини	Марії Магдалини	Протаса
5	23	Ч	Трофима мч.	Трофима мч.	ПДМ. Сн.
6	24	П	† Бориса і Гліба	† Бориса і Гліба	Преобр. Г.
7	25	С	† Усп. св. Анни	† Усп. св. Анни	Каєтана
8	**26**	**Н**	**7 н. по З. св. Д., Єрмолая**	**7 н. по З. св. Д., Єрмолая**	**12 н. п. З. с. Д.**
9	27	П	† Пантелеймона	† Пантелеймона вмч.	Івана, Ром.
10	28	В	Прохора	Прохора	Вавра
11	29	С	Калиника мч.	Калиника мч.	Сузанни
12	30	Ч	Сили, Силуана	Сили, Силуана ап.	Кляра
13	31	П	Євдокима	Євдокима	Іполита
14	1	С	† Мч. Маккавеїв	† Мч. Маккавеїв	Евзевія
15	**2**	**Н**	**8 н. по З. св. Д., Степана**	**8 н. по З. св. Д., Степана**	**13 н.п. З. с. Д.**
16	3	П	Ісака, Фавста	Ісака, Фавста	Йоакима
17	4	В	7 мч. з Ефезу	7 мч. з Ефезу	Ліберата
18	5	С	Євсигнія мч.	Євсигнія мч.	Олени
19	**6**	**Ч**	**Преобр. Госп.**	**Преобр. Госп.**	Івана
20	7	П	Домета прпмч.	Домета прпмч.	Самійла
21	8	С	Омеляна єп.	Омеляна єп.	Іванни
22	**9**	**Н**	**9 н. по З. св. Д., Матея ап.**	**9 н. по З. св. Д., Матея ап.**	**14 н. п. З. с. Д.**
23	10	П	Лаврента мч.	Лаврента мч.	Пилипа
24	11	В	Євпла	Євпла	Вартол.
25	12	С	Фотія і Аникити	Фотія і Аникити мч.	Людвика
26	13	Ч	Максима ісп.	Максима ісп.	Зефірина
27	14	П	Михея пр.	Михея пр.	Казимира
28	**15**	**С**	**Успення Пр. Бог.**	**Успення Пр. Бог.**	Август.
29	**16**	**Н**	**10 н. по Зісл. св. Духа**	**10 н. по Зісл. св. Духа**	**15 н. Ус. гл. І. Х**
30	17	П	Мирона мч.	Мирона мч.	Рожі з Л.
31	18	В	Флора й Лавра	Флора й Лавра	Раймунда

Історичний календар: 1. VIII. 1913 р. померла українська письменниця Л. Українка.
2. VIII. 1914 р. Початок першої світової війни.
4. VIII. 1687 р. обрано Івана Мазепу на гетьмана.
5. VIII. 1911 р. померла письменниця Ганна Барвінок (Ол. Кулішева).
6. VIII. 1657 р. помер гетьман Богдан Хмельницький.
8. VIII. 1834 р. народився письменник Осип Федькович.
8. VIII. 1818 р. народився Пантелеймон Куліш.
10. VIII. 1907 р. померла українська письменниця Марко Вовчок (Марія Марковичева).
10. VIII. 1843 р. помер батько українського повістярства Квітка-Основ'яненко.
12. VIII. 1925 р. помер письменник Осип Маковей.
12. VIII. 1925 р. помер український поет Володимир Самійленко.
15. VIII. 1856 р. народився Іван Франко.
28. VIII. 1921 р. большевики розстріляли українського поета Гр. Чупринку.

ВЕРЕСЕНЬ

Н. стиль	С. стиль	Дні	СВЯТА Греко-католицькі	Православні	Римо-кат.
1	19	С	Андрія Страт. мч.	Андрія Страт. мч.	Еґідія
2	20	Ч	Самійла пр.	Самійла пр.	Стефана
3	21	П	Тадея ап.	Тадея ап., Васси мч.	Семена
4	22	С	Агатоника мч.	Агатоника мч.	Розалії
5	**23**	**Н**	**11 н. по З. св. Д., Лупа муч.**	**11 н. по З. св. Д., Лупа муч.**	**16 н. п. З. с. Д.**
6	24	П	Євтиха свмч.	Євтиха свмч.	Євгена
7	25	В	Зв. м. ап. Вартолом.	Зв. м. ап. Вартолом.	Мельхіора
8	26	С	Адріяна і Наталії	Адріяна і Наталії	**Різдво ПБ.**
9	27	Ч	Пимена прп.	Пимена прп.	Сергія
10	28	П	Мойсея Мурина	Мойсея Мурина	Луки
11	29	С	† Ус. ч. г. Ів. Хр.	**† Ус. ч. г. Ів. Хр.**	Прота
12	**30**	**Н**	**12 н. по З. св. Д., Олекси**	**12 н. по З. св. Д., Олекси**	**17 н. п. З. с. Д.**
13	31	П	† Пол. ч. п. Пр. Б.	† Пол. ч. п. Пр. Б.	Євгенії
14	1	В	Симеона,	Симеона,	Розд. Ч. Х.
15	2	С	Мамонта свмч.	Мамонта, Хведота	Нікодима
16	3	Ч	Антима свмч.	Антима, Теоктиста	Кірнила
17	4	П	Вавили свмч.	Вавили свмч.	Лямберта
18	5	С	Захарії і Єлисавети	Захарії і Єлисавети	Йосифа
19	**6**	**Н**	**13 н. по Зісл. св. Духа**	**13 н. по Зісл. св. Духа**	**18 н. п. З. с. Д.**
20	7	П	Созонта	Созонта мч.	Євстаха
21	**8**	**В**	**Різд. П. Богородиці**	**Різд. П. Богородиці**	Матея ап.
22	9	С	Якима і Анни	Якима і Анни	Томи, Мав.
23	10	Ч	Мінодори, Мітрод.	Мінодори, Мітрод.	Теклі
24	11	П	Теодори прп.	Теодори прп.	Ґерарда
25	12	С	Автонома свмч.	Автонома свмч.	Фірмина
26	**13**	**Н**	**14 н. по Зісл. св. Духа**	**14 н. по Зісл. св. Духа**	**19 н. п. З. с. Д.**
27	**14**	**П**	**Воздвиження Ч. Хр.**	**Воздвиження Ч. Хр.**	Кос. і Дам.
28	15	В	Никити	Никити	Вячесл.
29	16	С	Євфимії мч.	Євфимії мч.	Михайла
30	17	Ч	Софії, В., Н., Л.	Софії, В., Н., Люб.	Єроніма

Історичний календар: 1. IX. 1722 р. народився укр. філософ Гр. Сковорода.

3. IX. 1709 р. помер у Бендерах гетьман Іван Мазепа.
9. IX. 1769 р. народився батько нового українського письменства Іван Котляревський.
12. IX. 1903 р. відкрито в Полтаві пам'ятник Іванові Котляревському.
15. IX. 1907 р. помер видатний український драматург І. Тобілевич (Карпенко-Карий).
16. IX. 1658 р. Український гетьман Іван Виговський підписав з Польщею в Гадячому договір, згідно з яким Україна мала стати самостійним князівством у спілці з Польщею.
18. IX. 1841 р. народився видатний український діяч і учений М. Драгоманів.
19. IX. 1903 р. помер український письменник Сидір Воробкевич.
22. IX. 1944 р. помер у Канаді укр. дириґент і композитор Ол. Кошиць.
29. IX. 1866 р. народився найбільший український історик Михайло Грушевський.

ЖОВТЕНЬ

Н. стиль	С. стиль	Дні	СВЯТА: Греко-католицькі	Православні	Римо-кат.
1	18	П	Євмена прп.	Євмена	Івана з Д.
2	19	С	Трофима мч.	Трофима, Савата	Теофіла
3	**20**	**Н**	**15 н. по З. св. Д., Евстах. вмч.**	**15 н. по З. св. Д., Евстах. вмч.**	**20 н. п. З. с. Д.**
4	21	П	Кідрата ап.	Кідрата ап.	Франціска
5	22	В	Свщ. Фоки	Свщ. Фоки	Плякиди
6	23	С	Зач. Івана Предт.	Зач. Івана Предт.	Брунона
7	24	Ч	Теклі првмч.	Теклі првмч.	ПДМ.
8	25	П	Євфросини	Євфросини	Пелягії
9	26	С	† Пр. Івана Богос.	† Пр. Івана Богос.	Дионізія
10	**27**	**Н**	**16 н. по З. св. Д., Каліст. вмч.**	**16 н. по З. св. Д., Каліст. вмч.**	**21 н. п. З. с. Д.**
11	28	П	† Харитона прп.	† Харитона прп.	ПДМ.
12	29	В	Преп. Киріяка	Преп. Киріяка	Максиміл.
13	30	С	Григора свмч.	Григора свмч.	Едварда
14	1	Ч	† Покр. Пр. Бог.	**† Покрова Пр. Бог.**	Калікста
15	2	П	Кипріяна свмч.	Кипріяна свмч.	Тереси
16	3	С	Дениса свмч.	Дениса свмч.	Мартин.
17	**4**	**Н**	**17 н. по З. св. Д., Ер. свмч.**	**17 н. по З. св. Д., Ер. свмч.**	**22 н. п. З. с. Д.**
18	5	П	Харитини мч.	Харитини мч.	Луки
19	6	В	Томи	Томи	Петра з А.
20	7	С	Сергія і Вакха	Сергія і Вакха	Івана К.
21	8	Ч	Пелягії й Таісії	Пелягії й Таісії	Урсулі
22	9	П	† Якова ап.	† Якова ап.	Кордулі
23	10	С	Євлампа	Євлампа	Северина
24	**11**	**Н**	**18 н. по З. св. Д., Фил. ап.**	**18 н. по З. св. Д., Фил. ап.**	**23 н. п. З. с. Д.**
25	12	П	Прова, Тараха	Прова, Тараха мч.	Криспіна
26	13	В	Аґафадора	Аґафадора	Лукіяна
27	14	С	Назара, Гервaса	† Рожд. Параскевії	Савини
28	15	Ч	Євтима прп.	Євтима прп.	Сим., Тад.
29	16	П	Лонгина мч.	Лонгина мч. сотн.	Наркиза
30	17	С	Осії, Андрея	Осії пр., Андрея Кр.	Германа
31	**18**	**Н**	**19 н. по З. св. Д., † Луки ап.**	**19 н. по З. св. Д., † Луки ап.**	**24 н. п. З. с. Д.**

Історичний календар: 1. X. 1877 р. помер український учений Осип Бодянський.

6. X. 1918 р. відкрито український університет у Києві.

18. X. 1848 р. відбувся з'їзд „руських учених" у Львові.

18. X. 1876 р. народився видатний український учений і громадський діяч академік Сергій Єфремов.

18. X. 1918 р. утворено українську Народню Раду і проголошено Західньо-Українську Народню Республіку.

19. X. 1596 р. на соборі в Бересті проголошено унію (об'єдання православної церкви з католицькою.

19. X. 1648 р. козацьке військо на чолі з Б. Хмельницьким облягло Львів.

29. X. 1794 р. помер український філософ Гр. Сковорода.

ЛИСТОПАД

Н. стиль	С. стиль	Дні	СВЯТА Греко-католицькі	Православні	Римо-кат.
1	19	П	Йоїла прп.	Йоїла прп.	**Всіх Св.**
2	20	В	Артемія	Артемія	**День зад.**
3	21	С	Іларіона Вел.	Іларіона Вел. прп. мч.	Губерта
4	22	Ч	Аврекія єп.	Аврекія, Олександра	Карла Б.
5	23	П	Якова апост.	Якова апост.	Загарії
6	24	С	Арети мч.	Арети, Афанасія	Леонарда
7	**25**	**Н**	**20 н. по З. св. Д., Маркіяна**	**20 н. по З. св. Д., Маркіяна**	**25 н. п. З. с. Д**
8	**26**	**П**	**Димитрія вмч.**	**Димитрія вмч.**	Готфрід
9	27	В	Нестора	Нестора	Теодора
10	28	С	Терентія, Неоніли	Терентія, Неоніли	Андрея
11	29	Ч	Анастасії прпмч.	Анастасії прпмч.	Мартина
12	30	П	Зиновія, Зиновії	Зиновія, Зиновії	5 мч. Ом.
13	31	С	Стахія, Амплія	Стахія, Амплія	Станисл.
14	**1**	**Н**	**21 н. по З. св. Д., Кузь. і Д.**	**21 н. по З. св. Д., Кузь. і Д.**	**26 н. п. З. с. Д.**
15	2	П	Акиндина мч.	Акиндина мч.	Леополда
16	3	В	Йосипа	Йосипа	Едмунда
17	4	С	Йоаникія Вел.	Йоаникія Вел. прп.	Григорія
18	5	Ч	Галактіона мч.	Галактіона мч.	Одона
19	6	П	Павла архиєп.	Павла, Луки сицил.	Єлисавети
20	7	С	Єрона мч.	33 мч. в Мелітині	Фелікса
21	**8**	**Н**	**22 н. по З. св. Д., Арх. Мих.**	**22 н. по З. св. Д., Арх. Мих.**	**27 н. п. З. с. Д.**
22	9	П	Онисифора	Онисифора, Порфир.	Кекилії
23	10	В	Ераста й Родіона	Ераста й Родіона	Климент.
24	11	С	Мини, Віктора	Мини, Віктора мч.	Івана
25	12	Ч	† Йосафата свмч.	Івана милост., Ниля	Катерини
26	13	П	† Івана Золотоуст.	† Івана Золотоуст.	Петра
27	14	С	† Филипа ап.	† Филипа ап.	Віргінія
28	**15**	**Н**	**23 н. по З. св. Д., Гурія мч.**	**23 н. по З. св. Д., Гурія мч**	**1 н. Адвенту**
29	16	П	† Матея ап. і єв.	† Матея ап. і єв.	Андрея
30	17	В	Григора	Григора	Сатурніна

Історичний календар: 1. XI. 1918 р. українські війська зайняли Львів.
1. XI. 1944 р. помер український католицький митрополит Андрій граф Шептицький.
4. XI. 1872 р. народився український письменник Богдан Лепкий.
4. XI. 1921 р. почався другий зимовий похід під проводом Юрка Тютюнника.
6. XI. 1892 р. помер найвидатніший український композитор Микола Лисенко.
10. XI. 1838 р. помер Іван Котляревський.
14. XI. 1918 р. засновано Українську Академію Наук у Києві.
15. XI. 1863 р. народилася видатна українська письменниця Ольга Кобилянська.
15. XI. 1918 р. початок повстання Директорії УНР проти гетьмана Павла Скоропадського, що проголосив федерацію України з Москвою.
18. XI. 1838 р. народився Іван Нечуй-Левицький.
21. XI. 1921 р. під Базаром большевики розстріляли 359 українських полонених, учасників другого зимового походу.
24. XI. 1934 р. в Кисловодському на Кавказі помер Михайло Грушевський.
29. XI. 1778 р. народився Г. Квітка-Основ'яненко.

ГРУДЕНЬ

Н. стиль	С. стиль	Дні	СВЯТА Греко-католицькі	Православні	Римо-кат.
1	18	С	Платона, Романа	Платона, Романа	Елігія
2	19	Ч	Авдія прор.	Авдія, Варлаама	Павлини
3	20	П	Григорія, Декап.	Григорія, Прокла	Франц. Кс.
4	**21**	**С**	**Вхід у храм Пр. Б.**	**Вхід у храм Пр. Б.**	Варвари
5	**22**	**Н**	**24 н. по Зісл. св. Духа**	**24 н. по Зісл. св. Духа**	**2 н. Адв.**
6	23	П	Амфілоха, Григора	Амфілоха, Григора	Миколи
7	24	В	Вмч. Катерини	Вмч. Катерини	Амвроса
8	25	С	Климентія папи	Климентія	**Н. З. ПДМ.**
9	26	Ч	Алипія прп .	Алипія, Якова	Валерії
10	27	П	Якова, Паладія	Якова, Паладія, Ром.	ПДМ.
11	28	С	Стефана пр. пмч.	Стефана, Іринарка	Дамазія
12	**29**	**Н**	**25 н. по Зісл. св. Духа**	**25 н. по Зісл. св. Духа**	**3 н. Адв.**
13	30	П	† Андрія Первзв.	† Андрія Первзв.	Лукії
14	1	В	Наума	Наума	Діякара
15	2	С	Авакума прор.	Авакума, Афанасія	Валеріяна
16	3	Ч	Софонії прор.	Софонії, Теодула	Евзевія
17	4	П	Варвари, Івана, Д.	Варвари, Івана, Д.	Лазаря
18	5	С	† Сави освяч.	† Сави, Анастасія	Ґраціяна
19	**6**	**Н**	**26 н. по З. св. Д., Миколая**	**26 н. по З. св. Д., Миколая**	**4 н. Адв.**
20	7	П	Амвроса єп.	Амвроса єп.	Теофіла
21	8	В	Потапа	Потапа	Томи ап.
22	**9**	**С**	**Неп. Зач. Пр. Богор.**	Зач. св. Анни, Софр.	Гер. і Зен.
23	10	Ч	Мини, Ермогена	Мини, Ермог., Хоми	Вікторії
24	11	П	Даниїла стовпн.	Даниїла стовпн. Луки	Адама Ев.
25	12	С	Спиридона єп.	† Спиридона, Олекс.	**Різдво Хр.**
26	**13**	**Н**	**27 н. по Зісл. св. Духа**	**27 н. по Зісл. св. Духа**	**Стефана**
27	14	П	Тирса, Левкія	Тирса, Левкія мч.	Івана єв.
28	15	В	Єлеферія й Павла	Єлеферія й Павла	Діт. уб. у В.
29	16	С	Аґлея пр.	Аґлея пр.	Томи
30	17	Ч	Данила пр.	Данила пр.	Евгенія
31	18	П	Севастіяна	Севастіяна	Сильвестра

Історичний календар: 3. XII. 1848 р. помер Євген Гребінка.

4. XII. 1803 р. помер на Соловках останній кошовий Запорізької Січі Іван Калнишевський.
5. XII. 1878 р. народився О. Олесь (О. Кандиба).
5. XII. 1919 р. почався перший зимовий похід під командою ген. Омеляновича-Павленка.
8. XII. 1834 р. народилася українська письменниця Марко Вовчок.
13. XII. 1934 р. з наказу П. Постишева розстріляно українських письменників: О. Влизька, Д. Фальківського, М. Терещенка, Гр. Косинку, І. А. Крушельницького, Т. Крушельницького, М. Лебединця, Костя Буровія, Р. Шевченка.
14. XII. 1840 р. народився М. Старицький.
21. XII. 1764 р. московська цариця Катерина II скасувала гетьманщину в Україні.
29. XII. 1724 р. у в'язниці в Петербурзі помер наказний гетьман Павло Полуботок.

Заставка з Апостола І. Федоровича, Львів, 1574.

ЗАГАЛЬНА ЧАСТИНА

Що таке календар

Слово календар походить від латинського слова „календаріюм", а це знову від слова „календе", що ним означувано початок кожного місяця.

Основою кожного календаря є астрономічні зміни дня і ночі, періоди місяця й пори року. День і ніч, тобто доба, у всіх народів уже від найдавніших часів служили для означування короткого протягу часу. Довший протяг часу, наприклад рік або ряд років. під такий спосіб міряння не підходив, тому всі народи почали користуватися місяцем і його астрономічними змінами від одної повні до другої, і цей протяг часу також у багатьох мовах задержав назву місяця. Рік за всіма майже календарними системами мав дванадцять місяців по 29 і по 30 днів. Але через те, що ні рік, ні час обороту місяця не мали округлого числа днів, тому повставали різні системи для обчислювання часу, а кожна система тим самим творила окремий календар.

На протязі віків повстало багато календарів; деякі з них задержалися ще по нинішній день. З важливіших - це календарі: єгипетський, грецький, жидівський, китайський, перський, юліянський і ліліянський або григоріянський.

Єгипетський календар

У старовинних єгиптян мірилом часу був рік, що складався з 12 тридцятиденних місяців і п'яти додаткових днів. Цей період часу відповідав більш-менш протягові часу, в якому відбувалися розливи Ніла, а саме Ніл, головна ріка Єгипту, виступала з берегів що 365 днів і 6 годин. Через кожних 4 роки розливи відбувалися на один день пізніше, і тому початок року автоматично посувався взад. В зв'язку з цим на протязі 1461 років зміни в природі, тобто пори року і розливи Ніла, відбувалися тільки 1460 разів, значить лишався зайвий рік. Щоб його усунути, єгипетські астрономи завели т. зв. період Сиріюса, що починався днем першого місяця в момент сходу зорі Сирія. Зайвий рік зовсім відкидали, і той період охоплював 1460 соняшних років.

Грецький календар

Основою числення часу у греків був спочатку місячний рік з 12 місяців по 29 і 30 днів. Згодом установили вони період восьми років, в якому до другого, п'ятого і восьмого додавали по одному місяцеві. З огляду на те, що той період відрізнявся на $1^1/_2$ доби, грецький астроном Ментон в 430 р. пер. Хр. запроповував 19-річний період, що в ньому 12 років мали б по 12 місяців, а 7 по 13 місяців. Різниця становила тільки $^1/_4$доби. За часів Арістотеля астроном Каліп установив період в 76 років, в якому рік мав 365 $^1/_4$ днів, тобто такий самий, що і в юліянському календарі.

Жидівський календар

Жидівський рік основувався на рухові місяця довкола землі і ділився на звичайний і переступний. Звичайний рік має 12 місяців, а переступний 13. Днів у місяці є 29 і 30. Від греків прийняли жиди ментонський, 19-літній період. Початком доби вважають жиди захід сонця. Уживаний тепер у жидів календар походить щойно з XI. століття по Хр., уложив його рабін Лілель Ганасі.

Китайський календар

Основою китайського календаря є місяць і соняшний рік при 19-річному періоді, в якому 7 років має по 13 місяців, а решта по 12. Місяць починається повнею; доба ділиться на 12 годин.

Перський календар

Перський календар подібний був до єгипетського. Рік складався спершу з 365 соняшних днів і ділився на 12 місяців по 30 днів. Крім цього додавали по 5 днів до кожного року. В XI столітті перський календар змінили і від того часу що 4 роки почали додавати по 1 дневі. Потім це робили що 5 років.

Юліянський календар

Юліянський календар повстав в 46 р. по Хр. за часів Юлія Цезаря. Спочатку римський календар мав 304 дні і ділився на 10 місяців, а саме: березень, квітесь, травень, червень, липень, серпень, вересень, жовтень, листопад і грудень. Коли римляни завоювали Єгипет, вони прийняли від єгиптян їх календар і додали ще 2 місяці: січень і лютий. Щоб якслід урегулювати справу календаря, Юлій Цезар запросив з Єгипту астронома Сосіґена, і він уклав новий календар, що дійшов до наших часів під іменем юліянського. Юліянський календар мав 365 $^1/_4$ днів. На кожні 4 роки 3 були звичайні і числили 365 днів, а 4 був переступний рік при 366 дн. За переступний рік вважали той, що його 2 останні числа без решти діляться на 4. Додатковим днем в переступному році був день 28 лютого, що його рахували два рази. Початком року був 1 день березня, а основним роком числення 707 рік від заснування Риму. Пізніше початок року перенесено на день 1 січня. Юліянський календар прийняла церква на нікейському соборі в 325 р. по Хр.

Григоріянський календар

Соняшний рік має 365,2422 дні, а за юліянським календарем 365 1/4. Наслідком того повстає там різниця, а саме на 0,0078 днів менше. Та різниця протягом 128,5 років наростає до 1 дня, так що юліянський календар постійно відбігає від початку соняшного року. В XVI столітті та різниця становила вже 10 днів. Тоді астроном Людвік Лілій склав проєкт нового календаря, що його затвердив Папа Григорій XIII і видав наказ завести такі зміни: замість 5 жовтня 1582 року вважати 15 жовтня 1582 р. і переступним роком вважати кожний четвертий рік, але ті роки, що кінчаються двома нулями, вважати звичайними, крім тих, що діляться без решти на 4. Новий календар названо григоріянським або новим стилем, хоч у дійсності повинен він називатися ліліянським на честь свого творця.

Різниця між юліянським і григоріянським календарем становила в 1582 р. — 10 днів, в 1700 р. 11 днів, а в 1800 р. 12 днів. Обидва ті календарі християнські, бо вони числять початок ери від народження Христа, а цілий рік присвячений або пам'яті святих, або різним християнським торжествам. Християнський календар в юліянському стилі датується від VI. століття і є твором римського абата Діонисія Еґзіґна. Прийнявся він дуже поволі. Католицька Португалія прийняла його в XV віці, православна Росія в XVIII ст., а єгипетські Копти не визнають його по нинішній день.

Та сама історія була й з календарем за новим стилем. Німці, як протестанти, довго не хотіли його прийняти, прийняли його щойно в 1700 р. Англія прийняла його ще пізніше, а саме 1752 р., одначе перед тим уряд мусів побороти великий спротив населення, що в багатьох випадках мав кривавий перебіг. Сьогодні новий стиль обов'язковий серед всіх культурних націй, за винятком православної церкви.

Проєктовані реформи календаря

Дух новітніх віків висунув на денний порядок справу реформи календаря з застосуванням його до сучасних потреб людства, з залишенням усіх суто християнських ознак. Перший реальний крок на тому полі зробила Велика Французька Революція. Конвент, що перевів рішучу боротьбу з впливами церкви і зірвав усі зв'язки з історичним християнством, відкинув старий календар і завів новий. Календар Великої Французької Революції відзначався тим, що еру нового літочислення починав роком вибуху революції, завів нові назви місяців і днів, а тиждень мав не 7, а 10 днів. Календар цей не проіснував довго, бо він мав багато хиб. Такою хибою було між інщим, заміна дотеперішнього семиденного тижня 10-денним — декадою, що зовсім не відповідало потребам життя.

В дальших десятках літ справа реформи, лаїцизації календаря ніколи не сходила з денного порядку. Є вона і сьогодні предметом нарад і міркувань, що їх головна ціль — на місце всіх дотеперішніх календарів, що не мають нічого спільного з науковими вимогами, а є радше календарями поодиноких віроісповідань, створити новий загальносвітовий універсальний календар.

Багато постало календарних проєктів. Згадати хоч би проєкт т. зв. „Каландіє Юніверсель", що має багато прихильників у цілому світі. Тиждень за тим календарем має сім днів, місяць має 4 тижні по 28 днів, а рік 13 місяців і 1 додатковий день.

Далі згадати треба т. зв. „Календар ери Ґальвані". Той календар пропонує 6-денний тиждень — гексаду; п'ять гексад становило б тридцятиденний місяць, а рік мав

би 12 таких місяців і 5 додаткових днів, — в переступному році 6 додаткових днів. Свят ніяких цей календар не передбачає, натомість була 61 неділя. Крім цього календар пропонує нові назви днів і місяців. За точку виходу при численні ери календар цей бере рік 1780, тобто рік винаходу електрики ученим Альойзом Ґальвані, вважаючи цей рік важливою датою в історії культури й поступу.

Числення часу

Час, обчислений за меридіяном, що переходить через Ґрініч біля Лондону, має назву універсальний або західньоевропейський. Його вживають в Англії, Бельгії, Франції, Еспанії, Голляндії, Португалії, Ґібральтарі, Альжірі.

Середньоевропейський час раніший від універсального на одну годину і обчислений для 15° меридіяна, що переходить через місто Ґерліц у Німеччині. Користуються ним у Норвегії, Швеції, Німеччині, Австрії, Мадярщині, Югославії, Швайцарії, Південно-зах. Африці.

Східньоевропейський час за меридіяном 30° від Ґрініч, що переходить через Пулково біля Петрограду в Росії, уживаний в Росії, в Україні, Болгарії, Єгипті, півд. Африці. Він на 2 год. раніший від універсального.

Дещо з Астрономії

Астрономія — грецьке слово; значить: наука про зорі. Вона належить до найдавніших наук, її вивчали вже такі народи, як єгиптяни, халдейці й вавилонці. Вони вчили, що земля — осередок всього світу, а довкруги неї обертаються всі небесні тіла: сонце, місяць та всі зорі. Таку науку розвинули головно греки, де найвизначнішим астрономом був Клявдій Птоломей. На його науку сперся великий філософ Арістотель, а від нього перейняла ті погляди християнська церква й боронила їх на протязі кількох століть із усією силою. У середині XVI ст. учений Микола Коперник доказував, що не земля стоїть в осередку світу, а сонце. Земля належить до тих кількох зір (вони звуться планетами), що обертаються навколо сонця. Решта зір — непорушні.

Земля — це куля, що має поперечник (від бігуна до бігуна) в 12. 740 км завдовжки, отже рівник має довжину 40.000 км. Голос, що за 3 секунди перебігає шлях 1 км, потребував би 72 мінути, щоб перебігти шлях земного поперечника; якби вздовж земної осі був канал і ми на його одному кінці, себто на бігуні землі гукнули, то на другому бігуні ждали б на той наш гук майже 5/4 години. Щоб оббігти рівник голос потребував би 3 3/4 години.

Вся площа землі має 510 мільйонів кв. кілометрів, і її обсяг має більше більйона кубічних кілометрів, а важить земна куля 6 квадрільйонів кілограмів (квадрильйон — 1 і 24 нулі). — Земля має 29 проц. суходолу і 71 проц. моря.

Сонце творить осередок нашого планетного складу. Це велетенська куля, що має поперечник 1,391.000 км. Поверхня землі є ледве 12-тисячною частиною поверхні сонця, а із соняшної кулі можна б зробити 1 $^1/_2$ мільйона таких куль: голос потребував би $65^1/_2$ годин на те, щоб пробігти канал вздовж осі сонця.

Американський авіятор Мейтленд, що в жовтні 1922 р. виграв у Детройті нагороду в 12.000 долярів, досягнув швидкости 206 англійських миль (це значить 330 км) у годину. Йому на переліт кругом рівника землі без зупинки треба б 5 діб часу. На переліт із такою швидкістю над рівником сонця треба б 1 рік і 3 місяці.

Назва планети	Середня віддаль від сонця		Час обігу кругом сонця	Поперечник		Маса в порів. до зем.	Час обороту довкруги осі	Число місяців
	мільйонів км.	*в порів. до зем.*		*км.*	*в порів до зем.*			
Меркур	58	0,4	88 днів	4700	0,4	0,06	88 днів	—
Венера	108	0,7	225 днів	12300	*майже рівний*	0,8	225 д.	—
Земля	149	1	1 рік	12800	1	1	1 доба	1
Марс	228	1,5	1 р. 322 д.	6900	$^1/_2$	0,1	$24^1/_2$ год.	2
Юпітер	778	5,2	11 р. 10 м.	145000	11	310	$9^1/_4$ год.	9
Сатурн	1428	9,5	29 і пів. р.	120000	$9^1/_2$	92	$10^1/_4$ год.	10
Уран	2863	19,2	84 р.	56700	4	14	11 год.	4
Нептун	4501	30,1	165 р.	54400	$4^1/_3$	15	?	1

Між Марсом та Юпітером є велика прогалина, що в ній кружляє кілька сот дрібненьких планет, що звуться „планетоїдами".

Довкруги землі кружляє місяць. У порівнянні до неї він малесенький, бо його поперечник — ледве 1/4 поперечника землі, а площа у 50 разів менша від площі землі.

Його віддаль від землі 384.500 км. Поспішний поїзд (60 км у годину) їхав би від землі до місяця близько 8 місяців, а летун Мейтленд долетів би туди за 48 днів. Крик із місяця почули б ми за 320 годин.

Поза соняшною системою маємо ще безліч т. зв. постійних зір, що не змінюють свого положення на небі відносно інших зір .Та проте вони рухомі — так само, як і наше сонце; всі вони відбувають свої дороги в різних напрямках та з різними швидкостями. Тільки вони так далеко, що їхніх рухів не можна завважити телескопами, лише при допомозі всяких інших астрономічних приладів.

Кожна з цих постійних зір — окреме сонце, що має мабуть свою власну систему планет і місяців.

Між ними є багато таких, що значно більші від нашого сонця, а їхні віддалі від нас просто недосяжні для нашого уявлення. Щоб зрозуміти ці віддалі, мусимо знати, що світло перебігає за 1 секунду шлях в 300.000 кілометрів. На дорогу до місяця треба йому 1 1/4 секунди; а до сонця — 8 1/3 хвилини.

Щоб дійти до найдальшої постійної зорі, на те потребує світло 3 1/4 років, отже цей шлях має довжину кругло до 30 більйонів кілометрів; астрономи кажуть, що ця віддаль 3 1/4 „світляних років", або також, що це 1 „зоряна віддаль".

Найясніша зоря нашого неба Сирій (або в астрономії Альфа „Великої Собаки") віддалена на 8 і 3/4 світл. років, а бігунова зоря (кінець „Дишля" Малого Возу) віддалена на 46 і 1/2 світл. років. Якби уявити собі, що в хвилину вибуху першої світової війни вислано якийсь світляний сигнал до постійних зір і вони могли його схопити, то до найближчої постійної зорі він добіг би аж тоді, коли Центральна Рада видала свій перший Універсал. До Сирія добіг би вже після відомої пам'яті акту з 14-го березня 1923 р., а бігунової зорі він ще й досі не досяг би. Що більше: в момент вибуху світової війни там мали б відомості тільки за 1878-ий рік, отже про той час, коли ще свіжо в пам'яті був усьому світові варварський указ царського уряду, що „не било, нет і бить не может" української мови...

Врешті побіч згаданих тут небесних тіл знаємо ще т. зв. падаючі зорі або метеори та комети, тобто зорі з хвостами. І одні і другі належать частинно до нашого соняшного укладу, а решта літає собі свобідно в міжзоряних просторах. Коли вони наближаються до котрогонебудь сонця або якоїсь його планети, тоді це сонце чи планета починає їх притягати до себе; вони тоді летять до нього з велетенською швидкістю.

Не раз така падаюча зоря — це властиво кусень каменя або громада каменів — наблизиться до нашої землі; земля притягає їх до себе, й вони починають спадати на неї чимраз швидше. Наслідком того вони розігріваються через тертя об повітря так сильно, що розпалюються й ясно світять; тоді ми на небі бачимо спадаючу зорю, що лишає по собі на якийсь час ясну смугу. Такий камінь або згоряє цілий у повітрі, не долітаючи до землі, або спадає на землю. Комети — це теж такі блудні громади каменів, мабуть останків якоїсь планети, що розбилася на дрібні кусні в якійсь всесвітній катастрофі. Коли вони наближаються до сонця, то від його нагрівання з них виходить легенький пилок, що світить і творить хвіст комети. Одні комети оббігають довкруги сонця й з'являються час до часу в означених порах на небі, інші ж летять світами й тільки один раз ми їх бачимо, коли наблизяться до сонця, а потім віддаляються від нього і вже більше їх у нас не видно.

До найменше віддалених комет належить Гелія, що оббігає сонце на протязі 75 років; останній раз ми бачили її 1910 р., отже найближчої її появи нам треба сподіватися аж 1985 року.

Наша земля

З-поміж усіх планет нашого сонця найбільше нам відома наша земля. Це куля, що має приблизно ось такі виміри:

промір на рівнику	12.756 кілометрів
поверхня	510,065.000 квад. км.
об'єм	1.083.205,000.000 куб км.

вага: 5,979.291,600.000.000.000.000.000 кілогр. себто 6000 трильйонів тонн.

Із цілої поверхні землі припадає на сушу 146,565.000 кв. км, а на моря 363,500.000 кв. кілометрів.

Частини світу

Европа	11,400.000	кв. км.
Азія	42,100.000	„ „
Африка	30,100.000	„ „
Америка	40,400.000	„ „
Австралія і Океанія	8,600.000	„ „
Антарктида	7,200.000	„ „

Поверхня суходолів ділиться на такі окремі частини:

Европа: 10,077.000 кв. км — 6,7 % суходолу, 2 % поверхні землі.

Азія: 43,975.000 кв.км — 29,7 % суходолу, 8,6 % поверхні землі.

Африка: 29,921.000 кв.км — 19,9 % суходолу, 5,9 % поверхні землі.

Америка півн.: 24,455.000 кв.км — 16,2% суходолу, 4,8 % поверхні землі.

Америка півд.: 18,342.000 кв.км — 12,0% суходолу, 3,6% поверхні землі.

Австралія й Океанія: 8,972.000 кв.км — 6,0% суходолу, 1,8% поверхні землі.

Антарктида: 14,300.000 кв.км — 9,5% суходолу, 2,7% поверхні землі.

Поверхня вод ділиться на 3 океани:

Тихий океан займає: 180,000.000 кв.км — 49,8% вод, 35,3% поверхні землі.

Атлантійський: 105,200.000 кв.км — 29,5 проц. вод, 20,6% поверхні землі.

Індійський: 75,000.000 кв.км — 20,7 % вод, 14,7% поверхні землі.

Глибини океанів:

Тихий океан: найбільша глибина 10.793 м., середня глибина 4,282 м.

Атлантійський: найбільша глибина 8.526 м., середня глибина 3.926 м.

Індійський: найбільша глибина 7.000 м., середня глибина 3.963 м.

Найбільша глибина океанів, що її найшли 1926 р., в т. зв. Філіпінськім Рові, коло Філіпінських островів, на північний схід від Міндунґо. В цій околиці є 46 місць завглибшки понад 10 тис. м.

Найбільша глибина морів:

Північного Льодового 4.846 м

Середземного 4.464 м

Чорного 2.243 м.

Балтійського 463 м

Число людей у світі

Всіх людей на землі понад 2 мільярди 139 мільйонів 958 тисяч. Вони припадають на континенти:

Европа (без СССР)	392 352 412
Азія (без СССР)	1 072 359 263
СССР (в Европі й Азії)	192 695 710
Африка	147 900 066
Північна Америка	174 202 223
Південна Америка	83 855 189
Австралія й Океанія	7 659 000

Віроісповідання

Християни	600 606 542
1) Римо-католики	329 775 663
2) Католики східнього обряду (українці, румуни, вірмени, сирійці, копти й ін.)	8 200 000
3) Православні	127 629 986
4) Протестанти	137 945 530
5) Визнавці Мойсеєвої віри	15 753 638
6) Магометани	220 978 848
7) Інші	1 202 618 772
Разом	2 139 958 000

Мови світу

Всіх мов у світі налічують 2,796. За кількістю мовлян (що її не треба плутати з національною приналежністю) вони укладаються в таку чергу:

Китайська з говорами	488 573 000
Англійська	310 633 000
Індуські мови	216 000 000
Еспанська	102 000 000
Японська	97 700 000
Африканські мови й говори	93 923 000
Російська	90 000 000
Німецька	80 947 000
Французька	68 000 000
Бенґалі	50 000 000
Портуґалська	48 800 000
Українська	45 000 000
Італійська	43 700 000
Яванська (джаванська)	42 000 000
Арабська	29 000 000
Польська	21 000 000
Румунська	19 000 000
Турецька	16 160 000
Голляндська	16 000 000
Перська (іранська)	15 000 000
Афґанська	12 000 000
Сербська й хорватська	11 000 000
Білоруська	10 000 000
Угорська	8 000 000
Чеська	7 500 000
Грецька	6 936 000
Шведська	6 266 000
Болгарська	6 078 000
Словинська	5 185 000
Флямандська	3 500 000
Данська	3 707 000
Словацька	3 000 000
Фінська	3 000 000
Норвезька	2 814 000
Литовська	2 393 000
Латиська	1 950 000
Естонська	1 127 000
Албанська	1 004 000

Штучні, або „універсальні" мови відомі досі такі: воляпюк (створена 1879 р.), есперанто (1887), універсаля (1893), новілатин (1895), невтральний ідіом (1902), ро (1906), ідо або т. зв. реформоване есперанто (1907), безік інґліш (1930), анджелік (1930) і ін.

Поділ людей світу на раси

За расами люди розподіляються так:

кавказької	1080 мільйонів
монгольської	722 „
муринської	121 „
індійської, малайської і ін. племен	157 „

Острови

Ґренландія	2,170.000 кв. км
Борнео	736.500 „ „
Мадагаскар	616.000 „ „
Земля Беффіна	611.000 „ „

(Англія 288.000 кв. км.)

Найдовші ріки світу

Назва	Довж. в км	Назва	Довж. в км	Назва	Довж. в км
Ніл	6 000	Місіссіпі	4 210	Дніпро	2 150
Амазонка	5 570	Ніґер	4 180	Муррей	1 990
Об	5 300	Хоанґо	4 150	Дін	1 860
Янґ-Тсе-Кіянґ	5 300	Св. Лаврентія	3 820	Півн. Двина	1 780
Єнісей	5 220	Ля Плята	3 700	Печора	1 580
Конґо	4 640	Волга	3 690	Урал	1 550
Лена	4 600	Юкон	3 280	Дністер	1 371
Амур	4 480	Дунай	2 860	Райн	1 300

Найбільші озера

Каспійське	438.000 кв. км
Верхнє	81.000 „ „
Вікторія	68.000 „ „
Гуронське	61.610 „ „

(Боденське 539 кв. км.)

Водопади

Тугеля (Наталь)	650 м
Утіґар Дефос (Норвеґія)	610 „
Кукенам (Гуяна)	610 „
Рібон (США)	490 „

(Ніяґара 50 м.)

Найвищі гори світу

Назва	Висота в м.
Еверест (Гімалаї, Азія)	8 840
Канчензанґа (Гімалаї, Азія)	8 693
Нанґа Парбат (Гімалаї, Азія)	8 114
Ґодвін Остел	7 511
Аконкаґуа (Південна Америка)	7 040
Кібо (Афр.)	6.010
Кіліманджаро (Африка)	5 900
Ельбрус (Кавказ)	5 630
Монблян (Альпи)	4 807
Карстени (Н.ґв.)	4 788
Маґна Кеа (Гаваї)	4 208
Гора Кука	3 770

МІРИ

Міри довжини

Метр (m, м.) має 10 дециметрів (dm, дм.) або 100 сантиметрів (cm. см.), або 1000 міліметрів (mm, мм.).

Кілометр (km, км.) має 1000 м.
Миля має 7 км. 588 м 11 см.
Географічна миля має 7 км. 420 м.
Морська миля має 1 км. 852 м.

Лікоть має 60 см.

Цаль (дюйм) має 2,4 см.

Аршин має 27 цалів, або 16 вершків, або 71 см.

Сажень український має 2 м. 13 см.

Сажень галицький має 1 м. 89 см.

Верства має 500 українських сажнів, або 1 км. 66 м.

Ярд англійський має 3 англійських стопи, або 36 цалів, або 0,914 м.
Англійська миля має 1760 ярдів, або 1609 м.

Міри поверхні

Квадратовий метр (m^2, $м^2$) має 100 $дм^2$ або 10000 $цм^2$, або мільйон $мм^2$.
Ар (a) має 100 $м^2$.
Гектар (ha, га) має 100 a, або 10 000 $м^2$.
Морг має 57 a 54 $м^2$ 64$дм^2$ = 57 546 a.
Десятина має 109,25 a.
Волока має 30 морґів, або 16 га, або 79,61 a.
Акр англійський має 4840 квадратових ярдів, або 40,5 a.

Міри обсягу

Кубічний метр (m^3, $м^3$) має 1000 $дм^3$, або 1 000 000$цм^3$, або 1 000 000 000 $мм^3$.
Літр (l, л) має 10 децилітрів (дл), або 100 центилітрів (цл), або 4 кватирки.
Корець (4 чвертки) має 30 л. 9 дл.
Чвертка (8 ґарців) має 30 л. 9 дл.
Ґарнець (4 кварти) має 3 л. 8 дл. 6 цл.
Кварта має 9 дл. 6 цл.
Бушель, амер. міра збіжжя, має 36,5 л.
Ґальон, амер. міра рідин має 4,5 л.

Міри ваги

Кілограм (kg, кг) має 100 декаграмів (dkg., дкг), або 1000 грамів (g, г).

1 дкг. має 10 гр.

Фунт має 50 дкг, або 500 г.

Сотнар (q) має 100 кг.

Тонна (t, т) має 10 сотнарів, або 1000 кг.

Малий ваґон має 10 тонн (100 кірців).

1 фунт має 50 дкг.

Пуд має 40 фунтів, або 16 кг 40 дкг.

Фунт (укр.) має 41 дкг.

1 англ. фунт має 16 унцій.

1 унція має 28,35 гр.

Карат голляндський має 0,2051 г.

Час у світі

Европа має три поділи часу, що різняться між собою на годину: східньоевропейський час, середньоевропейський і західньоевропейський.

Східньоевропейський час: Фінляндія, Европейська Росія, Україна, Білорусія, Румунія, Болгарія, Греція, Литва, Латвія, Естонія.

Середньоевропейський час: Швеція, Норвегія, Данія, Німеччина, Чехо-Словаччина, Угорщина, Італія, Польща, Югославія, Албанія.

Західньоевропейський час: Бельгія, Франція, Великобрітанія, Ірляндія, Портуґалія, Еспанія, Люксембурґ.

Америка має п'ять часів, що різняться між собою на годину:

Атлантійський час: Сх. Канада, Сер. Бразілія, Арґентіна.

Східній час: Нью-Йорк, Чіле, Перу.

Центральний час: Чікаґо, Тексас, Мехіко (сх. част.).

Гірський час: Денвер, Мехіко (західня частина).

Тихоокеанський час: Сан Франціско, Бріт. Колюмбія.

ДИВА ПРИРОДИ І ТЕХНІКИ

Найвища гора на світі — Еверест в горах Гімалаях в Азії. Вона до 9 кілометрів заввишки. Досі ще людська нога не ступила на її вершок. В Европі найвищим місцем є шпиль гори Ельбрус на Кавказі $5^1/_2$ кілом. заввишки. Наймогутніший з найбільшим кратером вулкан відкрито на острові Ісляндії.

Найвище положена людська оселя — це манастир Гонґбук. Стоїть він в тібетських горах Азії на височині 5 кілометрів.

Найвище положене озеро на світі-це озеро Тітікака в Андах в півд. Америці на височині 4.000 метрів понад рівнем моря.

Найбільшу морську глибину досліджено в півд. Тихому Океані. Вона становить 10.793 м., отже близько 10 кілометрів.

Найглибша гірнича шахта в копальні Тамарак у північній Америці. Люди працюють там на глибині 1560 метрів під земною корою.

Найглибшу діру в землі виверчено в Канаді недалеко Пітсбурґу в розшуках нафти. Вона сягає в глибину 2133 метри.

Найбільше дощу на світі в околиці Черапунджі в Індії.

Найсухіша й найгарячіша країна на світі-це „Долина Смерти" в півд. східній Каліфорнії.

Найстарше дерево на світі-це кипарис, що росте в Мехіко на одному цвинтарі. Він пережив свої дитячі часи ще тоді, коли египетські фараони будували піраміди. Його вік 4—5 тисяч років.

Найбільша і найбуйніша квітка росте на острові Суматрі. Корона цієї квітки складається з 5 величезних м'ясистих листків і має 1 метр в діяметрі і 5 кг ваги.

Найбільші овочі родить дерево, споріднене з пальмами, що також росте в гарячих країнах. Щоб ці овочі доспіли, треба аж 9 років часу, а зате мають вони 45 сантиметрів довжини і 1 метр ширини. Вага 20—25 кг.

Найбільший звір на світі-це ґренляндський кит. Живе він у північних морях і має самий хвіст в 3 метри завдовжки. Тим хвостом він може розбивати малі судна з людьми, що полюють за ним.

Найменші рибки живуть в одному озері на островах Філіпінах. Їх треба аж 20 тисяч на один кілограм. Вони є головною поживою тамошніх мешканців.

Найбільша зоря в повітряних просторах має в діяметрі 480 мільйонів кілометрів. А діяметр сонця становить тільки 1 мільйон 390 тисяч 900 кілометрів. Якби ця зоря була порожня, то в ній могло б поміститися сонце з усіми планетами в такому віддаленні, в якому вони зараз є.

Найбільшою будовою світу є Китайський Мур, на 2500 км. завдовжки і на 8 метрів завширшки.

Найбільший дім збудовано в Нью-Йорку. Він має 55 поверхів мешкає там 6 тисяч осіб.

Найшвидший потяг курсує між Лондоном і Ліверпулем. Він робить 100 км на годину.

Найбільший корабель побудувала була Німеччина. Одначе на підставі Версальського договору мусіла його передати Англії.

Найбільший міст в Китаї. Довжина його — 144 км. Також в Китаї є найдовший залізничий міст — на 3 км.

Найбільший повітреплав має Америка. Довжина його — 275 метрів, широчінь — 34 метри.

Найсильніша парова машина є в Німеччині. Вона має 75 тисяч кінських сил.

Найсильніший газовий мотор має Бельгія на 9 тисяч кінських сил.

ШВИДКІСТЬ

За одну секунду проходять таке віддалення (в метрах):

слимак	0.001	вантажний потяг	12	ластівка	45
людина	1	особовий потяг	18	голос	333
кінь кроком	1.2	поспішний	26	куля	430
вітер середній	3	лижвар	12	набій з гармати	450
солдат в бігу	3.5	вихор	15	Земля на рівнику	450
малий пароплав	5	поштовий голуб	18	світло	300.000 км
більший пароплав	8	кінь (в перегонах)	25	електричний струм	400.000 км
морський пароплав	10	хорт	25		

ЯК ДОВГО ЖИВУТЬ ТВАРИНИ

кит живе	600 літ	лев	70 літ	собака	20 літ
слон	400 „	дельфін	30 „	лис	15 „
лебідь	300 „	кінь	25—30 „	вівця	10 „
черепаха	300 „	корова	20 „	кіт	15 „
орел	100 „	ведмідь	20 „	вивірка	8 „
крук	100 „	олень	20 „	кріль	7 „
верблюд	100 „	свиня	20 „		

НАЙВИЩІ БУДІВЛІ Й ПАМ'ЯТНИКИ

(Височінь у метрах)

Ейфельова вежа в Парижі	300
Обеліск у Вашінґтоні	169
Національний музей в Турині	164
Ратуш в Філядельфії	163
Катедра в Кельні	157
Катедра в Руан	149
Катедра Миколи в Гамбурґу	144
Церква св. Петра в Римі	138
Піраміда Хеопса	137
Катедра св. Стефана в Відні	137
Піраміда Хефрина	133
Палата Справедлив. в Брюселі	122
Катедра в Берліні	112
Ратуш в Ляйпціґу	112
Ратуш в Відні	94
Пам'ятник Свободи в Нью-Йорку	86
Пам'ятник перемоги в Берліні	61.5
Вежа Успенської Церкви в Львові	60
Пам'ятник „Баварія" в Мюнхені	30.5
Сфінкс, Джізег	12.5

ДЕЯКІ ВІДКРИТТЯ Й ВИНАХОДИ

	Рік
Австралію відкрито	1601
Америку відкрито	1492
Гармати	1330
Бавовну	1390
Бальони	1783
Бразілію відкрито	1500
Вітряки	1656
Годинники маятникові	1656
Горілку	352 до Хр
Громозводи	1757
Газ вугляний	1739
Газове світло	1792
Ґрафітові олівці	1664
Друк	(1436) 1444
Електрику	1600
Електр. лямпу	(1845) 1877
Дзеркало	1300
Канаду відкрито	1499
Літографію	1796
Машину до шиття	1846
Нафтове світло	1852
Папір в Єгипті	200 до Хр
Папір з бавовни	1000
Парову машину	1579
Пароплав	1808
Першу залізницю	1825
Пиво	1960 до Хр
Підводний телеграф	1850
Сірники	1805
Сталеві пера	1803
Стеаринові свічки	1819
Стенографію	1412
Стрільний порох	1270
Телеграф	1836
Термометр	(1638) 1726
Фортепіяно	1717
Фотографію	1850
Цукор буряковий	1796
Щеплення віспи	1780

УКРАЇНСЬКИЙ ІСТОРИЧНИЙ КАЛЕНДАР

1. Українська Держава за княжих часів 800 — 1340

800 — 1240. Київська Держава

800. Початки Київської Держави

860. Аскольд і Дир у Києві. Перший похід на Царгород

900 — 914 Олег

907. Війна з Грецією і перший договір Олега

911. Другий договір Олега з Грецією

914 — 946. Ігор

944. Договір Ігоря з Греками

946 — 960. Ольга

960 — 972. Святослав

971. Договір Святослава з Греками

979 — 1015. Володимир Великий

981. Злука Галичини з Київською Державою

988. Хрищення України

1018 — 1054. Ярослав Мудрий

1054. Поділ України на князівства

1084 — 1200. Рід Ростиславичів у Галичині

1113 — 1125. Володимир Мономах

1124 — 1153. Володимирко Галицький

1153. — 1187. Ярослав Осмомисл Галицький

1169. Руйнування Києва москалями

1185. Похід Ігора на Половців

1200 — 1340. Галицько - Волод. Держава. Рід Романовичів у Галичині

1200 — 1205. Роман, галицько - володимирський князь

1205 — 1264. Данило

1223. Перший прихід татар

1240. Другий прихід татар .Кінець Київської Держави

1253. Коронація Данила на короля

1264 — 1300. Лев, галицький князь

1300 — 1308. Юрій, галицький князь

1340. Кінець Галицько - Володимирської Держави. Кінець княжих часів.

2. Україна під Польщею й Литвою 1340 — 1648

1340. Перший похід поляків на Галичину

1357. Перше прилучення Галичини до Польщі

1413. Городельська унія

1431. — 1436. Війна Свидригайла з Польщею

1481. Змова українсько-литовських князів проти Польщі

1500. Початки козаччини

1507. — 1508. Повстання М. Глинського

1529. Перший Литовський Статут

1550. Д. Вишневецький укріплює Січ

1566. Другий Литовський Статут

1569. Люблінська Унія

1573. Заснування Іваном Федоровичем першої української друкарні у Львові

1574. Вийшла перша українська друкована книга на українських землях, „Апостол”, у Львові

1576. Смерть гетьмана Богдана Ружинського під Аслан Городком

1578. Смерть Івана Підкови у Львові

1580. Початки Острозької академії

1586. Львівське братство стає Ставропігією. Початки середньої школи у Львові

1592. — 1593. Повстання Криштофа Косинського

1595. — 1596. Війна Лободи й Наливайка з поляками

1596. Берестейська церковна унія

1600 — 1602. Самійло Кішка

1614 — 1622. Петро Конашевич Сагайдачний

1620. Обновлення правосл. єрархії

1621. Битва з турками під Хотином

1625. Повстання Жмайла проти Польщі

1630. Повстання Тараса Федоровича

1632. Початки Київської Академії

1635. Іван Сулима здобуває Кодак

1637 —1638. Повстання Павлюка й Острянина

3. Українська Держава козацьких часів

1648 — 1657. Богдан Хмельницький

1648. Повстання Б. Хмельницького: Жовті Води Корсунь, Пилявці, Львів, Замостя

1649. Зборівська битва й мир

1651. Битва під Берестечком і мир під Білою Церквою

1652. Битва під Батогом

1654. Союз України з Москвою. (Переяславська угода)

1655. II. похід Хмельницького під Львів

1657. Смерть Б. Хмельницького

1657 — 1659. Іван Виговський

1658. Гадяцька умова

1659. Перша війна з Московщиною. Перемога під Конотопом

1659 — 1663. Юрій Хмельницький

1663. Поділ України на Правобережну і Лівобережну

1665. — 1676. Петро Дорошенко

1667. Андрусівський мир, — поділ України між Московщиною й Польщею

1668 — 1672. Дем'ян Многогрішний

1672. Похід Дорошенка з турками під Львів і Бучацька умова
1672 — 1687. Іван Самойлович
1687. Українська церква віддана московському патріярхатові
1687 — 1709. Іван Мазепа
1690. Смерть Івана Сірка
1698. Смерть Петра Дорошенка
1708 — 1722. Іван Скоропадський
1709. Третя війна з Московщиною. (Полтава)
1709. Перше зруйнування Січі. Смерть Мазепи. Пилип Орлик гетьманом
1710. Конституція Української Держави П. Орлика
1722 — 1724. Павло Полуботок, наказний гетьман
1727 — 1734. Данило Апостол
1734. Відновлення Січі
1750. — 1764. Кирило Розумовський
1764. Знесення гетьманства
1768. Гайдамацьке повстання — коліївщина
1772. Галичина переходить до Австрії
1775. Друге зруйнування Січі. Прилучення Буковини до Австрії
1784. Запровадження московського ладу на Україні.

4. Відродження України

1793. Правобережна Україна переходить до Росії
1798. „Енеїда" Івана Котляревського
1803. Смерть Кальнишевського
1804. Початки Харківського Університету
1814. Народився Тарас Шевченко, 9 .3.
1834. Початки Київського Університету
1838. „Дністрова Русалка"
1840. „Кобзар" Тараса Шевченка
1843. Помер Маркіян Шашкевич 7. 6
1846. Кирило-Методіївське Братство
1848. Революція й знесення панщини в Австрії. Головна Українська Рада у Львові. Перші товариства й часописи, організація національного війська в Галичині
1856. Народився Іван Франко, 15. 8
1861. Смерть Тараса Шевченка, 10. 3
1861. Знесення кріпацтва в Росії
1866. Народився М. Грушевський, 29. 11
1867. Конституція в Австрії
1868. Заснування товариства „Просвіта" у Львові, 8. 12
1873.Заснування Наукового Т-ва ім. Шевченка у Львові, 23. 12
1876. Заборона українського письменства в Росії
1884. Заснування першого товариства українських ремісників „Зоря" у Львові
1898. Святкування 100 - літніх роковин українського письменства
1900. Заснування Української Революційної Партії, 11. 2
1902. Селянські заворушення на Лівобережній Україні
1902. Великий селянський страйк у Галичині, 17. 7
1903. Заснування першого українського робітничого Т-ва „Воля" у Львові, 1. 3
1906. Перший український щоденник у Києві „Громадська Думка", 13. 1
1907. Заснування Українського Наукового Т-ва у Києві, 12. 5
1910. Помер поет Борис Грінченко, 6. 5
1910. Адам Коцко впав у боротьбі за Львівський Університет, 1. 7
1914. 2. 7. Заснування Головної Української Ради у Львові.
1914. 25. 7. Початок першої світової війни.
1914. 4. 8. Заснування „Союзу визволення України" у Львові.

1915.

30. 4. Заснування Загальної Української Ради у Відні.
1—3. 5.Бій Українських Січових Стрільців на Маківці.

1916.

11. 10. На засіданні австр. парляменту посол Семен Вітик заявляє, що українці в Австрії бажають з'єднатися з вільною Україною.

1917.

7. 3. Заснування Центральної Ради в Києві.
9. 4. 1-ий Всеукраїнський Національний Конґрес у Києві.
8. 5. 1 - ий Український Військовий З'їзд у Києві.
10. 6. 1-ий Всеукраїнський Селянський З'їзд у Києві.
23. 6. 1-ий Універсал Центральної Ради.
16. 7. ІІ-ий Універсал Центральної Ради. Угода з тимчасовим російським урядом.
24. 7. Український Робітничий З'їзд у Києві.
21. 9. З'їзд Народів у Києві.
20. 11. ІІІ-ий Універсал. Проголошення України республікою.

1918.

22. 1. Проголошення незалежної України.
31. 1. Земельний закон Центральної Ради
7. 2. Закон Центр. Ради про 8-год. день праці
9. 2. Берестейський мир самостійної України з Центральними державами
3. 3. Совєтська делеґація підписала Берестейський мир.
29. 4. Гетьманський переворот (Павло Скоропадський)

23. 5. Початок українсько-російської мирової конференції в Києві

24. 6. Перша професійна конференція українських залізничників у Львові

1. 7. Заснування українського держав. Університету в Кам'янці

6. 10. Відкриття українського університету в Києві

19. 10. Українська Національна Рада у Львові і проголошення 3. 10. Української Народн. Республіки

19. 10. Українська Конституанта у Львові. Микола Ганкевич домагається з'єднання усіх українських земель в одну державу.

1. 11. Західньо-українська Республіка. Зайняття Львова українськими військами

2. 11. На вулицях Львова падає перша українська жертва, Михайло Голубець

14. 11. Грамота гетьмана Скоропадського про федерацію з Росією

14. 11. Заснування Української Академії Наук у Києві

15. 11. Виступ Директорії проти гетьмана

21. 11. Українські війська залишають Львів

24. 11. Початок облоги Львова українськими військами (до 14. 5. 1919)

14. 12. Війська Директорії займають Київ.

1919.

1. 3. Українська Національна Рада в Станиславові проголошує об'єднання Західньої области з Придніпрянською Україною

22. 1. Проголошення соборної України в Києві на Софійській площі

17. 3. Мирова конференція в Парижі віддає Закарпатську Україну Чехо-Словацькій Республіці

Наступ генерала УГА Грекова в Галичині на Львів (червень)

28. 6. Підписання Версальського договору з німцями

16. 7. Перехід Української Галицької Армії за Збруч

10. 9. Договір у Сен-Жермен під Парижем, що ним держави Антанти перейняли на себе суверенність Сх. Галичини

1920.

22. 4. Варшавський договір Петлюри з Польщею

20. 8. Договір у Севр під Парижем визнає Сх. Галичину окремою державною територією й означує її кордони між Чехо-Словаччиною, Польщею й Румунією

Большевицькі війська в Галичині (Липень—вересень)

1921.

18. 3. Мировий трактат у Ризі віддає Українські Землі на захід від лінії Збруч — Острог — Сарни Польщі, на схід від цієї лінії Совєтському Союзові. В той спосіб дісталися Польщі — Волинь, Полісся, Підляшшя — Холмщина, а вся велика Україна увійшла в склад СССР.

8. 5. Прилучення Підкарпатської України до Чехо-Словаччини

30. 10. Арештування „святоюрського" конґресу.

1922.

5. 11. Вибори до польського Сойму. Українці Волині, Холмщини, Полісся і Підляшшя здобули перемогу

22. 11. Початок „святоюрського" процесу у Львові.

1923.

14. 3. Рада амбасадорів Антанти прилучила Галичину до Польщі

6. 11. Кривавий генеральний страйк у межах Польщі: в Кракові 29 убитих, в Бориславі 2 убитих і 10 ранених, в Тарнові 5 убитих. В Бориславі загинув український робітник Матвіїв.

1924.

1. 5. Криваве 1. травня у Заболотові. Смерть українських селян: Василя Дашкевича, Олекси Гнатюка, Петра Андрушка, Миколи Гаринюка.

1926. Смерть Головного Отамана Симона Петлюри в Парижі, 25. 5.

1927. Напад членів УВО на поштовий уряд при вул. Глибокій у Львові.

1928. Масова Листопадова Маніфестація українців Львова, 1. 11.

1929. Смерть Євгена Чикаленка, 26. 6.

1930. Пацифікація Зах. Українських Земель польською армією. Інтервенція митрополита Шептицького в Варшаві.

1931. Помер видатний історик Вячеслав Липинський, 14. 6.

1932. Смерть Данилишина й Біласа на польській шибениці у Львові, 23. 12.

1933. Штучно викликаний голод на Україні. Смерть мільйонів українців з голоду.

1933. Самогубство визначного письменника Миколи Хвильового в Харкові, 13. 5.

1933. Замах М. Лемика, члена ОУН, на совєтського полпреда у Львові.

1934. Помер на засланні відомий історик Мих. Грушевський, 24. 11.

1938. Смерть Євгена Коновальця, Провідника ОУН, в Ротердамі, 23. 5.

1939. Перший Сойм Карпатської України, 12. 2. Самостійність Карп. України, 15. 3.

1939. Совєтські війська вступають на зах. Українські Землі, 17. 9.

1918. Революція в Австро - Угорщині, 25. 10

1941. Большевицько - німецька війна. Райхскомісаріят Україна.

1941. Німці прилучують Галичину до польського Генерал - Губернаторства, 1. 8.

1941. Помер поет і письменник Богдан Лепкий, 21. 7.

1941. Велика маніфестація українців під Базаром.

1941. Початок УПА.

1942. Масові арешти німцями української інтеліґенції в Києві.

1944. Помер визначний поет О. Олесь у Празі.

1944. Гине з рук ґестапо в Саксенгавзені поет О. Ольжич.

1944. Масова еміґрація українців у західню Европу.

1944. Большевики вдруге займають зах. Укр. Землі.

1944. Помер диriґент Ол. Кошиць, 21. 9.

1944 Помер у Львові митрополит Андрій Шептицький.

1045. Большевики арештують всіх єпископів Української Катол. Церкви.

1945. Большевики силою вводять московське православ'я в Галичині, 8 — 10. 3.

1945. Помер гетьман Павло Скоропадський, 26. 4.

1945. Помер письменник Аркадій Любченко, 25. 2.

1945. З'являється українська преса в таборах на скитальщині. Поява „Рідного Слова", першого літературного місячника в зах. Европі, 26. 12.

1946. Завзяті бої УПАрмії в Карпатах і вздовж лінії Керзона.

1947. Акція Совєтів, Польщі й Чехо-Словаччини проти УПА.

1947. Висилка українського населення карпатської смуги до Східньої Прусії.

ЗАГАЛЬНИЙ ІСТОРИЧНИЙ КАЛЕНДАР

313. Едикт цісаря Константина, що легалізував релігійні громади християн

1000. Перше відкриття Америки норманами

1288. Осман I засновує отаманську державу

1291. Повстає швайцарський союз

1415. Спалення Івана Гуса, 6. 7

1473. Народився астроном Микола Коперник.

1498. Спалення Савонаролі у Фльоренції, 23. 3

1492. Колюмб відкрив Америку

1613. Книга Коперника „Про обертання небесних тіл" під забороною

1618. Початок 30-літньої війни

1703. Заснування Петербургу царем Петром I

1762 Вбивство царя Петра III

1789. Вашінґтон — перший президент Сполучених Штатів Півн. Америки

1792. Революція у Франції і арештування Людвіка XVI, 10. 8

1794. Свято Розуму у Франції, 8. 6. Страта Робесп'єра, 28. 8

1801. Вбивство царя Павла, 23. 3

1825. Бунт декабристів у Петербурзі, 26. 12

1830. Липнева революція в Парижі, 28. 7

1838.Перший конґрес чартистів в Англії, 4. 2

1848. Весна народів: революція у Франції, 22. 2. — 22. 2. — революція в Німеччині, 13. 3., — революція в Австрії, 15. 3., — головна Українська Рада, 2. 5., — знесення панщини в Галичині, 15. 5., — відкриття 1-го Парляменту в Австрії, 10. 8., — барикади у Львові, 3. 11

1849. Знесення світської влади Папи, 5. 2

1863. Знесення невільництва в Америці, 2. 1

1870. Заведення доґми непомильности Папи

1880. Замах на царя в Зимовій Палаті в Петербурзі, 4. 2

1881. Вбивство царя Олександра II, 13. 3., — страта народовольців Желябова, Перовської, Кибальчича, Михайлова й Рисакова, 15. 4

1884. Студентські заворушення в Київському Університеті, 19. 9

1889. Конференція в Гаазі в справі загального роззброєння, 18. 5

1904. Російсько-японська війна

1905. Загальний страйк у Росії, 29. 10

1905. Повстання у Москві, 9. 11

1905. З'їзд Селянської Спілки у Москві, 23. 11

1905. Перший український часопис „Хлібороб", в Лубнях, 25. 11

1905 Збройне повстання в Москві, 22. 12

1905. Відділення церкви від держави у Франції

1906. Вибори до 1-ої державної Думи в Росії, 2. 4

1906. Повстання матросів у Кронштадті, 1. 8

1911. Демонстрація німецького панцерника на водах Марокко

1914. Вибух першої світової війни

1917. Большевицька революція в Росії, 7. 11

1918. Розстріл останнього російського царя Миколи II

1918. Проголошення самостійности України, 22. 1

1918. Проголошення республіки в Туреччині, 19. 8

1918. Українсько-польська війна
1919. Мирова конференція в Парижі, 17. 3
1919. Версальський договір, 28. 6
1920. Большевики вступають до Галичини
1921. Ризький договір, 18. 3
1922. Смерть останнього австрійського цісаря Карла Габсбурґа, 1. 4
1922. Початок конференції в Ґенуї, 10. 4
1922. Прихід Муссоліні до влади в Італії
1923. Конференція Амбасадорів, 14. 10
1933. Гітлер приходить до влади в Німеччині
1934. Італійсько-абесінська війна
1936. Ґромадянська війна в Еспанії
1936. Конвенція в **Монтре**
1937. Прилучення Австрії до Німеччини
1939. Друга світова війна, 1. 9.
1940. Німці займають Францію, Бельгію, Голляндію і Норвегію
1941. Німецько-совєтська війна
1942. Німецькі наступи в Африці
1943. Совєтський пролом під Сталінградом, 6. 11
1944. Інвазія аліянтів на побережжі Нормандії
1944. Атентат на Гітлера
1945. Смерть Президента США Ф. Рузвелта
1945. Перша атомова бомба примушує Японію до капітуляції
1945. Кінець другої світової війни, 8. 5.
1945. Самогубство Гітлера і Ґеббельса
1945. Убивство Беніта Муссоліні
1945. Конференція в Потсдамі
1946. Страта в Нюрнберзі німецьких воєнних злочинців
1947. Конференція міністрів закордонних справ у Москві
1947. Страта о. Д-ра Й. Тіса, президента Словаччини.

З УКРАЇНСЬКОЇ НАРОДНЬОЇ ТВОРЧОСТИ

СІЧЕНЬ: На Новий Рік прибуде дня на заячий скік.

Якщо на Василя на деревах біло, то буде і в коморі мило.

Коли січень найгостріший, тоді рочок найплідніший.

Тріщи не тріщи — вже минули Водохрищі.

Зима біла, та не їсть снігу, а все сіно

Зимою сонце, як мачуха: світить, а не гріє.

Січень січися, а ти до печі тулися.

ЛЮТИЙ: Місяць лютий гостро кутий.

Питається лютий: „Чи обутий?"

На стрітення зима з літом стрічається

Як на Стрітення капає з стріхи, то не надійся з літа потіхи.

Лихо тому зима, в кого кожуха нема, чоботи ледащо і їсти нема що.

Зимове тепло як мачушине добро.

Взимі кожухова латка, як рідная матка.

Дми, не дми — не к Різдву йде, а к Великодню.

Прийшов Улас (16. II) — із печі злазь.

Масляниця — баламутка: обіцяла масла й сиру, та не хутко.

БЕРЕЗЕНЬ: Прийшов марець — замерз старець.

Казала баба: „Я на марець виставлю палець, та в марті й замерзла.

На Петра Вериги розбиваються криги.

На Олекси риба лід розбиває, бджола в поле вилітає.

На Обрітення (12. III) обертається птиця до гнізда, хлібороб до плуга, чоловік до жінки.

Хто по календареві сіє, той не часто віє.

Весна — наш батько і мати: хто не посіє, не буде збирати.

Весна днем красна, а на хліб пісна.

Весна каже: уродю, а осінь каже: а я подивлюсь.

У великім пості не ходи у гості.

КВІТЕНЬ: Квітень з водою — май з травою.

Теплий квітень, мокрий май — буде у стодолі рай.

Діду, діду, сій ячмінь, бо вже тій зимі амінь.

Хто землі дає, — тому й земля дає.

Виореш мілко, а посієш рідко, то й вродиться дідько.

Не доженеш і конем, що запізниш одним днем.

Птахи з-за моря вертають, плуги з полем розмовляють.

Прийде тиждень вербовий — бери в дорогу віз дубовий.

Тоді просо засівається, як глухий дуб розвивається.

У погоду і смутний веселим буває.

Степ, луги, гаї — розкоші мої.

ТРАВЕНЬ: Прийшов май — сам про себе дбай.

Сухий март, мокрий май — буде хліб, як гай.

Як в маю дощ не впаде, то й золотий плуг нічого не виоре.

Святий Юрій по полю ходить, хліб-жито родить.

До Миколи ніколи не сій гречки, не стрижи овечки.

Як на Юрія дощ і грім — буде радість людям всім.

На Юрія сіна кинь та й вола закинь
К Великодню сорочка хоч маленька, аби біленька, а к Різдву хоч сирова, аби нова.

ЧЕРВЕНЬ: Червень тому зелениться, хто робити не лініться.

На Зелені Свята літо починається, а на Іллі кінчається.

До Святого Духа не скидай кожуха, а по Святому Дусі ходи далі в кожусі.

Де господар не ходить, там сивка не родить.

Хто влітї гайнує, той взимї голодує.

З поганої трави не буде доброго сіна.

ЛИПЕНЬ: Як до Івана просо з ложку, то буде і в ложку.

Годуй бджолу до Івана — зробить з тебе пана.

Петрівка — на хліб катівка.

Дочекались Луки: ні хліба, ні муки.

В липні на дворі пусто, а на полі густо.

На святого Прокопа є на полі вже копа.

Улітку дощ іде не там, де ждуть, а там, де жнуть, не там, де просять, а там, де косять.

СЕРПЕНЬ: У серпні спина мліє, а зерно зріє.

На Іллі — новий хліб на столі.

Спасівка — ласівка, а Петрівка — голодівка.

До Спасівки бджола на пана робить, а в Спасівку на себе.

Прийшов Спас — держи рукавиці про запас.

Летить літо, мов на крилах.

Прийде літо, то є розмаїто, а прийде зима — нічого нема.

Як прийде Ілля, так наробить у полі гнилля.

У серпні серпи гріють, а вода холодить.

У серпні хліборобові три роботи: і косити, і орати; і сіяти.

РЕРЕСЕНЬ: Восени і горобець багатий.

Осінь — наша мати: і жебрака нагодує.

Перша Пречиста жита засіває, а друга поливає.

Прийшла друга Пречиста — взяла комаря нечиста.

Восени: обмок, як вовк, обкис, як лис, а змерз, як пес.

Як прийде Пречиста, стане дівка речиста.

Прийде друга Пречиста — принесе старостів нечиста.

ЖОВТЕНЬ: Покрова всю землю листом покрила.

Прийшла Покров — натопи хату без дров.

Хто сіє по Покрові — не буде дати що корові.

Прийшла третя Пречиста — на дворі стало чисто.

Свята Покровонько, покрий мені головоньку.

ЛИСТОПАД: Кузьма-Дем'ян — божий коваль: заковує землю морозом.

Іде зима, а кожуха нема.

До Дмитра дівка хитра, а по Дмитрі хоч каглу витри.

Як іній на Пилипа, буде овес, як липа.

Святий Юрій приносить літо, а Дмитро зиму.

Коли хочеш лози, то в Пилипівку вози.

У Пилипівку день до обіду.

ГРУДЕНЬ: Грудневе тепло, як мачушине добро.

У грудні заєць бідний, а ловець багатий.

Варвара постеле, Сава погладить, а Микола стукне.

Зимова днина така: тень, тень, та й минув день.

На святу Катерину ховайся під перину.

Варвара шматок ночі обірвала, а дня приточила.

Кінцівка Унівського Служебника з 1747 р.

Заставка з Апостола, вид. М. Сльозки 1654 р.

Євген Маланюк

Вітри історії

1

Знов на Богдановій дідизні
Історії свистять вітри,
Скрегочуть місяці залізні
Неповторимої пори.

Ще не одно століття йтимеш
Метою перед рухом лав!
...І буде снитись бідний Тиміш,
І гук неодгукавших слав...

Ще не один раз все повториш
Під грім історії, як в снах,
І, може, тільки втретє створиш,
І втретє запала весна!

2

Вітри історії розсіють
Ґотичні сутіні століть, —
Жагу ж зустрінути Месію
Водою днів не утолить.

Крилю голодний зір за обрій,
Обтятий Богом шестикрил,
Між лютий плач, мій сміх недобрий,
Всі корчі демонської гри, —

Лукава пристрасть і лукавий
Холодний біль — Тобі! Тобі!
Не задля зла, не задля слави, —
Той дар гіркий віддай юрбі, —

Ні. Ось цей смолоскип поета
(В нім м'язи й мозок мій горять)
Несу туди, де мріють мети,
Де з крови родиться зоря,

Де хмарами скипілось небо,
Під ярим полум'ям пожеж,
Де простір — половецьким степом,
Де дика далечінь — без меж.

Чингіз і нині отаман там,
І ніч чорніє день за днем…
Вчини ж цей щит мій адамантом!
Цей меч — архангела вогнем.

(„Гербарій")

Кінцівка з Унівського Служебника з 1747 р.

Заставка з Почаївської Псалтирі з 1750 р.

Юрій Липа

Провідництво письменства

I

Письменник, що творить, мусить раз наважитися, чи він друкує свої твори, чи ні? Коли він видрукував, — від тієї хвилини його твори належать не тільки до нього, від тієї хвилини люди зводять на його твір очі, від тієї хвилини він впливає на людей. Уже сама поява нової синтези почуття дає відчування чогось нового й несподіваного. Жадними обставинами, оточенням, вихованням і т. п. зовнішніми чинниками не можна обумовити появу таланту. Жадної глибшої синтези почуття не вдасться передбачити.

„Що ж є більш несподіване на світі, — каже Сент-Бев (Sainte Beuve) — від таланту? Він не був би несподіваний, коли б не був одним серед багатьох, одним серед усіх!"

Відгомін схвилювання від істотного, що пережив письменник, творючи свою нову систезу, створює для письменника читачів. Він у своєму творі висловлює vouloir vivre своєї раси в спосіб більш окреслений, як його співбрати по мові, і своєю синтезою об'єднує їх більшу чи меншу групу довкола себе. І, це маючи на увазі, відповів Еннекен (Hennequin) Тенові на його твердження, що „твір виростає з оточення".

„Ні, це твір формує оточення... Осередок сили є в мистці, а не в масі; юрба оточує мистця власне тому, що він дає їй змогу висловитися; вона існує тому, що він з'явився".

Література — це одна з найсправніших сил до порозуміння внутрі раси. „Література, — каже П. Валері, — зробилася в моїх очах організаційною цінністю, що окреслює і розвиває наші духові можливості. Вона так само, як мова, дозволяє ті духові можливості докладно позначити, сполучувати і побільшувати". (Lefevre, Entretiens avec P. V).

Для письменника, що видрукував свій твір, по видрукуванні може найважливішим є істотний, живчиковий зв'язок із читачем. „Не адмірації й похвал треба бажати письменникові. Належиться йому стихійна (прис-

трасна) увага, хочби й критикування. Належиться йому враження, що він глибоко змінив спосіб відчування або й думання людських істот". (P. Valery).

Отже творчість письменника може мати нераз дуже велике значення для його раси. Письменницькі зусилля до синтези почуття важні для цілої раси. Література може утримати єдність і енергію раси так само, як і інші шляхи її духової організації. З цього погляду затирається всяка різниця між організаторами раси: письменниками-мистцями, філософами чи героями.

Зрозумілою зробиться й заввага Валері: „Твори мистецтва цікавили мене менше, як такі, більше цікавили мене їхні печаті, що вони накладають на свою ґенерацію. З такого боку дивлячись, побачимо, що тоді зникає різниця між ученим і мистцем. Залишається тільки гра побуджування уваги, подій і духових обставин" (Lefevre, Entretiens).

Не тільки можливість знайти обриси свого нефоремного почуття притягає людей до твору письменника, приваблює людей й інша риса твору, афірмативний, догматичний характер кожного твору літератури.

„Писати — це значить твердити" — казав Бальзак. В глибині кожного твору є певний догматизм, чи як там названо його — Standpunkt освітлення, пункти бачення, становище. Без догми не можна нічого написати, в літературі, не тільки зсинтезувати, але навіть розповісти. Той, хто оповідає, — не вагається: він зробив вибір і він твердить уже тим вибором своєї оповіді. Невтомимий французький дослідник літератури бачить у кожного письменника—„навіть найбільш легковійного" — догму в творчості. І чим сильніша є догматичність письменника (при одночасній силі його синтези), тим цікавіший він для свого оточення. „Мистецтво писання, як і всі мистецтва, не може обійтись без могутньої односторонности (un robuste parti-pris) і монументальної тривалости" (une heure avec Alain).

Самих догм багато і кожна з них може більше чи менше впливати на письменника. Є догми збірні, як догма „мистецтво для мистецтва", догма поезії українського барокка, догма футуризму, є догми окремих письменників, як Буальо, як Аполінер, і догми окремих творів, терен найменше досі опрацьований. Але всі вони разом, і кожна зокрема, є твердженням, афірмативністю, що провадить без вагань читача. Отже твір письменника організує і провадить почуття читача. Є підстави назвати місією письменника в суспільстві — провідницькою. Лише це провідництво письменника серед його раси, його суспільства, має характер несвідомий. Свідомим провідником є той, хто має почуття відповідальности свого провідництва.

Як стоїть справа з відповідальністю письменника за свою творчість?

II

В свідомім будівництві, в свідомім організуванні, свідомім провідництві відповідає кожний провідник, організатор чи будівничий. Чому письменник, організатор і провідник. не має відповідати за свої твори?

Чому найменший робітник, що носить цеглу, відповідає за її укладення, чому найнижчий вартовий відповідає за свій відтинок фронту, — а письменник, vir illustrissimus свого оточення й культури, має бути невідповідальним? Відповідальність не може понизити жадної особи. Думка, що письменник — це безхарактерна питія, шаман, кльовн, чи просто жак без відповідальности, далеко більш понижуюча, як те, що письменник — то людина, повна своєї гідности і гідности своєї духової раси.

Як особа, як вільна людина, що творить і потрапить обмежити свою творчість, письменник безумовно відповідальний перед своїм суспільством, своєю расою.

Але чи може бути відповідальність письменника, як творця? Чи на терені творчости, в самому процесі творення, може бути обмеження? Чи там, де є „боротьба з янголом", може бути думка про такі „приземні" справи, як відповідальність?

Адже цим ставимо тільки ще одну перешкоду в боротьбі письменника за нову синтезу почуття. Таж ціла правдива творчість, то боротьба з перешкодами: з технікою писання, опором реалій, з впливами очевидности, з магізмом слів... Властиво мужеською амбіцією письменника може бути тільки міцне бажання — не боятися перешкод і знайти собі в тій боротьбі з перешкодами якнайбільше сили. Тим самим висловити своє найглибше „я". Вільна творчість, що ж то — як не радість переборення невільництва перешкод? В боротьбі за свою синтезу письменник може бути тільки домінатором, вічно чуйним, аж до

остаточної перемоги. Чим більше перепон у тій боротьбі — тим радісніша перемога, тим яскравіше виявлення особистости. Може тому великі поети часто вибирали для свого задуму дуже важкі форми, може тому великі письменники мали до дрібниць обдуману ідеальну систему власного суспільства і місце власної творчости в нім.

Борони, Боже, відповідальність не є жадною вказівкою в процесі творчости. Нема в ній того, як має писати письменник, є лише перестогора, річ, що її самовиховання може перепровадити з свідомости в підсвідомість. На творення самих образів тим самим могла б і цілком не впливати, вплив цей може б вилився тільки в експонуванні образів, в їх гієрархії, в підсвідомій частині „parti-pris" письменника. Чи має право письменник бути валахом, або деправатором тисячів, чи має право топтати найсвятіше для них, сіяти безнадійність, або кликати до безглуздого знищення власної раси?

Що ж є більш шляхотного й людського, як повищі питання? Однак завжди будуть голоси серед письменників: „Не хочемо жадного стриму і жадної відповідальности. Чому письменник конче повинен нести обов'язок, чому має себе обмежувати?"

Таких — не бракує, їх, що обходяться без відповідальности не лиш за свою духову расу, а й взагалі за людську гідність. Ніхто не може змусити письменника до відповідальности. Відповідальности не наказується згори, її беремо на себе. Відповідальність може бути тільки добровільна. Тоді лише це наложення на себе відповідальности не буде чином механічним. Тоді лише провідництво письменника буде чимсь свідомим і органічним одночасно, чимсь, що випливає з його почуття, з його пристрасти. Це про джерело відповідальности говорить один з найгуманніших слов'янських талантів.

„Це не розсудкова категорія, ані політична система, це пристрасть, також як любов, ненависть, здібність до пробачення, прагнення до опановування і спрага помсти. То — почування сліпе, глухе й німе від народження. Але, як нераз батьки люблять більше від дітей—красунів своїх глухонімих і сліпих дітей, — так само й те почування є найбільш глухою, темною, врослою таємним корінням в інстинкт пристрастю людини". (С. Жеромський. Щоденник подорожі. Патріотизм).

Патріотизм!.. Не як порожнє слово, як бляшане повторювання гасел, — але як почування. Те почування, що старається оборонити найбільш безборонне — істоту душі людини, істоту її крови, її раси. Співчуття до безборонного, батьківська і синівська гордість, бажання утвердити будучність, віра в вищість своєї раси — то все прояви одного почування.

Прив'язання до своєї раси — то критерій провідництва письменника. Бо що ж маємо виразнішого й глибшого, як зв'язок із власною духовою расою? Як же їй не бути високим авторитетом у духовому житті? Як письменник може не відчувати неповторности себе самого в житті людей, і божественної неповторности у всесвіті його власної раси? Як може не відчувати зв'язку із збірною духовістю, що постала з подібности родини, історії, побуту, клімату? Як може не вважати її найвищою з усіх рас, її, що найближча до глибини його серця, що напуває живою водою його інстинкти, його творчість? Бути в обличчі інших рас — людиною своєї раси, бути тим, чим є, не зрадити нічого, дарованого людині Найвищою Волею.

Про це все не може письменник багато говорити, про це все може довідатись читач не з того, що напише письменник, а часто тільки з того, чого він не дозволив собі написати. Тут найвищою нагородою для письменника може бути хіба одно. Це, коли почування свого зв'язку і відповідальности перед расою, кип'ючи в нім, ранячи його, тривожне і гнівне, раптом зірве заслону теперішности, жадібно сягне поза в'язницю часу — і вкаже своїй расі її будуччину. Але тоді це вже буде — пророцтво.

Заставка Служебника з 1604 р.

Заставка з Апостола І. Федоровича, Львів, 1574 р.

Проф. Н. Полонська

ХМЕЛЬНИЧЧИНА

(У 300—ЛІТТЯ УКРАЇНСЬКОЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ РЕВОЛЮЦІЇ)

Найбільша, колосального національного і державного значення, доба історії України зв'язана з ім'ям Богдана Хмельницького. Доба ця поділяє всю історію нашого народу на дві частини: до Хмельницького і після Хмельницького.

Щоб зрозуміти постання цієї доби, треба врахувати деякі моменти з попередньої історії України. Перший з них — це середина XУІ ст., коли на запорізьких степах з'явився серед козаків князь Дмитро Вишневецький, що зібрав докупи, надав організацію розпорошеному козацтву, утворив для нього осередок — Запорізьку Січ, і перший почав трактувати козаків як самостійну силу, як незалежну від Польщі військову організацію. Він складав договори з Москвою, Молдавією, ходив з козаками на татар і турків, мріяв про спільну боротьбу християнських держав з „невірними". Січ за Дніпровими порогами стала де факто столицею незалежної, вільної України. Жорстокими муками від турецького ката заплатив Дмитро Вишневецький за свої мрії, але не вмерла з ним його велика ідея. Українські думи прославляли ім'я українського героя — „козака Байду", як називали на Запоріжжі знатного магната Вишневецького, а його наступники продовжували далі його ідею незалежного козацтва.

На всю Европу лунала слава козаків. Організуючи хрестовий похід на Туреччину, звертається цісар Рудольф II 1594 року по допомогу до козаків; того ж року закликає їх на допомогу і Папа Римський. Козаки стали тією силою, з якою рахується Европа.

Другий момент — перша чверть XУІІ ст. Видатний гетьман Петро Конашевич Сагайдачний, після блискучих походів на Кафу, Царгород, Москву, що вкрили ім'я козаків славою, переніс свою резиденцію з Запоріжжя до Києва. Він поновив славу столиці Київської держави. Він зробив його знов культурним осередком цілої України. Галичанин з походження, він притягнув до Києва видатних вчених, теологів, сприяв заснуванню братської школи, яка згодом перетворилася на Києво-Могилян-

ську колегію. За нього, заходами Єлисея Плетенецького, Києво-Печерський манастир став знову вогнищем освіти. Сагайдачний з козацтвом підняв православну церкву з занепаду, в якому перебувала вона після Берестейської унії, добився поновлення православної єрархії. Київ став знову культурною, церковною столицею України, а козацтво під проводом Сагайдачного стало провідною верствою українського народу.

Третім моментом треба вважати ті страшні повстання українського народу проти польського гніту, в яких рівною мірою брало участь українське закріпачене й пригноблене селянство, і козацтво, що йшло йому на допомогу. В один складний комплекс перепліталися економічні, соціяльні, національні, релігійні мотиви, і всі разом робили неможливим положення українського населення в Україні.

Звичайно, якщо порівняти положення українського селянина чи міщанина з польським, то воно не було значно гірше. Але до соціяльної та економічної залежности хлопа від пана приєднувалися національні та релігійні моменти. У Польщі пан і хлоп були одного походження, розмовляли одною мовою й ішли до того самого костьолу. В Україні пан-шляхтич був або поляк або українець, що прийняв польську культуру, мову, а навіть, здебільша, зрікся і своєї віри. Хлоп залишався українцем, тримався рідних звичаїв, розмовляв „хлопською" мовою, визнавав „хлопську" віру. Соціяльний і економічний гніт Польщі збільшився після Люблинської унії 1569 року, а після Берестейської унії збільшилися утиски православної церкви. Низка повстань з 1569 року, з повстання Наливайка, заливали Україну кров'ю, викликали жорстокі репресії, а репресії нові повстання, що в них козакам припадала провідна роля. Напруживши всі сили, Польща нанесла нищівні удари козацтву під Кумейками та на Старці й примусила підписати „ординацію" 1638 р.

Ординація з 1638 року закінчила добу повстань. Польський уряд вважав, що козацтво придушено, пригноблено, й воно не спроможне піднятися. Десять років в Україні панував „золотий спокій", як називали цю добу польські історики, і шляхта сподівалася, що той спокій панувати-ме до кінця світу, й тріюмфувала перемогу. Вона використовувала час, щоб остаточно приборкати козаків, і спішно збагачувалася. На правому і лівому берегах Дніпра зростали шляхетські фільварки, не боячись протестів з боку козаків. Але шляхта найбільше боялася війни. Вона платила щороку „упоминки" татарам і тим відкуплювалася від татарських нападів. Багата, могутня держава перетворилася на постійну данницю татар, щоб не звертатися по допомогу до козаків і не давати їм змоги знов організувати військову силу.

Доба „золотого спокою" була часом найбільшого пригнічення українського народу. Козаки були позбавлені права обирати старшину, юридично поставлені поза законом, фізично знесилені кривавими жертвами. Вищі верстви українського народу все більше спольщувалися, або, зберігаючи вірність свому народові, несли тягар польського гніту. Українське селянство опинилося в повній покорі перед польською шляхтою, і єдиною формою протесту залишалася втеча за межі польської держави: — на Донець, на Тиху

Сосну, де швидко залюднювалося „Дике Поле“ і закладалися підвалини майбутньої Слобідської України.

Почуття національної образи збільшувало почуття соціяльного пригнічення й творило тло постійного, глибокого незадоволення, яке чекало на іскру, щоб знов в Україні спалахнула пожежа. То були роки не „золотого спокою“, а тиші перед грозою, в якій зростали великі народні сили для повстання.

Поштовх для нього дав Богдан Хмельницький.

Боґдан Зиновій Хмельницький народився коло 1595 року в Жовкві. Батько його, Михайло Хмельницький, належав до дрібної шляхти і служив у польного гетьмана Станислава Жолкевського в Жовкві. Року 1605 він перейшов на службу до зятя Жолкевського, Даниловича, що володів Корсунським і Чигиринським староствами. Там, недалеко від Чигирина, він придбав собі хутір Суботів. Року 1620 Жолкевський пішов у похід проти Туреччини і Данилович надіслав йому на допомогу своє двірське військо, що в ньому були й обидва Хмельницькі. Під Цецорою батько був убитий, а Богдан Хмельницький опинився в полоні, де пробув два роки. Викупила його з полону мати.

Богдан Хмельницький мав хорошу освіту. Вчився в єзуїтській школі в Ярославі і Львові. Там професором його був відомий педагог єзуїт Андрій Мокрський. Можливо, що по закінченні колеґіюму Хмельницький був ще закордоном, але його біографія до 1622 року непевна.

Після звільнення з турецького полону — Богдан Хмельницький оселився в Суботові. Тут він господарював, одружився, і вступив до реєстрового козацтва. Його видатний розум, тактовність і освіта робили враження на сучасників і забезпечували молодому Хмельницькому кар'єру в війську. Року 1637 він підписав, як військовий писар, капітуляцію під Боровицею, а року 1638, після погрому на Отариці, їздив до короля в делеґації від козацького війська. Пізніше, коли козацьку старшину став призначати польський уряд, Хмельницького знижено до положення чигиринського сотни-

ка. Не зважаючи на це, він залишався впливовою людиною. Він був дбайливий господар, добре хазяйнував, і побільшував свій хутір. Коли року 1646 задумав король Володислав IУ спільно з Венецією розпочати боротьбу з Туреччиною й запросив на таємну нараду козаків, — то туди поїхали Ілля Караїмович, Іван Барабаш, Нестеренко і Богдан Хмельницький. Всі ті факти малюють Богдана Хмельницького в часі перед 1648 роком як статечного, заможного козака, цілком льояльного щодо короля і йому особисто відомого.

Та доля склалася так, що з цього льояльного козака вийшов революціонер. Року 1646 підстароста Чаплинський забрав у Хмельницького незаконно податок — поголовщину, і коли Хмельницький подав скаргу старості, той наказав відшмагати канчуками сина Хмельницького, від чого хлопчина й помер. Після того Чаплинський зробив збройннй напад на хутір Хмельницького. Спалив двір, а землю забрав собі. Почалися скарги по інстанціях: до гродського суду, до сойму, до короля, але все було намарно. Влада фактично належала старості. На Хмельницького посипалися доноси, що він хоче підняти повстання. В листопаді 1647 року його заарештовано й перевезено до Крилова. Там його знайшов реєстровий полковник Кричевський і взяв на поруки. На своїй власній долі переконався Хмельницький, в якому приниженому стані перебуває Україна, коли навіть поважний, нічим нескомпромітований, відомий королеві козак, сотник, примушений пережити всі ті образи, зневаження, смерть сина, втрату батьківського майна, жах в'язниці і ніде не може знайти захисту. Він обрав інший шлях. Роздав дітей „між добрі люди" і пішов на Запоріжжя. Так почалася нова доба в житті Хмельницького, а разом з тим — в історії України.

На Запоріжжі обрали Хмельницького гетьманом. Там був вже готовий костер для повстання і його треба було запалити. І Хмельницький його запалив. Почалося швидке готування до повстання. Хмельницький поїхав до Криму й склав союз з ханом про спільні дії проти поляків. Він залишив в Криму закладнем свого сина Тимоша.

Повстання почалося 1648 року. Повстання селянства проти польських панів, козаків — проти призначеної старшини, української шляхти — проти національних привілеґій полякам, православних — проти католиків. Повстання спочатку оголосило гасло: знищення ординації з 1638 року і повернення виборної старшини.

Зібралися великі сили. Вістки про рух на Запоріжжі схвилювали польський уряд, і гетьман Потоцький звернувся до Хмельницького з вимогою припинити повстання. Хмельницький відповів вимогою скасувати ординацію з 1638 року й вивести польські війська з України.

На Україну вирушили польські війська. Аванґард вирушив на Запоріжжя. Половина війська, під проводом сина гетьмана, Стефана Потоцького, йшла суходолом, а половина, з реєстровими козаками — Кричевським, Барабашем, Вадовським, плила човнами. 29. квітня наніс Хмельницький важкий удар першій частині біля ріки Жовті Води. За кілька день після того реєстрові козаки передалися коло Кам'яного Затопу запоріжцям.

Декого зі старшини забито, дехто, як Кричевський, перейшли на бік повстанців і поспішили на допомогу Хмельницькому. Разом з реєстровими й татарами розбили повстанці 16. травня польські сили. Все військо, що тут було — знищено, і лише один врятувався, що оповістив поляків про поразку. Опісля Хмельницький вирушив на Корсунь, де стояли головні ворожі сили. Недалеко від Корсуня їх розбито також, а гетьманів, Калиновського й Потоцького, взято в полон і передано татарам.

Після того Хмельницький рушив на Білу Церкву. З ним було коло 30.000 козаків. До армії щодня прибували товпи повстанців-селян. Хмельницький посувався поволі. Повставала вся Україна. Нарід виганяв поляків і шляхта втікала в паніці. Могутній маґнат, Ярема Вишневецький, володілець цілого Лівоберіжжя, не віривши спочатку в силу повстання, ледве встиг втікти з палаючих Лубен на Чернігівщину, а звідтам через Білорусь до Польщі.

Хмельницький не кидав надії полагодити справу миром. Він сподівався, що Володислав ІУ дасть поступки козакам і скасує ординацію з 1638 року. Проте дійшла до нього вістка про смерть польського короля і про рух польського війська проти повстанців. Хмельницький, разом з татарами, розгромив польське військо під Пилявцями і величезний обоз дістався козакам. Там були гармати і дорогоцінні речі. Гетьмани втікали — Конецпольський переодягнений за селянина, а Вишневецький на селянському возі.

У той час до війська Хмельницького приєдналося багато українських шляхтичів, як Іван Виговський, Іван Богун, Станислав Мрозовицький (Морозенко), Данило й Іван Нечаї та інші.

Кожна перемога збільшувала успіх і ентузіязм повстанців. Хмельницький став вождем всього народу, всієї України. Його шлях на Галичину був тріюмфальним походом. По дорозі піднімалися повстання: в Яворові, Дрогобичі, Тернополі, Теребовлі, Янові, Рогатині, Підкамені і Княгиничі. Коли Хмельницький дійшов до Львова, до нього вийшла делеґація з його професором Мокрським, що просила пощадити Львів. Щоб задовольнити татар, він погодився взяти окуп в висоті 200.000 черв. Від Львова він повільно рушив до Замостя — до границі Української Землі.

В Польщі йшла підготова до елекційного з'їзду. Богдан Хмельницький надіслав послів з побажанням, щоб обрано брата Володислава, Яна Казимира. Взагалі його шанси на королівський престіл збільшувала в поляків надія, що він краще зможе довести до миру з козаками. Хмельницький чекав в Замості кінця елекційного сойму, на якому і обрано королем Яна Казимира. Новий король надіслав до Хмельницького послів, які умовилися, що через деякий час будуть вироблені умови миру.

Глибокою осінню Хмельницький покинув Замостя і не пішов з армією на Польщу. Він вірив в можливість мирних переговорів з Польщею і вважав, що воював не проти Польщі, а проти сваволі маґнатів, і не думав про розгром Польщі. З другого боку — в війську почалися різні пошесті й він спішив відвести військо.

На Різдво 1648 року Богдан Хмельницький урочисто вступив до Києва.

В Києві зустріли його єрусалимський патріярх Паїсій, митрополит Сильвестер Косів, професори й студенти Києво-Могилянської Академії і сила люду. В промовах прославляли його як богомданого спасителя українського народу, як другого Мойсея. Тут Богдана Хмельницького охопила нова стихія. Він зрозумів, що та справа, яку він почав, не є повстання і він не є його ватажок, що йдеться про звільнення українського народу спід польської влади, про утворення Української Держави, і що він є сувереном тієї держави. Під впливом свого рідного народу Богдан Хмельницький пережив другу еволюцію в свому житті: в 1647 році власні обиди зробили з статечного козака ватажка повстання, в 1648 році народня воля піднесла його на ступінь народнього вождя й суверена.

Коли в 1649 році до Богдана Хмельиицького приїхали посли від короля, що їх так жадібно чекав він під Білою Церквою і Замостям, він прийняв їх як гідний свого положення суверен. Посольство рушило на Київ, але Хмельницький не дав згоди його прийняти в Києві, а козаки просто не впустили його в місто. Довелося послам їхати до Переяслава і там довгий час чекати на авдієнцію. Коли терпець їм урвався і вони почали настоювати на прийняття, Богдан Хмельницький відповів їм, що він перешкоджений. Коли нарешті він дав авдієнцію королівським послам, вони побачили перед собою величнього суверена Української Землі. Він нехотів обговорювати умов, що їх вони привезли (12.000 реєстрованого козацтва), — а поставив питання руба: „Я виб'ю з ляцької неволі увесь руський народ. Перше я воював за свою шкоду і кривду, тепер буду воювати за нашу православну віру". Себе називав Хмельницький „єдиновладцем і самодержцем" України. Переговори не дали наслідків. Договорилися лише про перемир'я до Зелених свят. Обидва противники готувалися до війни.

В Україні почався величезний рух. Все, що було спроможне до війни, йшло до війська. Ентузіязм охопив всю Україну. Всі вірили в перемогу, в близьку волю.

Польща напружила всі сили, розуміючи добре, що йде боротьба за саме існування держави.

Почалася облога Збаража, де зосереджено головні польські сили. Залишалися дні до його здачі. Зі Збаража писали королеві: „Нас стане на кілька днів... на гідну згоду ніякої надії"... На допомогу пішов сам король Ян Казимир. Змобілізовано всю шляхту з її панськими полками. Хмельницький зустрів польські сили коло Зборова. І тут поляків розбито. Королеві загрожував полон. Та Хмельницького зрадили союзники-татари. Хан склав договір з поляками. Він загрозив, що якщо Хмельницький не погодиться на мир, — то він перейде на бік поляків. Хмельницький був змушений погодитися. Блискучі перемоги над поляками, величезні жертви українського народу пропали.

Зборівський договір давав Україні багато, порівнюючи з минулим, але не міг задовольнити тепер. Визнавалася влада гетьмана на території київського, чернігівського і брацлавського воєвідств. На цій території не могло бути польського війська; уряди могли мати лише православні,

православний митрополит мав місце в сенаті, унія на цій території була скасована. Реєстрового війська мало бути 40.000. Татари мають право зібрати ясир.

Зборівська угода була величезною трагедією для України і Хмельницького. Значна частина України знов опинилася під владою Польщі і там почала зводити порахунки польська шляхта. Татари забирали ясир, стогін та сльози знов залунали по українських селах. Падав народній настрій. На Волині почалися повстання проти поляків, населення втікало, куди тільки могло.

Для Хмельницького було ясне, що війну можна продовжувати лише маючи інших союзників. Переговори з Москвою, що їх він розпочав ще в 1648 році, посувалися мляво. Цар боявся війни з Польщею. Хмельницький склав союз з Туреччиною.

З весни 1652 року поновилася війна з Польщею. З наказу султана на допомогу Хмельницькому прийшли знов татари. Хмельницький зібрав велике військо, але вже не було того ентузіязму, що запалював вояків в 1648 та 1649 роках. Зборівська угода вбила його. 28 червня 1651 року під Берестечком, на Волині, зустрілися польські й українські сили для вирішального бою. Позиція, яку примушені були зайняти козаки, була дуже незручна. За козаками в запіллі лежала річка і величезне, грузьке багно. Хан з самого початку хотів уникнути бою. Він намагався завести мирні переговори, а коли почався бій, спішно відступив з поля бою. Хмельницький з Виговським кинулися за відступаючими, щоб їх затримати, але татари силою увели їх з собою.

Відсутність Хмельницького вирішила справу. Почалася тривога, що її відчули поляки. Правда, під проводом полковника Богуна козаки впродовж 10 днів витримували бій, але вкінці Богун був примушений відступити. Побудувавши греблі з возів і наметів, він почав через багно виводити козаків. Селяни, що були в війську, почали паніку. Вони боялись, що козаки покинуть їх, і всі кинулись на греблю, яка не могла витримати стільки люду. Поляки, почувши шум, почали палити по відступаючих, і сила люду, до 30.000 чоловік, загинули марно,

Хмельницький, не зважаючи на поразку, розвів знов величезну енергію. Час був загрозливий. З переможцями йшли в Україну польські війська. Литовський гетьман Радзівіл зайняв,—правда, на короткий час,—Київ. Перед загрозою населення піднімалося до боротьби, палило свої села і двори. Кожне село поляки брали силою і залишали з нього тільки згарища. Але, не зважаючи на те, що військо Хмельницького зростало, основні кадри його були втомлені Берестецькою поразкою, і Хмельницький не рискував починати нові дії. У Білій Церкві він підписав угоду з поляками. На її підставі число реєстрових козаків обмежено до 20.000, Хмельницького позбавлено права вести дипломатичні переговори, козацьку територію становило лише київське воєвідство. Цей договір обидві сторони вважали за тимчасовий, сенат не санкціонував його, і Хмельницький ставився до нього як до перемиря.

Тепер вся увага Хмельницького була скерована на забезпечення Україні надійних союзників. Ще в 1650 році він розпочав переговори з

Молдавським господарем Василем Лупулом. Лише року 1652 цей союз складено й скріплено шлюбом сина Хмельницького, Тимоша, з донькою Лупула. Допомагаючи тестеві, Тиміш взяв участь у війні Молдавії з Волощиною і був убитий під Сучавою в 1653 році. Смерть Тимоша була великою катастрофою для Богдана Хмельницького. Він не тільки втрачав старшого сина, помічника, але також і союз з Молдавією.

Той момент Польща хотіла використати і знов її великі сили рушили на Україну. Гетьман обложив під Жванцем польське військо й самому королеві Янові Казимирові загрожував полон, але татари знов зрадили й примусили Хмельницького до миру, на умовах Зборівського договору. Так три безсумнівні перемоги втратили козаки через зраду татар. Вони компромітували Хмельницького своїми грабунками, забиранням ясиру. Все штовхало його до союзу з Москвою. Іншого шляху на той час не було.

Переговори з Москвою Хмельницький почав ще в 1648 році під впливом патріярха Паїсія, що радив йому звернутися до московського православного царя. Штовхала його на той шлях і інтенсивна кольонізація українським населенням Донеччини, що почалася 1638 року. Царський уряд радо зустрічав переселенців, залишав їм їх козацький устрій, звичаї, самоуправління. Проте переговори з Москвою довгий час не давали наслідків: Москва боялася війни з Польщею, з якою була зв'язана мирним договом.

Лише восени 1653 року вирішено прийняти Україну „під високу руку царя". На Богоявлення, в Переяславі, зустрілися Богдан Хмельницький з старшиною і представник царя, боярин Бутурлин з почотом. Там складено договір між Україною й Московщиною, що мав величезне значення для майбутньої історії України.

В договорі між Україною й Москвою, в так званих „Переяславських статтях", були такі пункти: 1. Забезпечувалася цілість України лівобережної і частини правобережної в межах Зборівського договору. 2. Україна зберігала свої права: обирати гетьмана, старшину, самоврядування, суд. 3. Гетьман зберігає право дипломатичних зносин з іншими державами; 4. Козацьке військо досягає 60.000 чол. 5. Під час воєн Україна повинна допомагати Москві. 6. Москва обіцяє сприяти об'єднанню України під владою гетьмана і звільненню її від поляків.

З того часу, протягом 300 років, в історичній літературі російській, українській і польській не припиняються дискусії з приводу характеру Переяславського договору. Одні дослідники вважають, що то був акт підданства України, інші — васалітету, треті — тимчасового договору. Тут не місце розбирати ці погляди. Я хочу підкреслити лише те, як дивилися на Переяславський договір обидві сторони: Москва й Україна. Сам Богдан Хмельницький не вважав, що Україна переходить у підданство московського царя. Для нього Переяславський договір був одним з тих воєнних тимчасових договорів, що їх він складав з Туреччиною, Кримським ханом, Молдавією, пізніше Швецією. З погляду Москви — то було підданство, і формула прийняття України „під високу руку" царя — розумілася в Москві як перехід під владу Москви. Так почалося непорозуміння між Москвою й Україною, що привело до втрати незалежности України. Союз,

складений з метою вибороти за допомогою Москви незалежність від Польщі, провів до підкорення України Москві.

Непорозуміння почалися між Хмельницьким і боярином Бутурлином з перших кроків. Хмельницький з старшиною погоджувалися скласти присягу цареві, але вимагали, щоб склав присягу від імени царя й Бутурлин. Він від цього рішуче відмовився й гордовито заявив, що слово царя варте присяги, і що цар ніколи не зрадить своєму слову. Після довгих переговорів Хмельницький погодився з цим і зложив присягу разом зі старшиною.

Україна на голляндській мапі кін. XVII. стол.
(З книжки: В. Січинський, Чужинці про Україну).

Переяславська угода викликала незадоволення в Україні. Митрополит Сильвестер Косів з духовенством відмовилися присягати, мотивуючи тим, що підлягають Константинопільському, а не Московському патріярхові. Взагалі присяга у Києві пройшла при дуже пригніченому настрою: „За сльозами світу не бачили люди" — писав один з сучасників. Чимало козаків відмовлялися теж від присяги, серед них один з головних співробітників Хмельницького — полковник Богун.

Того ж року московське військо, під проводом самого царя, вирушило на війну з Польщею. Спільно з українськими військами здобуто Смоленськ, Дорогобуж, Полоцьк і Могилів. Року 1655 друга половина московського війська, під командою воєводи Шереметева, разом з самим Богданом Хмельницьким, вирушила на Галичину. Знов Хмельницький дійшов до

Львова і взяв з нього окуп, але вже на користь московського війська. Спід Львова він пішов на Холм, Люблин. Успіхи були значні. Коло Городка розбито гетьмана Потоцького, а коло Вильна литовського гетьмана Радзівіла. Хмельницький склав союз зі Швецією й шведські війська зайняли значну частину Польщі. Король Ян Казимир втік на Шлеськ. Фактично ціла Литва була зайнята московськими військами, а вся Україна об'єдналася під владою Хмельницького. Він надіслав послів до царя, щоб приєднати до України Галичину та Волинь і прийняти їх теж „під свою високу руку"

Ян Казимир звернувся до гетьмана з пропозицією миру, але Хмельницький відхилив переговори, якщо Польща не визнає незалежність України. Тоді Казимир, за посередництвом австрійського посла, звернувся до Москви. 1656 року, у Вильні, складено мирний договір між Польщею й Москвою. Поляки обіцяли обрати королем, по смерти Яна Казимира, царя Олексія, а цар обіцяв захищати Польщу від шведів. Хмельницький надіслав теж послів до Вильна, щоб і вони взяли участь у тій нараді, але московські посли їх не прийняли, тому що ту справу мала рішати Москва без козаків. Виявилося, що Москва була не кращим союзником від татар.

Хмельницький почав шукати нових союзів. Він вже мав договір зі Швецією. Тепер він склав коаліцію для боротьби проти Польщі зі Швеції, Туреччини, Семигородії та Прусії. Коаліція мала на меті знищити Польщу й поділити її територію між союзників. Наступ розпочав Семигородський господар Юрій Ракочі при допомозі 12.000 козаків. Київський полковник Жданович з козаками зайняв Краків і Варшаву. До України приєдналася добровільно Пинщина. Знов успіх чекав на Україну. Раптом все змінилося. Поляки з допомогою татар розбили Ракочія, коаліція розпалася. Старий гетьман не пережив невдачі. Його розбив параліч і він помер 6. серпня 1657 року. Ця смерть була найбільшою катастрофою серед всіх нещасть, що їх зазнала Україна в XVII ст. Лише Богдан Хмельницький, силою свого виключного таланту, величезного авторитету і дипломатичного хисту, міг у вирі війни і повстань тримати і керувати стихією народу й примушувати ворога її шанувати.

II

Богдан Хмельницький був не лише ватажком повстання, що нищило гнобителів, але був вождем революції, що знищила польський лад і утворила на Україні Козацьку Державу.

Новий лад Козацької Держави був втіленням кращих ідей козацтва, що проливало кров за волю свого народу, за його найкращі ідеали.

Вся територія, підвладна гетьманові, що раніше належала польській та українській спольщеній шляхті, була оголошена власністю Війська Запорізького. На цій вільній землі все населення поділялося на дві великі категорії. Перша: поспільство — господарювало, як селяни в селах або міщани в містах. Воно було вільне й платило податки державі. Друга категорія — це козацтво, що служило в війську й охороняло державу. Спо-

чатку не було правової різниці між посполитими й козаками. Посполитий міг перейти в козаки, якщо був здібний до служби, а козак, старий чи поранений, міг стати посполитим.

Такій стрункій, простій, соціяльній будові держави відповідала теж струнка адміністративна будова. На чолі держави стояв гетьман. Він був передусім — начальник війська і його вождь. На війну він йшов на чолі всіх сил. За мирних часів він був суверен, голова всієї держави. Від нього залежало й йому підлягало все: адміністрація, суд. Він був репрезентантом держави в стосунках з чужими володарями. Він рішав питання союзів, війн, миру. Гетьмана обирали на все життя на Генеральній Раді всього козацтва „вільними голоси". Його помічниками та співробітниками була в першу чергу генеральна старшина, генеральний обозний, генеральний суддя, генеральний писар, генеральний хорунжий, генеральний осавул. Генеральний писар відав всією канцелярією, тримав в своїх руках державну печатку, вів дипломатичні листування. Сучасники називали його, за західньо-европейським прикладом, „канцлером" держави.

Вся територія Української Держави поділялася на 16 полків. На чолі кожного стояв полковник, що в маштабі полку виконував ті функції, що їх виконував гетьман відносно Держави в цілому. Він був під час війни командиром полку, під час миру — головним адміністратором та суддею. Коло нього стояла полкова старшина: полковий обозний, полковий суддя, полковий писар, полкові осаул та хорунжий.

Полк поділявся на сотні. На чолі сотні стояв сотник, що йшов на війну з сотнею, а за мирних часів був теж адміністратором і суддею для всієї людности сотні. Коло нього стояла сотенна старшина: сотенний писар, сотенні осаул та хорунжий.

Таким чином утворена була струнка, трьохланкова система, що охоплювала все життя, всю державу. Народжена в заграві війни, вона носила військовий характер, як то було на Запоріжжі. Над всім в державі височив гетьман. До нього збігалися всі нитки, він очолював усе, й влада його за Хмельницького була необмежена. Цьому сприяв виключний особистий авторитет і популярність гетьмана. Ще напочатку війни з Польщею, року 1649, посол Кисіля, о. Ласко, писав, що на всій Україні король вже не існує — на всіх устах лише ім'я Хмельницького. Так було до самої смерти Великого Богдана. Вже тоді, коли на Україні почала ширити свою владу Москва, навіть вимоги воєвод, які ґрунтувалися на Переяславській угоді, зустрічали опір населення, поки не було відповідного наказу від „начальника й повелителя нашої землі — нашого гетьмана". Він сам після Переяславської угоди не змінив ставлення до своєї влади і вважав себе „єдиновладцем і самодержцем" України. Він міцно тримав владу в своїх руках: генеральна старшина залишалася в його руках слухняним виконавцем його волі, і Генеральна рада та Рада старшин не виходила з меж дорадчої інституції. Богдан Хмельницький не вважав, що Переяславська угода обмежує його в справах міжнародніх відносин, і після складення її вступив в союзи зі Швецією, Туреччиною, Семигородією. Таке розуміння свого становища впливало на Москву й за життя Хмельницького вона рахувалася з державністю України.

Охороняючи гідність і волю України, Хмельницький знайшов міцну підтримку в православній церкві. Митрополит Сильвестер Косів з духовенством своєю відмовою присягати цареві підкреслили свою незалежність від Москви.

Міцно обороняючи від Москви державні права України та її козацький лад, Богдан Хмельницький примушений був самим життям зробити деякі зміни в первісній конституції. Першими зазнали цієї зміни посполиті. Не міг Богдан Хмельницький, будуючи могутню Козацьку Державу, поставити православну церкву в гірше положення, ніж це було за польської влади. Якщо за польських королів манастирі мали земельні володіння й користалися працею селян, не міг гетьман позбавити церкву тих прав. З перших років гетьманування Хмельницького низка універсалів закріпляла за манастирями земельні володіння, що ними вони користувалися раніше, й обумовлювала, що посполиті, що мешкали на тих землях, мали працювати на церковних землеволодільців, як раніш, і відбувати „послушенство" на церкву. До універсалів, які підтверджували старі права, приєдналися й ті, що надавали церкві нові маєтності. Була пробита перша бреш в стрункій системі рівноправности й волі населення.

Друга значна зміна торкалася положення козаків. Із перших кроків повстання на бік Хмельницького переходили спольщені українські шляхтичі: полковник Кричевський, Іван Виговський, Іван Богун, Нечаї, Павло Тетеря, Моржковський, Юрій Немирич, не згадуючи низку інших. Серед них було багато людей з европейською освітою і високим інтелектом. В них знайшов Хмельницький талановитих співробітників, радників, з них утворилося в значній мірі коло козацької старшини. Жертвенність їх була не менша, ніж селянства й козаків, бо в очах польського уряду вони були свідомими зрадниками. Їх участь у будівництві держави допомогла Хмельницькому перетворити повстання на визвольну війну, бунт — на революцію, й покласти підвалини Держави. Правники, політики, державні діячі — вони утворили оточення Богдана Хмельницького, як суверена. Вони поклали початок тієї свідомої української старшини, що її по аналогії стали називати шляхтою, що викохала, виносила ідею української державности і передала її своїм синам та внукам. Проте поява шляхти в лавах козацького війська викликала нові зміни в загальному ладі. Шляхта володіла за Польщі землями. Не міг гетьман після всіх жертв, що їх принесла вона в визвольній війні, позбавити її тих земель. Так постав другий виняток: крім універсалів на землі з послушенством посполитих церкві — з'являються аналогічного змісту універсали на користь шляхті — старшині.

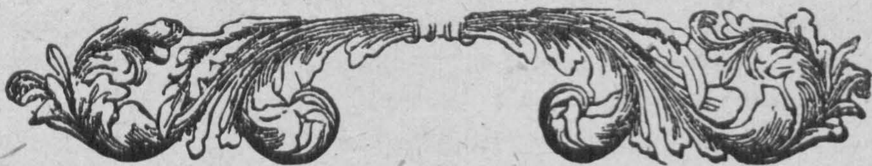
Ще за Хмельницького з одноманітної маси козацтва почала відокремлюватися старшина. Талановитіша, більш освічена, з ширшим політичним світоглядом, природно вона затримувала в своїх руках різні уряди генеральні та полкові, і так само природньо, що ці уряди посідали сини тієї старшини, а не випадкові люди з козацької маси. Так на Україні само собою, самим життям, відбулася диференціяція козацької маси на верхній шар — старшину і рядове козацтво.

За останні часи гетьманування Богдан Хмельницький вніс велику

зміну в загальну конституцію. Він хотів надати більше могутньости, певности в положення Держави, забезпечити її від можливости чужих впливів під час обирання гетьмана. В своїй глибокій мудрості він наче передбачав жах Руїни з її „чорними радами“, коли гетьманська булава опинялася в руках демагогів. Перед смертю він провів обрання гетьманом свого сина, 16-річного Юрія. Цим обранням зроблено новий крок в історії Держави, щодо встановлення спадковости гетьмана. Разом з тим Хмельницький хотів виправити те, що зроблено в 1654 році, і відмовився принести Москві присягу за свого сина. Син його, хоч і дістав гетьманську владу шляхом обрання, був сином великого гетьмана, основоположника Української Держави, і він мусів бути могутнішим за батька і не повинен був нікому присягати.

Ідея спадковости гетьманства знайшла в Україні широку популярність. Син „Богом даного“ великого гетьмана був бажаний вже тим, що був сином Хмельницького. „Нехай тая слава буде, що Хмельницький гетьманом“ — казали в народі. Ідея ця була остільки дорога населенню, що коли гетьманська булава перейшла до рук Виговського, широким масам українського населення сказано, що Виговський буде тимчасово гетьманом, поки не дійде до повноліття Юрій Хмельницький.

Богдан Хмельницький лише 10 років був гетьманом. Напочатку 1647 року він підняв повстання на Запоріжжі, а 6 серпня 1657 року помер. За цей короткий час з хаосу повстання, з полум'я пожеж, з розбурханого народнього моря — він створив міцну, струнку державну організацію. Він поклав підвалини держави, яка з невеликими змінами пережила жах Руїни, зовнішні та внутрішні війни, Полтавську катастрофу. З великими труднощами російський уряд знищив її лише в 1764 році, але козацький лад, полковий устрій пережив ще більше як 20 років українську Державу. Ця держава, цей лад, що його утворив Хмельницький, став глибоко національним, увійшов в саму глибину народнього життя. Коли року 1767 в Москві зібралася Комісія для складання „Нового Уложення“, то її керівники були ображені, що депутати від України відмовилися від всяких нових законів і бажали лише одного: поновлення гетьманства і всього гетьманського ладу.

Кінцівка Унівського Служебника з 1740 р.

Богдан Мухин: Слава (віск)

Юрій Косач

ЖОВТІ ВОДИ

Фраґмент з роману „Цезар Степів“, присвяченого 300-літтю революції 1648 р.

II.

— Має хто звір'я — віддай шкуру панові! Риба в кого є — давай данину панові. Воєнні користі, кров'ю твоєю здобуті — й ті мусиш панові віддати. Який кінь чи оружжя буде в козака... Аще же когда случится на козака вина й малая, то в казнях невірних превозхождаху мучителством. Правда тому, панове, що речу?

— Правда! Правда твоя, бурсаче!..

— Панщина до п'яти днів у тиждень!

— В Барщині, то й неділеньки святої нема!

— Хлопи — бидло! — прозивають...

— Ось, людкове, християнська братіє...

Крізь юрбу сироматні голоколінків Томаківського острова, до воза, де стояв дебелий парнюга, званий бурсаком, із носом, мов слива, й чорним тонким вусом, протиснувся голомозий. Без шапки, босоніж, в одній сермязі зверх голого тіла, порепаний від вітру, зчорнілий від довгого

побігу. Скинув свиту, скочивши на колеса, показав спину — аж чорну, таку посмагану.

— За жолудне, що не так жолуді збірав, щоб помолоти на жорнах діточкам поїсти, ось що, панове отамання, від його мості пана Пронського, щоб він і діти, і внучата, й правнучата його поздихали від безвітря й безводдя, чума б його пожерла...

— Пронський! Знаємо, знаємо!.. В того й рогате беруть, і ставщину, і спасне, й сухомельщину, й поємщину...

— Й дудок беруть, сацючи...

— Слово! — крикнув бурсак: Што єсть мучителство Фараона противу поляков тиранству?..

— Свого вдома не маєш, хіба опріч жони...

— Бре'! І жону твою затягне собі в альков, коли йому забагнеться...

— Чума, браткове...

— Щоб їх пранці поїли, краще аркан, ніж пан!..

Від воза, як зайняв, таборились збігці й козаки. Під скелею, що розбивала хвилі, під велетенськими лопухами, а їх тіні ставали, як від дерева, лежали покотом на кожухах; біля возів порскали коні, степові кошлаті тарпани, й басували де-не-де бахмати, а на возі димили друзі люльками. Об стару дику грушу сперли сотки кіссів. Тут же коваль перегартовував коси й іржаві шаблі. Ставало завізно й глітно. За ці ночі набилось із того боку сотні нових збігців.

.... А козацька хата соломою не покрита,
Призьбою не обсипана,
І дровець ні поліна...

скимлили лірники біля кітлів. Підсліпуваті підіймали голови, як гусаки, тягнулись до світла. Другого заїдала нужа, й сорочки подубіли, просмолені вщерть.

.... А жінка моя горя зазнала,
Всю зиму боса ходить,
Горшком воду носить,
Дітей поїть з половика...

— Звідкіля, божі люди?..

— Спід Полонного, братіку!.. Красногуз Потоцький жити не дає, суча мати його породила на світ, жидам церкву віддав, всіх божих людей женуть...

— Але кара буде, людкове. Страшна кара з Карпат підведеться! — загудів другий дід. — Вершник виїде на шпиль, сам — друг, а на сідлі везе потвору, сиріч єхидну, хоч голова в неї людська. Вергне тую потвору в Дунай ріку, а сам оберне своє лице, ще страшніше, бо се смерть. Се загибіль панам...

— Слухай, сіромо, слухай і запам'ятуй...

Та вже шаблі заржавіли,
Мушкети без курків,
А ще серце козацькеє
Не боїться турків...

Не всі слухали муркотіння лірників. Коло них збирались здебільша

літні й вже випочилі на базавлуцькому безвіллі уходці. Іншим було не до них. Купами стояли одні довкруги казанів, ждучи каші, вихудлі вщерть. Деякі з них ледве ходили, інші сиділи, підібравши під себе ноги; хто голий, хто в жовтій од глини сорочці, хто в сірому шкаматті. Висушені, як тарані, з позападалими, сльозоточивими очима, з костомахами, що випирали зі зчорнілого тіла. Вошва їх обсідала, з гирей змітали їх пригорщами, ятрились у вередах їм ноги, сині чиряї з довгого перебування у воді випинались на шиях, червиве й покалічене було те братство.

— А то б саламахи достати! — зідхав каправий, завошивлений подолянин. Навкарячках біля нього їв жито з пригорщі той, що втік від Пронського. Він повеселішав. Очі йому світились. А хлопчак, що біля нього лежав, жуючи задумано соломинку, накрив голову від сонця великим лопухом. Шапки у нього не було.

— На срібній мисі буде мені пані Пронська, пранці б її задавили, фазанів подавати, Максиме, щоб я з того місця не встав...

— Так таки гадаєш?

— Присябі, Максиме!..

— Я б з тої срібної миси — мудро озвався Максим — та кулі лив, та в серце, та в панське, та в гадюче посилав...

— Ти з Заслава, чувать?

— З Росави я й цей малий прибився! Удвох ми з останнім снігом вирвались.

— Чий ти?

Хлопчак не дивився на кріпака пана Пронського (його звали Вовчурою). Русявий кучер вибився спід лопуха. Хмурив чоло.

— А тобі що?

— Не можеш мовити?..

— Тобі либонь ні...

— Вельми ти задавакуватий!

— То вже моя річ.

— Стеткевичем його звуть!

— Що ж тобі, теж не переливки?...

Хлопчак поглянув на Вовчуру через плече знехотя, якби дуката жебракові подав.

— А тобі все треба знати, мугирю?..

— А видно, що воно з панського коліна щеня!..

Вовчура взяв хлопця за плече й обернув до себе. Крогульцем вдивлявся в нього і стиснув залізними пальцями, аж хлопець засичав.

— Не займай! — крикнув Максим. — Ти того хлоп'яти не знаєш, скурчий бику.

— Панське, то його тільки лобом об камінь!

Максим звівся. Був на дві гирі вищий від Вовчури.

— Не руш, кажу тобі, злидню! Цьому хлопцеві батька пани замучили по Кумейках. — Вовчура вовчо підвів очі.

А з дальніх возів, ген аж під скелі, а за ними димились незліченні запорізькі костри, ішов гук.

— Хмель іде!

— Хмелеві дорогу, сіромо!!

— Божі люди, Хмель їде!..

Сірома зірвалась. Каліки, плохі, знужденілі підводились з землі, здоровіші лізли на вози, обсипали скелі. Дикі груші й дуби зарясніли від людей. Хто хапав кісся, рогатину, коні заіржали, воли заревіли, табір, а кінця його не було видно, зашумів, загудів, закімшився, як клубовище черви.

Земля ще не вигрілась, але сонце за блакиттю, за білими хмарками, за орлами, що ширяли, жагтіло високе й палюче. Натовп хвилювався проти весняного леготу, що знімав снігові буруни на ріці, гуляв рогозом, сухим ковилем.

В запорізькому коші стріляли на віват. Віватування швидко наближалось.

Сірома не знала, чи переймати їй запорізькі вівати. Вона й не знала як слід, в чому річ і Хмеля не була певна, чи це не той, що біля тичини в'ється.

Стеткевичів хлопець і Максим вилізли на воза. Перед ними хвилювався натовп. Повідь гир, обсмалених і кошлатих, деяких із сірими колтунами, тисячі гир хлопських, уходницьних, андиберських. Наріть циганчуки були осьде, з мідяними сережками в ухах, були й гривасті гирі хлопів з-над Дністра — і звідти вже приходили, — з ланів Потоцького-Ревери й підлого пана Сенявського. Натовп мовчав і роздавався. Стеткевич побачив запоріжця з білою короговкою. Він мчав, вимахуючи шапкою, що її мав у другій руці. Лірники ледве встигли винести ноги.

— Дорогу Хмелеві! Дорогу старшому!..

І в просвіті між натовпом, на гнідому аргамаку, показався вершник. І він, а за ним панцерні, мчали так швидко, що юрба не встигала розглядіти. Та під грушею, де розташувалась кузня, зупинився. Стеткевич міг добре бачити: на гнідому важко сидів крепкий чоловік у зеленавому виполовілому жупані, у чорній бурці поверх жупана. Згорблений, чи то бгав зумисне велику голову в плечі, дивився, як вовк. Поростав бородою, брови зрослися на переніссі, й водив колючими очима. Лице відливало жовтизною. Не спав мабуть довгі ночі. Поряд нього басували статні січові отамани. Один з них навіть кошовий! — сказав Максим.

— Хмелю!—крикнув хтось із юрби. Я тебе знаю, Хмелю!..

Розштовхуючи людей, Вовчура вибіг, закидаючи на голі плечі дерту сермягу.

Хмельницький сперся рукою об кульбаку й приглядався Вовчурі.

— У пана Закшевського, старости Чигиринського, я, доїжджачим бувши з паном Пронським, бачив тебе, як ти шапочку скидав перед прескурвим сином!..

Він реготався, добігши перед самого Хмельницького, шкірив свій крогульчий вид. А Хмельницький, зжовкнувши ще більше, штовхнув його носом чобота в груди так, що Вовчура заточився й упав.

Юрба зареготалась, аж луна ляснула об скелі.

— З ким свині пас, з тим і пастиме! — промовив Хмельницький, і Стеткевич здрігнувся від цього глухого голосу, що мов рвався зі скелі.

Кому ще захочеться про давніші коліґації зґадувати?..

Юрба мовчала.

— То я вам скажу, почав Хмельницький, хоч і шкода говорити, а лучше і благополізніше діло творити. Сина мого убили, люди, поганьбили жону, достаток відняли, навіть походного коня — і то відняли, а мене на смерть осудили. Нема іншої нагороди за кров, яку я за його мость короля пролив, ранами вкрите моє тіло тільки для ката знадобиться. Я в Чигирин по мсту міг іти, сучого Чаплинського рознести на шаблях. Але теє не палить мене, паче вогню кривда не моя, а ваша...

— Добре говорить! — обернувся Максим до Стеткевича. Слухай...

І юрбою пішла хвиля. Вовчура підвівся, налитий кров'ю.

— Запоріжці, єдинокровні браття, не видали на поталу. — Хмельницький поглянув на кошового: Слава за це панові кошовому. Його мость король Володислав, дай йому, Господи, многі роки предовгої і щедрої жизні, сказав мені: Праве твоє діло, але не законом доб'єшся ти свого права!

Згадайте, козаки, так мовив король його мость, що й ви воїни, і шаблі ваша охорона.

Знов шепіт пішов натовпом. Він не шиширхнув. Весняні хмарки плили й кричали високо орли.

— Маю шаблю в руці! — крикнув хрипко Хмельницький аж луна покотилась по всьому таборі. — Ще не вмерла козацькая мати!.. За кого хан, той і пан. Кримський хан Іслам-Ґірей посилає нам на субсидію перекопського мурзу Тугай-Бея, відважнішого і удалішого з усіх кримських мурз. Чотири тисячі чамбульних веде мурза до нас. Коли хочуть кролевенята, щоб ми солов'ями заспівали, то заспіваємо їм, пани-браття. За віру ідемо, єдинокровні брати, за націю нашу, ляхи її до розпачі довели. Схоронить нас Бог і подасть потуги, бо правда наша і Бог з нами!..

Він замовк і заплющив очі, якби молився чи метикував. А коли луна віднесла його останнє слово й замовкала — вмирала проти південного розжевреного сонця, натовп, втім і не добравши, про що йшлося, збагнув, що ця людина під грушею, в виполовілому жупані — його остання надія. І коли Хмельницький повагом повернув до запорізького коша, юрба заклекотіла. Найближчі йшли поряд з аргамаком, вели його за узду, клишоногі, вошиві, з колтунами на головах, голомозі, нагі з жердястими ребрами, тільки в самих дертих шараварах, із шкаралущею бруду на плечах, бородаті, цигани, хлопи з-над Дністра, погоничі, биті й тавровані, йшли поряд з ним. Лірники сочили сльози з більм, плакали й інші, а ті, що вели коня за узду, що бралися руками за Хмелеву бурку, вили, вигукували, співали. Лірники, заводячи, кінчали:

Мушкети без курків,
А ще серце козацькеє
Не боїться турків...

— Ідемо, малий! — крикнув Максим Стеткевичеві, що перся наперед, злюще розштовхуючи голоту. — Каші не застанеш...

Але хлоп'я підбігало, його не слухало.

* * *

Larron fils du putain! Faquin!..*)

— Ти з ґрізонами у Брайзах навчився лаяти по-французоватому, Йорґе фон Гартгайм?..

Гартгайм, рітмайстер наємних Шомберґового корпусу, гойдав на колінах Файстле, гірську маркитантку, що роздавала пиво й любов усьому затягові, а це були ще кумпани з охматовської виправи на жолдах коронного гетьмана.

— На смердючих хлопах нічого не заробиш, Крістгайнце Ґрумбах! У хлопа тільки воші за пазухою, колтун на голові і постоли на ногах. На весні ув'язати у цій глині, в цьому степовому чортовинні, то краще вже в Заславі вертіти хвости княжим огирам, як ми й вертіли всю зиму. Kotz Leichnam...

Файстле, як ягідочка. Товстенька й чорнулька. Дехто бився об заклад, що жидівка, може мадярка, але до реґіменту прибилася давно.

— Йой, Юґу, рітмайстре!..

Молодик несміло вирізався на чорній габі, але її палив відсвіт від кострищ, як зайняв аж до зовсім темної смуги підобрієм, де була балка. Несло гнилою вологістю. Прохолодь навіть пронизувала.

Обрісти** й рітмайстри: Гартгайм, Ґрумбах, Кунрат, офіцери Льоренц Коль, Себастіян Шерлін, Освальд Бурґгардт, не сподіваючись алярму й цієї ночі, пили мерзенний алікант.

— Стефан нічого не знає! — повторив Кунрат, посивілий на вилицях, сухий баварець, — але Шомберґ дасть раду. О, це школа Тіллі, камрати. За Шомберґа не віддам усіх duces Корони.

— Коли б не пив, — крикнув Гартгайм, — dux, що виїздить п'яний на редути — для мене нікчема. А добрий був вояка, поки не розпився...

— Тут розіп'єшся! З такими мочимордами — забудеш, як твого батька звали. І тепер п'ють...

З польського табору стріляли, віватували.

Коні розбігались, перенуджені в теміні. Гайдуки гукали.

— П'яний похід!.. Якби цей Хмельницький не був дурень, три ескадрони добрих кінників, і ці лежать, мов кнурі! — сказав Шерлін.

— То ж то й є, що він — холоп! — Зсадив чорну Файстле з колін шорсткий Гартгайм. — Смердючий холоп не має поняття про „арс беллі". З холопами воювати — нема гірше. Я їх в Пфальці й Богемії мав, сучих синів. Ляррони — окопатись не вміють, шукати не вміють, кричать, виють, Матер Деї. Якби мене золотом раціонували, я б не хотів у хлопів служити...

— Який пан — таке військо!

— Запоріжці битний люд. Добрий воїн — козак.

— Піхота добра, так...

— Артилерії нема. Шанців не вміють копати.

— Рознесуть завтра. Одна гусарія їх рознесе на шаблях.

— Kotz Leichnam, гайдуки всі кишені витрусять. Файстле, склянку!..

Гартгайм пив і співав, в такт вдаряючи рукояттю по столі, нашвидку

---

*) лайки ляндскнехтів з 17 ст.

**) обріст — oberst, полковник.

збитому з дощок. І рітмайстри, довгий, лисий Бурґгардт, гугнявий Коль і короткий Шерлін, називаний непристойним ім'ям, співали разом з ним:

... Вір зінд фом Ріттерорден!
Дох іцунд арм ґеворден...
Зі аль цу тод цу шляґен,
Цу трінкен ірен вайн...

— Святий Юрію, Faquin! Нехай Потоцький нам пришле кращого вина, коли хоче завтра вікторії...

— Нехай пришле жолд. Ще зосени не ранціонували...

— Прокляте королівство, королівство ляррронів, товстопузів, п'яниць і галахур...

— Якби Хмельницький потріпав їм задницю, не пошкодило б...

— Якби не був дурень, не хлоп...

Відхилив полотнище шатра, станув. Високий, борода.

— Хмельницький не дурень і не хлоп, обрісте...

Обернулись. Це — Вільгельм фон Франкгайм. Рітмайстер райтарів.

— Ґот гельфе, Вільгельмус!..

— Я знав Хмельницького...

Файстле позіхнула. „Вер да"? — крикнули за шатром. Порскали коні. Молодик соромливо заглянув у дране шатро.

— Сідай, Вільгельме, сідай!.. Склянку, Файстле...

Вільгельмус обняв обидвома руками рукоять важкого палаша в залізній піхві. Шрами сіклись на його лиці, попеластому, прикрому.

— Знали ми його під Марієнвердером, у 36-му. Хто з вас там був? Ні — це інший затяг. Це — рітмайстри Штайн, Сартініюс, Кастель, Куновіц. Тих давно немає. Хороший воїн — це не дурень. Коц люнг*). Цей у штурм іде, як таран. А вдруге — хто з вас в Еґері був, Папенгаймові кірасієри? Нема серед вас? Так от тоді бачили б ви Хмельницького! Ґраманців**) не потребує. Він у службі Конде не даремно був. Він знає. Він знає, чого хоче. Я вам не суджу добра з цього походу, як Вільгельмус фон Франкгайм єсьм...

— Ляррони! — загримів Гартгайм. — То вони нас таки вивели в це болото, на поталу хлопам...

Вільгельмус здвигнув раменами: Треба вміти собі порадити!

Обрісти й рітмайстри вмовкли. Може він щось більше знав, цей Вільгельмус. Але він нічого більше не хотів сказати. Викинув на стіл кості. Покликав до гальбіту.***)

— Бідний ляндскнехт має одну долю! — промовив лисий Бурґгардт. — Лоба наставляти...

— В серце їм, в саму печінку! — крикнув Гартгайм! — Було б за кого, старий. Ця пранцювата Корона не тільки не платить нам за рани, але ще й з тебе довжника, навіть на тому світі, хоче зробити. Файстле, де ти, йди сюди, Файстле!

---

*) лядскнехтська лайка.
**) похвал
***) партія костей

Але Файстле вже не було тут. Вона стояла, спершись об віз. Кругом хропіли затяжці, а вона дивилась: за виттям п'яного панського табору сходила зоря, тиха, тремтлива зірка. Може це була її зірка, чорної, босої Файстле, жолдацької наложниці, без роду й дому...

*

* *

— І ви, бидло, скурві сини сучої мами, хами зафайдані, ви ся з військом Його Мості Коронного гетьмана міряєте? Ще вам кутниця не відросла по Кумейках, хлопи смердячі, й ви знов за своє?..

Горлав пан Сенюта, стримуючи бахмата, запіненого, молодого, що вигравав перед козацькими палісадами. Пан Сенюта, пан на Воютині й Голобродщині, син сенатора, показувався перед гетьманським сином, — перед усім лицарством. Нагрудник меркло сяяв у ранішнім сонці. День встав в туманах, брив по заливних лугах у воді. На срібне цвяхування зброї сіла роса, малинова дерія палала на Сенюті.

— Потороч, потороч ще трохи! — крикнув з воза Вергун. Тієї слави, що в голосі...

— Так наш бичок ревів, коли його тато білували! — докинув Гамалія.

Всі засміялись на шанцях.

— Зафайданці, песі сини, скурчибики, буде вам! — гукнув Сенюта. Рук об вас неохота паскудити!..

— Короткі руки!.. Підойди ближче, ляше!..

— Та це Сенюта-Христопродавець! — гукнув Боговітин. Вихристився за дуката й ляхам та єзуїтам халяндри тепер танцює...

— Мовчи! — збагрянів Сенюта, — бо я тебе...

Лави коронного мигтіли панцерями й прапорцями. Ратники терпеливо сиділи в сідлах, ждучи поки усього не переговорять. Такий був звичай. Тільки коні нетерпляче гребли копитами й трясли вудилами. Коні не розуміли навіщо це пустомельство. Піхота лежала дальше — сині кварцяні, жовті Потоцького, з довгими мушкетами й самопалами. Служба, тієї було найбільше, увихалась між кінниками, розносила питво, билась навкулачки, служба була нетвереза ще з вчорашньої гульні. Вози з добром з'їздили безперестанку з невеликої гірки, толочили тирсу, возам не було видко краю, обоз тільки наспівав.

Крім Сенюти басувало й інше панство. Шомберґ пускав самих охотників, молодих — Гольшанського, Димінського Гординського, з панцерної корогви Лиса-Кулю, що лиш з замостської колеґії, сина Черкаського старости, Януша Коморовського, й багатьох інших ґербових, загонистіших.

Стефан Потоцький, обнявши Катерину, рум'яну, дебелу повію з ямками на щоках, коли сміялась, її називали у війську просто Каська, розлігшись на подушках у ридвані, дивився з цікавістю на герці. Малвазія, виливаючись з келеха, липла антарним блиском до атласу оббиття, до білого атласу контуша.

Ой Ладушко, Ладо,
Поїдем до баби...

співала Каська, плескаючи своєю долонею об Стефанову.

— Хами окопались і зробили camps volants! — сказав ліниво Стефан. Гарматами вдарити, але шкода пороху... Шкода пороху. Хай знесуть їх шаблями...

— Подаруєш мені чотирьох козачків, ваша мосте! — захихотіла Каська. Я їх у кічу запряжу й буду їздити по Кам'янці, по Львові, по Замостю...

— Й по Варшаві, моя дурненька! — сказав Стефан. Козачкам ніколи буде тебе возити, бо ми тут для них добру парню справимо, а кого займем, тому, це вже постановлено, ліва нога і права рука під сокиру, щоб не могли бунтувати...

— Де Хмельницький?... — крикнув він до Букоємського, що проїхав повз ридван.

— Не видно, ваша мосте, ховається гаспид. Наварив пива й ховається...

Стефан відсунув Каську й підвівся. В полі почались герці. Палено з самопалів на віват і сполох коней, сталь карабель, вирвавшись із піхов, мигтіла змійками над лугом, де туман починав спроквола осідати.

*

*   *

Барабаш, підв'язуючи шаравари, біг. Спросоння, не знав у чому річ. — Ілляшенко, гемон, не дав похмелитись... Королівські комісари мабуть... Літаври, чому літаври? Бики, тільки розпустити їх. Чи варти хоч пильнують? Нестеренка треба, панцерного товариша... —

Бігли серед теміні до паланки Кричевського. Ті, що спали в байдаках, виплигували на берег, грузли в суглинку, спід ніг зірвався чорний птах, подався до вогнів.

— Нестеменно комісари! Тільки комісари, прости, Боже. Йти на Хмеля! Чортів син, задав, прости, Боже, гарту. Сиділи б у Чигирині. Песький син так і лукавив, ще тоді...

Натовп. Барабаш вдарив кулаком якогось у плечі плазом шаблі — другого загорнув. Дорогу, дорогу старшому!

— Старших нема! Гей, вже по старших!..

— Під воду їх, під воду!..

— Рачте пішки, панські гайдуки...

— Давай Олеська!

— Давай Ілляша!..

— Де він, песький син, сховався?

Барабаш страшно замахнувся на котрогось. На руці затемніла кров.

— Барабаш б'ється...

Дебелий голос (— півтори кожуха, пізнав його голос, такий тільки один):

— Під воду Барабаша!

— Хмель старшим у нас!.. (другий — низький, у білому жупані).

— Хмель нам принципал!..

Барабаш схопив низького за горло. Остовпів сам, Хмель пропав, але кругом усе валило й перло — збройно, бо в відсвіті горіли мушкетні дула.

— Який Хмель, ти, — скурчий бику, який Хмель?..

— В обозі Хмель!

Рикнув хтось іззаду й вистрілив на віват.

— До Хмеля, товариство! Чорна рада!..

— Та ти брешеш, гунцво...

Барабаш замахнувся рукояттю шаблі на цього другого.Обличчя його розглядів. То був літній уже козак, зі зморщками на запалих щоках, з чорною плямою від пороху на півлиця, але заточився. Заточився — під ребром, з лівого боку, у нього страшно залоскотало, потепліло й очі зайшли, зайшли мрякою. Бердиш, подумав, але враз за вухом свиснуло, ще раз — різкіше. Він підняв руки, хотів захиститися, упав, а шаблі сікли його безжалісно, сікли його шаблі.

Тоді без удержу бризнула кров і там, на другому кінці — короткого Олеська підняли на списи, а Ілляш біг, утікав, цей грізної сили чоловік, утікав у самій сорочці й шараварах, загнався в очерет, заплутався, впав і ті, що надбігли, кололи його велике, довге тіло, кололи списами й бердишами, як кабана.

На возі стояв Ганджа, панцерний товариш, з чорним вусиком над пухкою губою. Відблиск лучок грав на сережці в лівому вухові й на хрестикові. Він теж накинув бурку зверх сорочки, пив учора зі старшиною.

— Під воду їх, братчики! Під воду, рибам на сніданок!

І юрба бігла наосліп, як хмара нетлів на вогонь,грозила мушкетами, вимахувала шаблями, роздирала на шматки скривавлене м'ясо Гайдученка, Олеська, Ілляшенка.

— Потоцькому гостинець за те, що людей дере зо шкіри!...

— І Потоцького вигарбуєм!..

— Бий їх, хлоп'ята!..

— Бий їх усіх, панських підлизників!..

— Бий Барабашевих, песіх синів!..

— Під воду їх, хай п'ють трішки!..

— Пити барзо люблять...

І над водою таки справді топили. Тягнули з байдаків, а люди впиралися, хватались шалено пальцями за борти, поки їм не відсікали їх шаблями, молились, але роз'юшені козаки шпурляли їх у чорний глиб. Берегом глухо віддавалась луна реготу.

— Німці йдуть! — торкнув Кричевський Хмельницького. Вони сиділи, мов уриті на конях, німовно не озиваючись до себе.

— Німці йдуть, палять з самопалів...

Хмельницький стрепенувся.

Гадюкам — Барабашеві, Ілляшеві, Олеськові так і треба було, тільки під воду, і що не він це робив, не своїми руками, так краще. До гадини не доторкнувся б. Але ціни галайстра не мала. Цей рик і це пересердя, це гуляння тільки на той час. Кричевський один міг його збагнути, але й Кричевський мовчав.

— Чиї німці?...

Він зовсім забув про затяжців.

— Гартгаймові і Ґрумбахові. Шість компаній...

Хмельницький повернув аргамака.

— Ганджо! — крикнув тонко Кричевськнй. — Шикуй на відсіч швабам. Шикуй їх, гільтаїв, хай тепер покажуть...

Ґрумбахові райтари виросли з темені стіною. Передні з коліна били з мушкетів, вогонь освітив їхні вусаті, хмурі обличчя в залізних шоломах. Друга лава набивала нові ладунки.

Хмельницький виїхав під кулі.

— Feuer! — кричав Гартгайм, пильнуючи лави. — Прокляті ляррони, здерем вам гузна. Kotz Leichnam.

— Німця, хоч живим ріж — виринув Кричевський] праворуч Хмельницького — буде стояти. Гартгайма знаю... Обрісте, (крикнув він по-німецьки, приклавши долоні до рота, так само пискливо, як недавно гукав до Ганжі). Камрате Гартгайме, вас Хмельницький бере у затяг!

— Feuer! Feuer! Vils du putain!..

— Скажи їм, реґіментар'ю, що матимуть по дванадцять талярів від мужа! — посміхнувся Хмельницький.

Кричевський крикнув ще раз у темінь, але Гартгайм вилаявся ще лютіше.

— Ганджа їх краще намовить! — сказав Богдан і махнув рукою до штурму. Реєстрові вже й так бігли купою, котили вози і палили з-за них з мушкетів.

— Габданку, показав Кричевський на ліве крило, ти бачиш, що там за веремія?..

Крило компаній розірвалось і мушкети палили не в козацький бік, а між самими німцями.

— Vivat Хмельницький! Vivat capo! *)

Вільгельмус фон Франкгайм вів свою компанію. Рапіра, як вогненна змія, пружилась у його руці. Файстле підбігала за райтарами, видзвонювала дукачами на шиї.

— Vivat Хмельницький!

Обняла двох райтарів і йшла за ними в першому ряді.

— Ти, faquin, довго ще будеш за панів наставляти лоба, Гартгайме обрісте?...

— В саме серце їм залізо!...

— В підле серце, в черево гадам!...

Райтари, стримуючи натиск Ганджі, упали духом. Франкгайм вів свою компанію до Хмельницького. А власне в темені, в заколоті, чорт знав, до кого вона йшла. Ляндскнехти знали лиш сікти й палити, про інше не питали. Перекушували патрон і смалили. З Гартгаймом йшли, бо йшли з ним через всі краї Европи.

— Капітане, крикнув громово Франкгайм, пізнаєш левів старого Бернарда?.. І добивши до Хмельницького, шпурнув перед ним прапор затяжної корогви.

— Vivat Chmielnitzky praefectus!

— Vivat Chmielnitzky dux!

---

*) Capo — в добу 30-літньої війни називано так керманичів армій, корпусів і т. д.

Від козацького штурму Гартгайм покотився.

— Не сікти! — крикнув Хмельницький. Живцем брати на пардон!

Шовк прапору зашамшів під ногами коня, що басував.

Під бердишами козаків, а вони перлись на кулі й на рапіри, ламалась німецька стіна. З боку присвічували лучинами й полум'яні смуги лягали далеко в степу, полошили трави.

Бердиші жаско висвистували в повітрі, розчімхували шоломи, як шкаралущі; відскакували нараменники й затяжці падали на сиру землю, качались в калюжах крови.

Kotz Leichnam. (Гартгайм відбивався палашем, сам четверт — із офіцерами — Ґрумбахом, Льоренцом Колем і профосом). В Дикому полі загину, але не скажуть: — Гартгайм не сповнив ордонансу.

— Jesus, Maria! Залізо їм в серце, ляндронам, панам-скурчибикам, всій Короні польській. Покинули нас, Матер Деї. Не діждав Іллеру побачити синього. Рубай їх, Льоренце, бий, Ґрумбаху. Камрати, vorwärts! Камрати, не пускайте їх!...

Освальд Бурґгардт лежав уже з розколеним черевом, Кунрат стогнав під купою побитих. Всі камрати.

— Гартгайме, піддайся на пароль, пардон усім!..

В відсвіті блиснуло обличчя Франкгайма.

— Пардон від префекта Хмельницького, чуєш, старий дурню?..

Райтари кидали рапіри й мушкети. Ішли в темінь, шукаючи очима Хмельницького.

— Дурні, прости Боже, пардон, пардон!..

Франкгайм відходив із залізною компанією, приєднувався до реґіменту Кричевського, що виходив чолом у степ. На сході вже сіріло.

— Файстле, ту тут, „Коц ляйхнам"? Файстле, добра твоя рука. Дай пива мені. Дай світло ближче. Ох, як палить мене, Файстле. Та чи це ти, циганко?.. О, ляррони, о, гунцвоти...

Гартгаймові очі застеляв туман. Хтось відстьобував ремінці панцеря. Хтось подавав йому в шоломі води. Файстле дзвеніла дукачами, чорна циганка хитала головою: — Хмельницький шаблю тобі віддав, обрісте... Посміхнувся й закрив очі.

*

* *

Від виїзду Хмельницького минуло півтори доби й старшина збентежено споглядала по собі. Можна було думати, що він покинув її на поталу. Що правда, кошовий зовсім неохоче вийшов із Січі. Спочатку за Хмелем пішло тільки двісті п'ятдесят запоріжців, і то самі молодики або гільтаї, яким і так нічого було робити. І тільки, коли сірома почала валити купами на Базавлук, а Хмельницький, повернувшись із Криму, запевнив, що перекопський мурза рушає на підмогу, кошовий, не кваплячись, дав наказ рушати.

Тепер Хмельницький пропав і з'явились знов сумнівання. Туган-Бей стояв на віддалі трьох днів — це певне — пластуни бачили його чамбули, оповідали: у кожного кінника свіжі сирівці при сідлі, значить, братимуть ясир, але й Тугай-Бей не спішився. Чекав.

— Ніхто не знає, що Хмельницький думає, гадає...

А пани напирали. У вчорашньому герці розрубав славного козака Перевертуна перевертень Сенюта, але й Сенюті відскочила бутна голова, коли зчепився з ним курінний Іван Манило. Порубав цей Манило ще трьох найгонористіших гусарів Шомберґової корогви. Так і лягли над потоком, вишкіривши зуби.

Були б досягли пани Манила, та виручив старий полковник Бурляй. Оточили Манила павичі-паничі, скипіла кров у старого козака, напер на ляхів своїм бахматом, креснув шаблею й розрубав одного до самого сідла, другого звалив з конем, а третього наздігнав Манило, хоч і порубаний сам, та й пересік павича навхрест, тільки розкинув білі руки й упав на траву, дзюркотячи кров'ю.

Сіклись не одні: рубіжник, панцерний товариш Стемпковський, звалив молодого курінного Михайла Ситника й зойкнуло його курінне товариство, бачивши, як вп'явся корчійно пальцями в сиру землю й сконав. Зрубав молодий старостич Коморовський Петра Карпенка-Криницю, не абиякого воїна, але впали від козачої руки й ротмістр ґвардії Перетяткович, і підчаший вінницький Яруш Лєщинський, і ковельський ловчий Вільґа-Непокойчицький.

А Манило й Бурляй стояли кінно, на виду у всіх, чекали охочих. Коні присідали на задні ноги, хропіли, мели хвостами й старий чорноморець і юнак, як тучі, наступали, але Стефан Потоцький махнув будзиґаном.

— Знімаються пани до штурму, синку! — заслонив Бурляй очі від сонця. Ідуть пани, синку! То крилата гусарія йде, щоб ти знав, коли не стрічався досі з панами. Найвибраніший цвіт. Підкоморії, старостичі, підчаші і конюші барські, житомирські, луцькі й летичівські, українна шляхта, синку, йде, матері її ковінька. То на хамів кричать, щоб розступались, то хочуть нашу рогату козацьку душу знести на карабелях. Але підождіть, скурчибики, вже ми вам сьогодні за Кумейки заплатимо й за Куруків віддамо...

Пани йдуть, хлоп'ята! — показав шаблею, обернувся до шанців. Хай же неодна вдовиця заплаче по них...

І осадив коня старий, аж застогнав клубистий бахмат, і козацька кіннота вирівнялась за Бурляєвою шаблею. І зударились, як дві тучі, тільки чути в обох таборах лязк і свистіння криці.

Касюхна, любка коронного гетьмана, закрила очі долонями, страшно стало.

— Перуть наші хамів! — дивився Потоцький. — Славно взяли легкі панцерні з копита. І хами не пускають. Січуть, пеські синове, вміють сікти.

Лави знялись, рознялись і проїхали. На полі зостались тільки купами збиті вершники. Їхні коні почвалували в боки, піднялись од шалу. Суремка заграла — рушила піхота.

Шомберґ повів штурм у лоб, на вози обозу, зчіплені ланцюгами, на шанці й вали.

Томиленко й Максим лежали з купою сіроми в очереті, над потоком.

Сірому ще не пускали на вали. Запоріжці не хотіли й бачити її, вошиву й гомінку, без усякого поняття про війну.

— Умрем тут, братчики, так тут і вигублять нас ляхове!

Комарі хмарами ширяли над рогозом. Кусючі так і обсідали мужву, й обкусані, попухлі обличчя Томиленкові видавались чортячими: сльозоточива вівкала чернь, надслуховуючи битевного лязку.

— Господа ради оставил я дом! — плакав бурсак. Хто ми заплатить за теє убожство моє! Вигублять, вигублять нас содомляни...

— Помовчи ти, божий дурню! Чогос ішов, як так штанями трясеш?..

Бурсак сидів по-турецьки, на колінах тримаючи бердиша, й по набряклому, безвусому, як у євнуха, обличчі текли потоки бруду й крови. Від комарів не міг обігнатися.

— Огнепальної, сіканої смерти боюсь. Ох і важко боюсь. Прийшов я, оставивши все, бо печуть за отчизну. Але правду отригну, не втаю — боюсь смерти, як кожний смертний.

— Так було біля цицки зостатись! — вкинув міщанин Бень із Ставищ. (Йому теж вгріли гайдуки так, що ледве пробився). Тільки баламутиш добрих людей...

— Всі вмремо, всі поляжемо! — завив бурсак. А запоріжці ішли з валів, несучи на руках ранених. Інші повзли самі, кленучи панів.

— Відбили? — крикнув Максим.

— Відбили пеських синів, але знов лізуть! Тучі лізуть, як сарана...

Томиленко підвівся. По валах, на обозних возах, видно було сліди штурму. Купами лежали трупи, кілля палісадів виламані, коні й бики метались пошалілі. А козацькі мушкетери не переставали палити.

— Гармати рихтують пани!..

Запоріжець у жупані, з розірваним рукавом, з щаблею в крові, біг з валів.

— Гармати, людкове, заграють. Три яструби*) викотили!.. Шарпантини*) заграють...

— Пропали! — завив бурсак. Тепер пропали, людкове. Стефанко добре дбає. Стефанко з нас саламаху зробить.

— Помовчи, ти, карапетко бісова! Помовчи, личино!..

А Бурляй підоймав уже й чернь. Купа з купою знімались з-над потоку, з балки, де таборували ще запорізькі курені, з суглинкового взберіжжя, з лук, за трьома дубами.

Перші стрічі вдались криваві. З поля вернулись перечесані кінні лави, не зламавши гусарій. Другий штурм відбивали таборовики, першу відсіч давали іменитіші з кошового товариства, на них можна було сполягати. Шомберґова піхота, Сапєжині стрільці, з добре нам'ятими чубами, покотились з валів. Але не стало патронів і людей.

— Піднімайте купи! — кричав Бурляй, басуючи на коні між возами. Піднімайте саламашників, пес їх морду лизав! Нехай і вони попробують пороху! Нехай хоч трохи воші витрусять! Піднімайте їх, отамання!..

І жартував і посміхався, але жерла тривога — пани викочували гар-

---

*) Яструби, шарпантини — роди польових гармат з XVII ст.

мати й перешиковували корогви. Квадрати піхоти, щітинячись списами, густо чорніли на зелених травах і рушали до штурму, слухаючи бубнів.

Бомба смальнула в віз, зараз біля Бурляя. Шкамаття полетіло в нього. Оглянувся: — в калюжах крови вовтузились три козаки лицем до землі. Один вив, схопившись за живіт, коні дико рвучи, рвались, прив'язані до люшень.

— Не жахайтесь, братчики! — загримів Бурляй. Вогнепальної смерти не бійтесь. Кому де написано, там і згине... Дайте і їм відвіт, скурчим бикам...

Три невеличкі гарматки, звані „совами", заграли й з козацького боку. Били криво. Ядра виривали кім'я мокрої землі, не досягали й рядів. Пани реготались.

— Вишкірите ще зуби, вишкірите!

— Замало сала наїлись, хами! — крикнув польський хорунжий, що витанцьовував на білому коні перед лавами, так якби куля його не брала; мало духу з саламахи!..

— Вставайте, людкове, в ім'я Боже! — підняв купу в очереті курінний з тихим глухим голосом. Вирушаєм в ім'я Боже!..

Томиленко стиснув кріпше кісся й побіг у юрбі, що метнулась, ощітинена вістрями, ліворуч, у поле.

Стефан Потоцький, людина з римським профілем, з кучером льняного, м'якого кольору, з пухкими, завжди вологими, вустами, — тільки гадано легковажив ту кампанію. Півтверезий слухав він досі у кам'янецькому покої інструкцій батька. Єзуїтські патери, мовчки посміхаючись, кивали лисіючими головами, батько сидів, товстенний, височенний, надто вузькораменний до свого кадовба, литий слуцький пояс ледве охоплював його черево й раптовність, нагла кров Потоцьких рвалась з дещо вибалушених очей. Похід мав бути прогулянкою — першим хрищенням на рубежах Диких Піль, і хамство розчавлене, згноблене, покаране так, як треба, так, щоб довго-довго не загоювались рани і взагалі — краще доскінне каліцтво, ніж рана, краще те каліцтво, ніж смерть — для гидри це — пам'ятка, це — довічне мементо.

Безвітряна весна, це сонце, що лютує раптовно, протікає сталь панцеря, невиданий простір, без краю, — без опори для втомлених очей, що набрякають, червоніють від тремтливого повітря, просяклого їдким, золотим пилом.

І тут не тверезів, від малвазії було млосно, в голові бродило й нило — може від ваготи шолома. Коли зняв його, на чолі червона, різка пруга. Ридван закиданий безліччю дрібних і непотрібних речей: — пудерниці, флакони, віяла, дзеркальця, струсеві пера, пір'їнки, як сніжинки на атласовому обитті; така походна кватира, бенкетарня, спальня, хміль, шал, і нудьга.

Відгортав лебединий пушок, що торочив Касьчину сукню й цілував худе, тремтливе рам'я. І Каська була п'яна. Завжди п'яна, з шарлатними рум'янцями на щоках, писклива, але пишна повія, мабуть із Кракова. Молодий Сапєга передав її Стефанкові. Боятися б тільки французької недуги. Кажуть, Сапєга набрався її у Фляндрії.

Зім'яти хлопів, чому ще не зім'яли, чому ще воловодяться і битва таки

справжня, зовсім не прогулянка. Кулі свищуть зовсім, як сичання ос, в сонці рудо виблиск шабель, цяхкання їх, іржання коней і врешті гуд нових гармат, тих полевих гармат, що їх Сапєга взяв у поле зумисне для випробування.

Каська заснула. Спала, зібгавшись, як котя, випнувши шию і навіть вишкіривши у сні, в посміху, погані гнилуваті зуби. Спала, розморившись від хвилювання битви, від сонця, від малвазії.

— Б'ємо, ваша гетьманська мосте! Б'ємо хамів — аж пір'я летить! — сказав Семп Сарбєвський з почоту, що стояв кінно коло ридвану.

Прапори шелевіли на безвітр'ї.

— Дддо вечора ссскін-чити! Fiat, Fiat, мості панове! За дддовго триває. Ще не розірвали табору?

Стефанко загикувався, п'яніючи.

— Ще ні... rebelliae impostor, скурчий бик, Хмель, заховався.

— Сссам хочу бачити... Коня!..

Хмельницького справді не було ще видно. Ян Ґіжицький, черкаський полковник, чигиринський — Ян Закшевський, Амвросій Сєкєнсінський і інші рубіжні лицарі й комісари, знавши в очі суботівського осадчого-шукали його між старшиною. Пізнавали Бурляя і других, але Хмельницького не було.

— Як під землю провалився, песький син. Залишив хлопство і втік.

— Як заєць утік.

Іван Виговський, луцький підкоморій, високий, лагідний українчик, підвів коня, араба з Костянтинівських заводів. Зброя його світилась золотим зірчаним цвяхуванням.

— Побачивши вашу гетьманську мость, хлопи дорешти втратять анімуш! — тихо сказав Виговський.

— Що ти кажеш, вашець? Стефанко нахмурено став у стрем'я. Йому було зовсім не по собі, коли підвівся. У роті — перегар, в чубі бродило.

Він прислонив долонею очі й дивився, ледве стримуючи араба.

Кварцяні вчетверте йшли до штурму. Квадрати корогв, тісно збиті, наїжені списами й мушкетами, швидко посувались до козацького табору. Піхотинці бігли по втоптаній вже землі, перескакуючи кінські й людські трупи. Барабани мірно били.

Праворуч, в неглибокому ярку, шикувалась кіннота. Ліс червоних коруговок гусарії й блакитна драґунія. Вона ще сьогодні не була в бою. Шомберґ не вважав її надто надійною, бо становили її українські хлопи.

Стефан стиснув коня й той шарпнув, застоявшись. Кирея гетьманича розвіялась у чвалі й він мчав по полі, як блискучий птах. Почот рушив за ним.

— Поспішай! Бий, бий холопську їх мать!.. — покрикував пискливо коротенький Шомберґ, перепускаючи повз себе піхотні корогви. Він зочив Стефана й приострожив свою лиску, з тоненькими білими ногами. Їхали собі назустріч. І за Шомберґом витяглись барвні, мов квітчастий китяг, комісари й коронні реґіментарі.

Шомберґ, з рудавими вусиками, мітлою д'горі, багряний аж темний, салютував Потоцькому.

— Холопа на холопа пустив я, ваша мосте. Рознесем враз їх, гільтайство.

— Пекельно довго розносиш їх, генерале! — нахмурено сказав Потоцький. Я думав обідати в таборі.

— Обкопались, а запорожець добрий жовнір, я завжди казав tandem добрячий жовнір. Лобом в лоб не візьмеш, відразу не рознесеш.

— Бурляй гільтайство випустив, валом валить! —

— Гусарію на них! — обернувся Стефан до офіцера. Нехай пересічуть їх гусари.

Шомберґ махнув над головою двічі шаблею, йому озвались сиренки кінноти.

І всім полем панські реґіменти рушали до штурму.

Перші лави піхоти зчепились у рукопашному бою з козацькими на валах і на возах. Там знялась така січа, що Потоцький, напружуючи зір, не міг розрізняти своїх від гільтайства. А купу сіроми, що виходила з обох крил на відсіч таборові, переняла кіннота. В гулі й ревінні Стефан бачив лиш мигтіння шабель, що страшно злітали з гори вершники, врубувались в сірий натовп і м'яли його кіньми.

— Так їх, скурчих биків, гільтаїв, так їх!.. Вже Шомберґ під'їжджає кар'єром до валів.

Хлопство здригнулось. Імпету не могло стримати. Кварцяні переливались шумливо рікою через вали. Сірома розсипалась по полі.

— Вікторія, мості гетьманичу, вікторія!.. — заричав молодий Ґіжицький, вставши в стременах.

Стефан кивнув головою. Він все ще не позбавився проклятущої міґрени, що ламала череп. Йому хотілось лягти горілиць і заплющити очі. Небом плили спокійні хмари.

— А що там?..

Він показав буздиганом на балку, що темніла з правого крила, звідки раз-по-раз вимикалось мигтіння зброї, шоломів, а може кінської зброї. Ішла важка громовита туча.

Вершник мчав з того боку. Жовті рукави летіли за ним зміями. Він крикнув Шомберґові й вони помчали до Стефана. Вже він бачив його обличчя, попеласте, набреніле.

— Вашмосте! — (його крик зірвався, потанув в гомоні). Хмельницький іде з реєстровими й німцями. Всі передались до нього...

— „Sapperment", пане Стефане, всі передались до Хмельницького, гунцвоти...

Туча зростала.

Прохолодь, вологість, а врешті дощ. Сіттю, сіттю затягнув увесь день, увесь обрій, все поле. З потоку, з озера, з плавнів пішли тумани, тягли на побойовище. Крізь сіру імлу й дощові волокна кричали орли, літали низько, чули, але не бачили трупа.

Хмельницький ішов полем, вгрузаючи в мокру, сиру землю. Стоптана трава, ще й так не буйна, не підвелась. Що крок — ями, доли, вирвані ядрами, вичавлені кінськими копитами, що крок трупи, яких тільки сьогодні від південня почали зносити. Коні, обдерті з чапраків, леопардових шкур, з важких сап'янних сідел, з видутими брюхами, лежали й мокли на мжичці.

Пани, босі, бо чоботи встигла вже стягти сірома, лежали горілиць із поламаними мечами в затиснутих руках, шкірили зуби й очі, що закотились, застигли склисто, як більма. І з них стягало, квапилось поспільство, делії, парчеві контуші, атласні жупани, залишало їх півнагими, задубілими, нікому непотрібними. Лежало їх безліч, цих бутних, гонористих, пишних; на ретрашементах, із звішеними вниз руками, під возами, де досягали їх бердиші й вила, в очереті, де ув'язали, де мовчки захищали лице руками, але падали від удару келепом чи хропіли, силкуючись руками вирвати з грудей ржавого списа. Поряд панів лежали й козаки, найбільше — холопства. Неодин із комісарів або реґіментарів відбивався від цілої купи й поклав принайменше з десяток холопів, поки не затовкли його, не підняли на списи і кісся. Лежали холопи такі ж задубілі, з такими ж склистими очима, з розхристаними грудьми, з репаними, босими ногами, вп'явшись пучками в землю, припавши до землі, як до наймилішої коханки.

Хмельницький знав, що це буде його вікторія. Знав ще в Кам'яному Затопі, вивівши реґіменти реєстрових і німецьких затяжців. Це не була заслуга командування, ця битва не мала пляну, ані диспозиції. Це була проба фортуни. А втім ніколи не вірився диспозиціям. Марс найхимерніший. І Тіллі, і Максфельд, і Валленштайн, і навіть сам Ґустав Адольф вірили лиш у фортуну. Битву не вирішали тут реґулярні. Німців було надто мало, запоріжці й реєстрові ще не зовсім вірили Хмельницькому, щоб скорятись його диспозиції. Одна сірома йшла наосліп, в ненависті й смертельному жаху, йшла тучею турів, з заплющеними очима, вигибала і йшла.

Він боявся вікторії. Так, Хмельницький боявся її. Він виходив у степ теж заплющивши очі, страшно спокушений фортуною, зовсім готовий загинути. „Вашець піднявся великого діла! Гай, гай..."— хитав головою Стефан Чарнецький, присланий парляментарем.

„Бог, видно, хотів того. Господь вибрав мене, нікчемного раба, на це діло. І король, його мость"...

„Король"? — глянув зукоса Чарнецький „Чи схотів би король, щоб ти, вашець Хмельницький, вигубляв його цвіт рубіжного лицарства? Проти матки Річипосполитої йдеш ти, пане Хмельницький, і на його милість короля не покликайся, бо й його болять рани, які ти завдаєш".

„Слуга я Річипосполитої, мості пане Чарнецький, і не проти короля йду, а проти короленят". Чарнецький не відповів, тільки глянув на Хмельницького, хотів сказати, але стиснувши зуби, стримався. Грізна лють палахкотіла в його очах. О, цей зненавидів його, цей проглядів його, цей зумів би вимислити йому покару.

Але Хмельницький, хоч і відчував всю порожнечу своїх слів, особливо на тлі побойовища, засланого трупами, не зрікався своєї формули — вірности Річипосполитій. Що правда, вона була вже зайва. Вона його аж ніяк не рятувала. Вже Рубікон перейдено. Вже „alea iacta est", пригадав собі з Тацита і повторював, ступаючи по полі. „Алєа якта ест". Фортуна служила. Марс стояв між Венерою й Юпітером, зорями благословення й застав їхніх добрих променів.

Дощ допоміг — порох підмок, у шаблях пани зрівнялись із поспільством. Відрізані, затиснені в вали, були здані на голод. Тоді прислали Чар-

нецького. Прикрий він, але не з тих периноспалів і фазаноїдів. Його можна боятись. Відходив, міряв Хмельницького очима, з ледве прихованою люттю, що клекотіла, розривала груди. „Може ще стрінемось!“ „Може!“ — сказав Богдан; „Бог дасть ще в війні“ (він все ще хотів м'ягчити, лагіднити); „О, старший, таким, як ми з тобою, в мирі хіба не стрічатись...“

Боявся вікторії. Розверзались перед ним брами. Мерехтів якийсь шарлатний, пекельний світ, мав би йти ним? Здрігався, сам, таки сам був і всі дивились на нього, чекали, що скаже. В цьому іншому світі ніколи й не було чого лагіднити. Була ненависть і запеклість. Як у пеклі. На устах навіть чув посмак сірки. Ще посміхнувся: чи не перед коронний трибунал готував докази невинности? Хіба він цього хотів? Хіба він винен?

Тугай-Бей, не ворухнувши пальцем у баталії, тільки чекав: пани, після здачі гармат, рушили з поля, тоді виступив чамбул і брав на аркан щонайіменитіших, щонайпишніших, а решту сік. Може й треба було Тугай-Беєвими кривавими лапищами загорнути цих недобитків. Добре зробив, по-лисячому. Воздавав їм їхнім же. Хіба й вони не ламали лицарського слова й урочистих присяг? А він слова не давав і його не ламав. Він умив руки. Тугай-Бей сміявся, прикладав руку до серця. Ясир хороший, спілка вірна.

В мжичці, накрившись ряднами, рогожами, сновигали козаки, чернь. Дим з вогнів волікся над степом. Низько ширяли орли й ластівки. Дим їв очі. А козаки й сірома, й німці, й татари серед дикого іржання табунів, дерли собі з рук добичу, адамашки, шаблі, сулеї з мальвазією, на собі тягнули сідла, тягнули міхи кудись у свої легова, під вози, в шатра, в курені, в ями, нашвидку викопані в землі. Татари переганяли ясир, простоволосих і нагих, посинілих від холоду і вільготи, панів, офіцерів, комісарів, гайдуків, черців. Верещали жінки, повії, комедіянти, маркитантки, вивезені зі Стефановим обозом. Ось і Каська, Стефанова любаска. Хто її тягне до себе? Вона й сама йде, не опирається, сміється, накрита опанчею, з мокрим волоссям і фарба стікає їй по обличчі, розвезена дощем. Її обіймає дебелий козак, а другий — чорнюща гиря, мабуть котрийсь хам, кріпак, може ще й зі зіпраною, невигоєною спиною, тягне її до себе, простягає їй пригорщу золота.

Хмельницький ішов. Вже далі від обозу, далі від ядучого диму, від лайки, крику, реготу. „Алєа якта ест.“

Проти неба, розкинувши руки, лежав воїн в панцері. Чоботи з нього вже здерли, вирубали перстені разом з пальцями. Далеко на мокру траву впав його льняний кучер, а очі незамкнені глядять у сіре піднебесся. Глядять, не можуть надивитись. Лежить, відпочиває. Але груди, залиті кров'ю, погнуто, розірвано панцер, колом чи списом розгорнено груди й умер він видно в муці, в терпугах болю. Розрубано й плече й проткнено горло. Тільки по атласній опанчі, по шарлатних штанях з золотим розшиттям видно, що це знатний воїн.

Пане Стефане! — Хмельницький стояв над ним. Спиш ти, пане Стефане Потоцький? В ясирі, пов'язаний сирівцем, приторочений до татарського коня, порубаний і посічений твій корпус, славний рубіжний корпус для приборкання ребелії. Не встанеш уже, Стефане. І не треба — краще спи.

Навіки спи! Ганьби не бачитимеш Річипосполитої-матері. Хамства тріюмфального рику не чутимеш. Як встала над Жовтими Водами примара козацької бестії безголової не знатимеш...

З обозів волікся дим і стелився широким степом. Палали костри, сотки кострів. Мжичка вгавала. І зм'ята трава, ковила, майоран, чорнобривець, чебрець підіймались. В відсвіті жахтіли, малиновіли. Іскри летіли з кострів у степ, летіли над побойовищем. Орли проквиляли. А біля кострів грілася, розтаборювала велетенська, страшна армія ребелії.

Хмельницький пішов до кола старшини, що його давно дожидала.

* * *

Залишивши Чигрин в боці, втім і так занятий козацтвом, армія Хмельницького посувалась спішними маршами на північ. Низова Україна вже була в повстанні. Хмельницький хотів перешкодити з'єднанню Яреми Вишневецького, який все ще був, як доносили збігці, на Лівобережжі, з головною силою Корони в Україні — з гетьманами Потоцьким і Каліновським.

Ця армія росла не днями, а годинами. Вона обростала, як снігова баба точена по пухкому снігу. Запорізькі курені в аванґарді йшли, випускаючи бекети вперед і ті, вертаючись за дня, бачили проти сонця тучі куряви, в ночі заграви — Бурляєва кіннота, драґунія Вишняка-Якубовича, кінні хоругви Ганджі й Небаби, з ярка у яр, з балки в балку йшли купами, щітинились списами, дзвінко цокотіли підковами по твердій глині, висохлій давно в сонці.

Ішла кіннота, мужики, посаджені на тарпанів, на відбитих у панів аргамаків, з мотузяними вудилами, а хто захопив зброю, та відсвічувала в сонці позолотистими бляшками, пардові шкури прикрашували запилені клуби, а ніжні аргамаки зі шляхетських стаєнь щулили тонкі вуха й присідали, коли боки стискали їм босі чабани й сідальники.

З мушкетами поперек сідла або на розхристаних грудях, з мушкетерськими бандельєрами на дванадцять набоїв через рам'я, з шаблями, часто без піхв, їхали шляхом, з'їздили до шляху, спали в сідлі, частувались, їдучи з ведмедиків, то витягались один за одним, то рівнялись у ряди, обертались.

— Де Хмель, де батько?..

— Там батько! Де корогва, там і батько! Червону корогву з білим орлом, вивезену з Базавлуку, розгортав хорунжий. Шамшів шарлатний шовк, горів як пожар, а орел розкривав крила, бундючний орел Річипосполитої. Лопотали за ним прапори, взяті від знесених гусарів, за прапорами маяли бунчуки. Везли й січові бубни й реґіментарські літаври. Флейти й жоломіти стиха поскимлювали. А там далі йшла піхота запорізька, реєстрові хоругви, німецькі компанії — аркебузники, пікінери, карабінери, невтомна і безжурна запорізька піхота з тих, що бились і під Марієнвердером, і під Охматовом, і під Москвою, й під Дюнкерком, під Хотином, і молодші на Масловому Ставі, й під Кумейками.

„Beati pacifici" *) кричали мушкетери Франкгайма, минаючи коругви, що приставали. „Не ждіть, пеські синове, муфмафи, ганси**), відзивались їм ті, що пройшли колись Фляндрію й Палятинат, „тут вам не переливки буде!"..

---

*) щасливі миролюбці, вітання воїнів з ХУП ст.

**) Муфмафи, ганси — згірдлива назва німців у ХУП ст.

За обозами, що брали й веселих дівок-маркитанток і крамарів, і ранених, і піхоту, що відбивалась, тучею-тучею сунула чернь.

— Права рука наша! — показав на неї булавою Хмельницький. — Військовий писар Іван Виговський притримав коня.

— Химерне це auxilium, пане Богдане.

— Але валить, як мишва...

І Станислав Кричевський, тисячник, хитав підголеною головою. В чорному панцері, на чорному аргамаку сидів присадкуватий, з рисіми вусами. й поглядав на цю сарану, на нерівні купи, що перли й валили, босоніж, в постолах і личаках, з клунками за плечима, прочани, старці перехожі, чабанські ватаги.

— Добре дбайте, діти! — гукав, пропускаючи їх Хмельницький. — Звідки йдеш, чоловіче божий?..

Обгорілий, літній чолов'яга в сермязі, що ніс мушкета дулом вниз, підвів голову.

— З Махтаринець! — заяснів. Спід війта Любинецького — собаки...

— А я з Миньківки! — крикнув другий, в просмоленій сорочці. З Миньківки, батьку.

І з інших сторін ішли: з Мирогощі й Сміли, з Ярмолинець і Нараївки, з Олики, й з Підгаєць. Крепкі лучани йшли з-над Стиру, поліщуки добились сюди, з колтунами на головах, біляві й тонкі, з Покуття вже прибігли деякі, з того Дніпрового боку переправились, з посесій Вишневецького, Немирича, Лаща, тихі й синьоокі йшли брацлавщани, в'юнкі кияни й білоцерків'яни, броварники, сідельники, рудники, колесарі, мельники й кріпаки. Йшли й попи, підкотивши ряси, й ченці, погладжуючи борідки, підпоясані мотузками, а при боці шаблі. Рибники з-над Дніпра прийшли, лугарі з-над Случі, височенні й пелехаті, косарі з-над Росі, не хотіли й тепер кидати кіс і мантачки несли за поясами.

А за черню сірими стінами їхали чамбули Тугай-Бея, розмаюючи бунчуки. Зсутулені, мов кам'яні, сиділи ординці в гострих шапках і місюрках, куняли на маленьких кониках, або, стрепенувшись, озирались за джаврами.

— Вовча ліґа, пане Богдане!

Хитрущі очі Виговського звузились ще більше.

Nolens, volens! — мості мій добродію... Не попустили королевенята королеві, щоб з гетьманом покійним Конецьпольським і зі мною Крим короні покласти, мають тепер Крим на шиї!

— Конецьпольський... Koniec Polski! — посміхнувся Виговський.

— Finis Poloniae — —

— „Koniec Polski..."

Армія йшла на північ, на Смілу.

Заставка роботи арт. мал. Я. Гніздовського

Д-р Степан·Баран

Галичина в 1848 р.

(Уривок з недрукованої праці „Весна народів в австро-угорській Україні“)

Віденський конґрес з 1815 р. зліквідував довгий період революційного руху, що його започаткувала в 1789 р. велика французька революція і довголітні Наполеонські війни. Наполеон своєю зброєю і своїми військами переорав велику частину европейського континенту — від Мадріду по Москву, — розторощив багато держав і покликав до життя нові, найчастіше короткотривалі. Збурив він віковий феодальний устрій і дав почин до закріплення нового капіталістичного устрою, і, в зв'язку з ним, до нової кодифікації, головно цивільного, права. Видвигнув він і нову силу, досі притаєну, а саме національні рухи різних народів на заході Европи. Це було помітне передусім у тих народів, що були розділені кордонами численних дрібних держав, як Німеччина й Італія, або поневолені іншими державами, як нпр., Польща. Словом, старий світ валився, а наростав новий, зміняючи суспільний устрій і політичну карту Европи. Проти великого новатора Наполеона, що прибрав собі титул цісаря французів, злучилися всі оборонці старого ладу, зокрема представники пануючих династій і родової аристократії. Наполеона повалено й заслано на острів св. Олени, а Франції повернено давню королівську монархію. Віденський конґрес започаткував привернення старого ладу, якого оборонцями стали три монархи — австрійський цісар, російський цар і пруський король. В Европі запанувала реакція, що здушувала кожну свобідну думку. У проводі тієї европейської реакції стояв предсідник віденського конґресу князь Клеменс Меттерніх, канцлер Австрії і фактичний її керманич, що володів нею до весни 1848 р.

З початком 1848 р. розгорнувся в західній Европі новий революційний рух з метою повалення реакції, усунення абсолютизму та введення конституційної форми правління. Першою була революція в Парижі, а незабаром у Відні й Берліні. У березні 1848 р. вибухла революція у Відні, якою проводили головно студенти. Домагались вони уступлення Меттерніха і негайного проголошення громадянських свобід. Меттерніх утік закордон, а цісар Фердинанд І. прирік проголосити конституцію. Ту тимчасову конституцію для цілої Австрії проголошено в квітні 1848 р. Тоді скасовано цензуру й проголошено свободу слова, друку, зборів і товариств. Незабаром розписано вибори до австрійського парляменту, що, як конституанта, мав виготовити проєкт нової конституції. Вибори були загальні і рівні — отже без курій. Парлямент складався з 383 послів. З початком літа 1848 р. відбулися вибори до парляменту, і незабаром він зібрався у Відні на свої наради. Українці здобули тоді 39 мандатів, з того 34 з Галичини і 5 з Буковини. Тоді пороблено також заходи щодо скасування панщини та усамовільнення селян. Не ждучи рішення парляменту, ці-

сар Фердинанд, окремим декретом з 15. травня 1848 р., скасував панщину в Галичині, а в інших австрійських провінціях скасовано її щойно у вересні 1848 р. ухвалою парляменту. Конституцію проголосив цісар і для Угорщини, де теж скасовано панщину. В цей спосіб наші селяни в Галичині, Буковині і на Закарпатті стали вільними громадянами після вікової неволі кріпацтва і панщини. Проголошені громадянські свободи дали спромогу перевести й першу українську політичну організацію для оборони національних прав, їх поширення і закріплення. Такою організацією була Головна Руська Рада у Львові, створена 2. травня 1848 р.

ГОЛОВНА РУСЬКА РАДА

Головна Руська Рада у Львові, названа теж Народньою Руською Радою, зложена з активних представників нашого тодішнього громадянства у Львові і краю, передусім інтеліґенції духовної і світської, могла відразу постати тому, що й під абсолютистичним режимом назрівала поволі наша національна свідомість. Українці, чи, як вони тоді звались, русини, мали вже численну освічену верству — інтеліґенцію з університетською освітою, головно духовну. Та інтеліґенція взяла в свої руки керму нової політичної організації і перевела її в цілій Галичині. У проводі Головної Руської Ради станув єпископ Григорій Яхимович — пізніший греко-католицький митрополит — як голова, і крилошанин львівської капітули о. Михайло Куземський (в 1868-1871 рр. останній греко-католицький єпископ в Холмі), і Іван Борисикевич, з фаху правник, як його заступник. Керма організації була фактично в руках молодого, енергійного й підприємчивого Борисикевича, і він, поруч єпископа Яхимовича і провідника закарпатських українців Адольфа Добрянського, теж з освіти правника, був найзамітнішою особою на тодішньому нашому політичному овиді. Централя Головної Руської Ради була у Львові, і в поодиноких містах української частини Галичини мала свої окружні відділи, т. зв. Окружні Руські Ради, що їх число було 34. Провід і організацію в тих відділах становило майже виключно греко-католицьке духовенство, бо світської інтеліґенції було ще замало.

Головна Руська Рада розпочала свою працю організуванням першого в нашій історії часопису в живій українській мові. Був ним тижневик „Зоря Галицька" під редакцією Антона Павенцького, якої перше число появилося у Львові 15. травня 1848 р. В тому першому числі надруковано відозву (маніфест) Головної Руської Ради з 15. 5. 1848 р. до народу. Там вона, повідомляючи про своє утворення, проголошує національну єдність галицьких українців з наддніпрянськими, з якими творять один неподільний нарід. У тій відозві декларує вона самостійність і окремішність українського народу від польського і московського. Це важливе тому, що тоді поляки і москалі оспорювали нашу національну самостійність. Поляки вважали нашу мову за діялект польської, а москалі за діялект мови московської. Гол. Руська Рада сказала тут своє тверде слово та повела політичну боротьбу в обороні нашої культурно — національної самостійности. Вона повела боротьбу за здійснення наших домагань з різних ділянок: національно — політичної, культурно — шкільної, церковної і соціяльно — економічної. Принагідно зайнялась вона навіть і військовою організацією, а саме створенням українських ґвардій і батальйону руських гірських стрільців. Діяльність її була така всебічна, як ніодної піз-

нішої нашої політичної організації в Галичині аж до розвалу Австрії, і з національно-політичного боку мала якнайвиразніший український характер. І саме у ту політичну сторінку, у її широку розбудову й закріплення, вложила вона багато своєї праці і заходів.

ТЕРИТОРІЯЛЬНА АВТОНОМІЯ

Основним політичним домаганням Гол. Руської Ради був поділ Галичини на дві окремі коронні країни — польську на заході зі столицею у Кракові і українську зі східньої української Галичини й української північної Буковини зі столицею у Львові. Обидві коронні країни мали мати окремі власні законодавчі сойми і власну окрему адміністрацію з окремими намісниками. Урядовою мовою в українській коронній країні мала бути мова українська, що мала бути теж і мовою навчання у всіх публічних школах — від народньої до університету у Львові включно. Зовнішній характер усіх публічних урядів мав бути український, їх урядовцями мали бути українці. Був час, що той проєкт мав дані до здійснення, і навіть було оголошено закон, що частинно його здійснював — створенням трьох соймів — у Кракові, Львові і Станиславові, однак зі спільною адміністрацією і спільним намісником у Львові. Це зроблено, щоб не дразнити поляків, що всіми силами противились поділові Галичини, що означав би кінець польського панування на етнографічно українських землях східньої Галичини. Незабаром прийшов абсолютизм, і в 1851 р. скасовано конституцію і закон про загальний поділ. Слід згадати, що в часі мадярського повстання проти Австрії в 1849 р. Гол. Руська Рада у Львові і закарпатські українці під проводом Адольфа Добрянського поставили ще ширше домагання, а саме створення з усіх українських земель — Галичини, Буковини і Закарпаття — однієї спільної української автономної території з власним законодавчим соймом і власною українською адміністрацією у злуці з австрійським цісарством. Це було приблизно те, що Центральна Рада в Києві третім універсалом з 20. листопада 1918 р., отже 70 літ пізніше, проголосила щодо Наддніпрянської України в федерації з Росією.

Гол. Руська Рада подбала, і то ще в 1848 р., про український національний прапор, національний герб і національний гімн.

Національним українським прапором став блакитно-жовтий прапор — блакитна барва вгорі, жовта внизу. Гербом був жовтий стилізований лев на блакитному полі. Той прапор і той герб стали опісля державними в Західньо-Українській Народній Республіці. На основі окремого закону Національної Ради у Львові з 13. листопада 1918 р. національним гімном галицьких українців став вірш о. Івана Гушалевича з 1848 р. п. з. „Мир вам, браття, всім приносим“, незугарний мовою, змістом і мелодією, що його співали в Галичині при всіх наших національних обходах і святах аж до початку 20-го ст., коли в загальне вживання увійшов сьогодні загально-український гімн „Ще не вмерла Україна“. Домагання української національно-територіяльної автономії шляхом поділу Галичини і Буковини виконала Австрія щойно в таємному додатку до Берестейського договору з 9. лютого 1918 р. Але його — як і цілого договору — з-поміж чотирьох контрагентів єдина Австро-Угорщина не ратифікувала (заходами поляків) і сама незабаром перестала існувати.

Галицькі поляки вже в 1848 р. старалися спаралізувати емансипаційні національно-політичні заходи Г. Руської Ради. Щоб їм протиділати, ство-

рили вони 23. травня 1848 р. окремий політичний комітет під назвою „Руський Собор“, до якого увійшли представники польських маґнатів і шляхти з українського роду під проводом князя Льва Сапіги. Політичною метою Руського Собору було зберегти цілість тодішніх границь Галичини, а в ній і польське верховодство, щоб у майбутності передати й українців зреставрованій Польщі. Руський Собор почав видавати свій орган *„Дневникъ Рускій“* — „Dnewnyk Ruskij“ кирилицею і латинкою під редакцією Івана Вагилевича, кол. члена Руської Трійці з 1832 р., що тепер пішов на службу поляків, як пізніше третій член тієї Трійці, о. Яків Головацький, на службу москалів. Ні Руський Собор, ні його орган не мали ніякого впливу на українців. *„Дневникъ Рускій“* перестав незабаром виходити, а Руський Собор розв'язала австрійська влада в листопаді 1848 р. після здушення польського повстання у Львові проти Австрії з 1. листопада 1848 р. Тоді теж розв'язано і польську політичну організацію у Львові під назвою „Ґлувна Рада Народова“, що кермувала від часу проголошення конституції цілістю польського політичного життя в Галичині, ство-

Квітуча весна під Теребовлею

рила польську національну ґвардію і численну пресу у Львові, а в першу чергу виступала проти національно-політичної акції Гол. Руської Ради.

Та акція розгорталася чимраз ширше. Гол. Руська Рада виготовила 9. червня 1848 р. пропам'ятне письмо до цісаря Фердинанда I. В ньому вичислено домагання українців, між якими на чоловому місці поставлено справу згаданого вище поділу Галичини. Вона вислала теж окрему депутацію до австрійського центрального уряду в Оломуці на Моравії, що, після другої революції, там перенісся, а парлямент до недалекого Кромерижа.

Уряд в Оломуці прийняв депутацію 6. листопада 1848 р., яка і вручила йому згадане пропам'ятне письмо. Крім поділу Галичини домагалась Гол. Руська Рада дозволу на створення української військової ґвардії, введення української мови в усіх урядах і в школах усіх типів, усунення з публічної служби урядовців ворожих до українців. Піднесено там життєву для селян справу — установлення комісій для розділу і справедли-

вого вирішення спорів за ґрунти і ліси, що постали між селянами й дідичами на тлі т. зв. сервітутів. Уряд прийняв депутацію ввічливо, обіцяв розглянути точно предложені домагання і по змозі їх виконати. Однак, насправді, не багато з них виконав. Депутація здала звідомлення зі своєї поїздки й інтервенції в центральному уряді на пленарному засіданні Гол. Руської Ради у Львові 3. грудня 1848 р. і викликала в приявних великі надії.

Ті надії зв'язано і зі зміною престолу. Цісар Фердинанд I. абдикував і цісарем став 2. грудня 1848 р. його 18-літній братанич Франц Йосиф I. Гол. Руська Рада вислала від себе депутацію до нового цісаря і предложила йому на окремій авдієнції ті домагання, що перше урядові. Цісар Франц Йосиф I. прийняв теж депутацію ввічливо і дав їй обіцянки. Тим більше, що потребував українців з огляду на повстання мадярів проти Австрії.

УКРАЇНСЬКА ПАРЛЯМЕНТАРНА РЕПРЕЗЕНТАЦІЯ

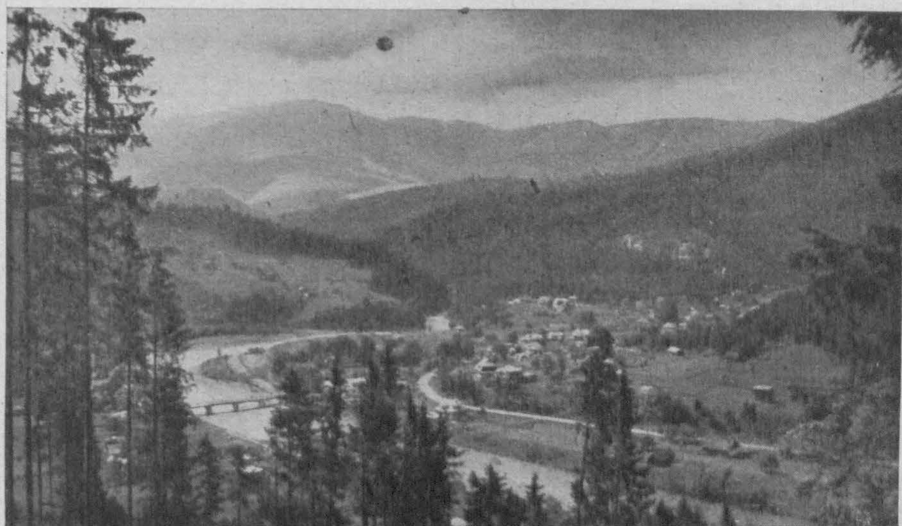
Незабаром по проголошенні конституції видано виборчу ординацію до першого австрійського парляменту, що складався з 383 послів, вибраних загальним, безпосереднім і явним голосуванням. Як вже сказано, українських послів вибрано тоді 34 з Галичини, в тому значну кількість інтеліґентів, переважно священиків з єпископом Яхимовичем, колишнім професором львівського університету, у проводі. На вісьмох послів з Буковини — українці здобули п'ять мандатів. Були це виключно селяни, зовсім неписьменні або малописьменні. Головою цілої репрезентації та її речником був визначний український діяч, єп. Григ. Яхимович (1792-1863), голова Гол. Руської Ради. Парлямент зійшовся з початком літа 1848 р. і радив у Відні, а опісля (від жовтня того року) до березня 1849 р. в Кромерижі на Моравії. Головним його завданням було ухвалення конституції, якої проєкт він почав виробляти. Однак своєї праці не закінчив, бо з початком березня 1849 р. парлямент розв'язано і 4. березня 1849 р. накинено згори нову конституцію. Та тієї конституції не введено в життя, а в 1851 р. формально її скасовано і введено наново абсолютизм, що тривав аж до жовтня 1860 р.

Українська Парляментарна Репрезентація видвигнула і тут відоме домагання Гол. Руської Ради: поділу Галичини, в чому знайшла великий спротив польських послів,що їх речниками були: віцепрезидент парляменту адвокат зі Львова, д-р Франц Смолька, і професор львівського університету д-р Фльоріян Зємялковский. В конституанті не вдалось українським послам перевести свого домагання поділу Галичини і створення в Австрії окремої української коронної країни. Український внесок підтримували деякі чехи, передусім їх провідник у парляменті д-р Франц Ріґер і дехто з німців, але більшости цей внесок не одержав, хоч як гаряче боронив його голова Української Парляментарної Репрезентації єпископ Яхимович. В парляменті увесь той недовгий час його існування йшла завзята боротьба між німецьким централізмом і федералізмом, тобто боротьба за перестрій австрійського цісарства на автономні національні країни. Чехи видвигнули домагання привернення т. зв. прав корони св. В'ячеслава, тобто чеської держави, зложеної з Чехії, Моравії і Шлезька у злуці з Австрією. Парлямент законом з 7. вересня 1848 р., скасував панщину в цілій державі; в Галичині скасовано її ще в травні 1848 р. Однак він не уреґулював найважливішої для недавніх панщизняків — селян справи, а саме справи

сервітутів, тобто вживання ними лісів і пасовиськ. Це було болюче з господарського боку передусім для наших селян. Зате дідичі за скасування панщини одержали значне грошове відшкодовання, т. зв. індемнізацію, яку сплачувано довго з податкових грошей. Галицькі селяни, на Буковині і Закарпатті одержали свободу, але рівночасно залишились і надальше у великій економічній залежності від чужих їм і ворожих дідичів.

СЛОВ'ЯНСЬКИЙ КОНҐРЕС У ПРАЗІ

Революційний рух у Західній Европі в 1848 р. видвигнув між іншими і змагання німців та італійців до об'єднання кожного з них у одну національну державу. Німці, поділені до того часу на більше як дві десятки малих держав, рішили скликати спільний парлямент до Франкфурту над Майном для створення спільної держави: Дойчер Бунд — Німецький Союз. До нього мали ввійти, крім німецьких країн Австрії, ще й чеські країни, що було б величезною національною загрозою для чехів. Тодішні чеські провідники: Франц Паляцкий, Франц Челяковский, Павло Шафарик, Карло Зап, Карло Гавлічек Боровский і згаданий вище Франц Ріґер рішили скликати до Праги, у противагу Франкфуртові, Слов'янський конґрес для своєї оборони та для оборони австрійських слов'ян перед німецькою небезпекою.

Ямна — краса рідної землі

Гол. Руська Рада вислала на цей конґрес делеґацію під проводом Івана Борисикевича. Крім нього входили до неї о. Григорій Гинилевич і укінчений студент теології Олекса Заклинський. До тієї делеґації увійшов теж Адольф Добрянський із Закарпаття, що був членом Гол. Руської Ради як відпоручник Закарпаття. Делеґації доручено піднести на конґресі передусім справу поділу Галичини і перебудови Австрії на федерацію автономних національних територій. І Руський Собор вислав від себе теж окрему делеґацію до Праги під проводом вище згаданого кн. Сапіги, щоб не допустити на конґресі до прийняття ухвали про поділ Галичини. І це остаточно їй пощастило.

Конґрес відкрив чеський історик Франц Паляцкий довшою промовою, вітаючи делеґатів усіх слов'янських народів з Австрії і гостей з Росії,

між якими був відомий пізніше анархіст Михайло Бакунін і українець Гояцький. Паляцкий подав теж мету конґресу і його програму. Наради розпочалися 2. червня 1848 р., але вже 12. червня, на наказ австрійської влади, конґрес розігнано перед закінченням його праць. Чеським аранжерам конґресу ішло про те, щоб з нарад усунути українсько-польський спір з приводу Галичини й українського домагання її поділу. Заходами Паляцкого і Бакуніна створено спільну українсько-польську Секцію і вона вирішила справу поділу Галичини передати де вирішення майбутньому галицькому соймові, що було рівнозначне з її погребанням. Конґрес виступив однодушно проти мадярських і німецьких посягань по слов'янські землі і зайнявся виробленням проєкту перебудови Габсбурзької монархії на федерацію автономних народів, вибрав окрему комісію, яка однак своєї праці не встигла вже закінчити. Видав він тільки маніфест до европейських народів, де закликав мадярський уряд направити кривди, що їх Мадярщина заподіяла сербам, хорватам, словакам і українцям. Крім того ухвалено адресу до цісаря Фердинанда I., у якій поміщено теж домагання українців, що українська мова має бути урядовою мовою побіч польської в Галичині та введена у вищі і нижчі школи. Політично дуже рухливий і зі значною ініціятивою, Іван Борисикевич, заступник голови Гол. Руської Ради, перевів внесок уложення спільної петиції закарпатських українців і словаків, що в ній поставлено вимогу рівних прав з мадярами для словаків і українців, окремих соймів для Словаччини і Закарпатя, введення там словацької чи пак української урядової мови і словацьких чи пак українських вищих і нижчих шкіл — врешті звільнення з мадярських в'язниць усіх словаків та українців, яких арештовано за спротив проти мадярського повстання.

Той конґрес, як згадано, не докінчив своїх нарад; 12. червня 1848 р. його розігнано, і делеґати мусіли негайно виїхати з Праги. Не мав він і безпосередніх практичних наслідків, бо події в Австрії пішли іншими шляхами, як було намічено на конґресі. Для нас важливе те, що там був помітний і український голос, і що там наші делеґати видвигнули українську проблему в Габсбурзькій монархії та подали від себе спосіб її розв'язки. Важливе й те, що українці обидвох частин монархії — австрійської і угорської — виступили у спільній делеґації і в мініятурі репрезентували українську соборницьку ідею, силою обставин обмежену до границь Габсбурзької монархії.

До тієї поменшеної соборности вернулася ще раз і Гол. Руська Рада у Львові у своєму маніфесті з 20. липня 1849 р. до закарпатських українців. Видвигнула вона там домагання злуки Закарпаття з Галичиною і Буковиною, отже всіх етнографічних земель Габсбурзької монархії, і створення з них окремої української території, що в даних умовинах рівнялося суроґатові української держави.

ВІЙСЬКОВА ОРГАНІЗАЦІЯ

Негайно по проголошенні квітневої конституції в 1848 р. утворилася у Відні громадянська ґвардія для оборони новоствореного політичного устрою перед замахами на нього прихильників старого ладу. За прикладом Відня польська „Ґлувна Рада Народова" зорганізувала й узброїла польську національну ґвардію (ґвардія народова) для оборони польських політичних інтересів і як можливий зав'язок для майбутньої польської

армії. Ґлувна Рада Народова та її ґвардія поставилися ворожо до Головної Руської Ради і її віддділів на провінції. Була навіть загроза чинних нападів на членів Гол. Руської Ради у Львові, у якому поляки мали більшість. На вимогу Гол. Руської Ради галицький намісник граф Стадіон дав дозвіл на створення української міщанської ґвардії. Такі ґвардії справді утворено і узброєно. Вони існували в кількох більших містах, але дуже коротко і не відіграли ніякої замітнішої ролі. Незабаром австрійський уряд розв'язав усі національні ґвардії, і українська міщанська ґвардія перестала існувати.

Далеко більше значення мала чисто військова організація українських „фрайкурів" (Фраєс Кор), тобто українських добровольців. Був це батальйон руських гірських стрільців з шістьома відділами-компаніями по 235 людей у Львові, Самборі, Стрию, Бережанах, Станиславові і Коломиї, зорганізований, вишколений та умундурований по-військовому, у спеціяльних одностроях, зроблених для цього батальйону. Той батальйон створено з ініціятиви Гол. Руської Ради 10. березня 1849 р. Разом він мав 1410 мужви і відповідну кількість старшин. Командною мовою була мова українська. Батальйон мав власний воєнний прапор, вишитий і подарований для нього архикнягинею Софією, матір'ю цісаря Франца Йосифа І., з українськими національними блакитно-жовтими лентами. Завданням батальйону була військова охорона галицько—угорського кордону перед мадярськими повстанцями, що мали намір вдертися до Галичини і допомагати полякам зорганізувати повстання проти Австрії. Така можливість існувала, бо з Галичини вивезено майже усе військо на Угорщину і до Італії, де йшли воєнні дії проти Австрії. Другим завданням батальйону було забезпечити карпатські провалля, якими вдиралися на Угорщину польські добровольці на допомогу мадярським повстанцям. Батальйон, виконавши охоронну службу в Карпатах, пішов вже по капітуляції мадярів під Віляґошем 6. вересня 1849 р. маршом на Угорщину для здушення решток повстанців. Опісля вернувся до Галичини, де його 3. січня 1850 р. розв'язано.

ПРЕСА

Головна Руська Рада, як уже зазначено, дала почин до видавання першого в нашій історії часопису в живій українській мові. Була ним „Зоря Галицька", якої перше число, як тижневика, появилося 15. травня 1848 р. у Львові під редакцією Антона Павенцького, пізнішого львівського нотаря. По розвязанні Головної Руської Ради в 1851 р. „Зоря Галицька" перейшла в москвофільські руки і редаґувалась т. зв. язичієм, тобто мішаниною українських, московських і церковно-слов'янських слів, через що втрачала щораз більше передплатників, і в 1857 р. перестала виходити. В 1848 р. появлявся коротко у Львові, про що теж вже згадано, тижневик „*Дневникъ Рускій*" під редакцією Івана Вагилевича, як орган польонофільського Собору Руского, друкований кирилицею і латинкою. В 1849 р. появилися у Львові нові періодики „*Галичо-Рускій Вѣсникъ*" (три рази тижнево), „*Новины*", „*Пчола*", — тижневик під редакцією о. Івана Гушалевича, як перший літературно-науковий часопис на Україні, і „*Всеобщій Дневникъ земскихъ законовъ и правительства для коронноиі области Галиции и Володимерии*"— урядова публікація законів і розпорядків. У Відні почав появлятися в 1849 р. „*Общій законовъ державныхъ и правительства Вѣсникъ*

для цисарства Австрии". В Чернівцях на Буковині, тоді вже відділеній від Галичини, почав від 1850 р. появлятися „*Общій законовъ краєвыхъ и правительства Вєсник для коронного краю Буковины*". В тому самому році почав виходити в Будапешті „*Краєвый законническій и правительственный Вєсникъ для коронного краю Угорщины*". Були то урядові публікації, редаґовані язичіюм, які не мали ніякого впливу на розвій української культури, ні взагалі ніякого значення. Від 1857 р. до 1860 р. не появився в Галичині ніякий інший періодик. Це була наявна ознака нашого великого національного занепаду після надійних років 1848—1849.

СОБОР УКРАЇНСЬКИХ УЧЕНИХ

Важливою культурною подією в Галичині в 1848 р. був перший з'їзд (собор) галицьких учених, переважно з рядів греко-католицького духовенства. З'їзд відбувся у Львові в будинках греко-католицької духовної семінарії 19 до 26 жовтня 1848 р. під проводом Івана Борисикевича, при участі 89 передових представників тодішньої галицької інтеліґенції. З'їзд був присвячений мовним і літературним проблемам, справі правопису і організації та популяризації науки в українській мові. Центральною особою з'їзду був член Руської Трійці о. Яків Головацький (1814—1888), товариш зі семинарії о. Маркіяна Щашкевича (1811—1843). Тоді, на початку зимового семестру 1848/49 р., утворено в львівському університеті катедру української мови і літератури, першу катедру того предмету взагалі, і на ту катедру призначено як професора о. Якова Головацького, що займав до того часу посаду сільського священика. За своє москвофільство стратив він ту катедру в 1867 р., виеміґрував до Росії та осів на постійне у Вильні.

Головацький виголосив на з'їзді кілька доповідей про слов'янські мови і зокрема про українську мову та її діялекти. Подібно, як Гол. Руська Рада у своїй відозві з 15. травня 1848 р., станув він на становищі самостійности української мови та її окремішности від польської і московської. На з'їзді порушено і обговорено теж справу правопису. Прийнято на ньому етимологічний за зразком Михайла Максимовича в його „Малоросійських піснях", який тільки дещо змінено. Того правопису уживано в галицьких школах та офіціяльних публікаціях аж до 1892 р., коли на його місце введено фонетичний правопис. На з'їзді вирішено оснувати у Львові товариство „Руська Матиця" за зразком подібного товариства „Чеська Матиця". „Руська Матиця" поставила собі за ціль видавати книжки для освіти українського народу в його рідній мові. Це товариство опинилося незабаром у москвофільських руках, видавало, зрештою дуже рідко, свої публікації язичієм і не відгравало ніякої творчої ролі в національно-культурному відродженні Галичини. На з'їзді вибрано теж окрему комісію з-поміж учасників, які мали писати книжки для народу, але й вона не виконала свого завдання. Вибрано теж окрему денутацію до міністра освіти, що мала предложити йому домагання з'їзду в ділянці культурно-освітній і шкільній, що покривалася в загальному з предложеними вже домаганнями Гол. Руської Ради. На з'їзді говореио теж про потребу створення у Львові окремої установи — Народнього дому — з культурно-освітніми завданнями та будови для неї окремої репрезентаційної домівки для приміщення українських установ. І тут знову прикладом були чехи, які в себе вже від 1848 р. почали творити подібні установи і будувати для них окремі домівки.

Головна Руська Рада піднялась здійсняти свої думки. На її прохання австрійський уряд подарував 1849 р. новоствореному Інститутові Народній Дім у Львові площу і руїни львівського університету й університетської бібліотеки при вул. Краківській, що згоріли від бомбардування під час польського повстання 1. листопада 1848 р. Розписано складки на будову Народнього Дому у Львові і з тих всенародніх складок збудовано величавий будинок, який віддано до вжитку в 1864 р. Всі установи, що зайняли в ньому приміщення, були в москвофільських руках, бо пануючою тоді течією було москвофільство. Народній Дім залишився в москвофільських руках аж до совєтської окупації. Москвофільські установи не сповнили своїх завдань, навпаки — вони спинювали наш національно-культурний розвій. Однак того розвою вони не спинили, бо жива українська течія взяла верх у Галичині вже з кінцем 19-го ст. Москвофільство зовсім завмирало, хоч поляки старались його піддержувати всіми засобами, щоб паралізувати ним щораз сильніший український рух.

ШКІЛЬНИЦТВО І ЦЕРКОВНІ СПРАВИ

Українізація шкільництва в Галичині була однією з перших і найважливіших справ, що їх Головна Руська Рада видвигнула перед австрійським урядом. На її домагання уряд своїм письмом з 9. травня 1848 р. обіцяв увести українську народню мову до народніх і середніх шкіл у Галичині. В р. 1848 створено в Австрії окреме міністерство освіти, що виготовило плян основної реформи народнього і середнього шкільництва. Але остаточно пляновані реформи занехано і до існуючих типів шкіл з 1805 р. додано реальні школи, а в 1849 р. утворено в усіх коронних країнах краєві шкільні ради зі шкільних фахівців і адміністраційних урядовців, як дорадчий орган міністерства освіти. З української сторони поведено акцію за основування українських народніх шкіл, і та акція мала поважні успіхи, бо українські селяни горнулись до освіти більше, як польські. Тільки великий брак викваліфікованих учителів дуже спиняв дальший розвиток нашого народнього шкільництва. Часткова реформа обняла і гімназії. В 1848 р. шостиклясові гімназії перемінено на восьмиклясові і введено у них іспит зрілости. Зате скасовано дотеперішні дволітні курси філософії, перемінивши їх у сьому і восьму гімназійні кляси.

У своїй шкільній політиці Гол. Руська Рада стрінула рішучий спротив польської організації Ґлувна Рада Народова. На її домагання міністерство освіти, розпорядком з 29. вересня 1848 р., наказало здержати розпочату вже українізацію середніх шкіл. Натомість воно наказало ввести у всіх середніх школах польську мову навчання, замість дотеперішньої німецької. Українську мову в середніх школах залишено тільки як надобов'язковий предмет, лише наука греко-католицької релігії мала відбуватися в українській мові. З початком шкільного року 1848/49 переведено в Галичині повну польонізацію всіх середніх шкіл. Це знову викликало якнайрішучіший протест Головної Руської Ради. В допомогу їй прийшла незабаром і наглядна нелояльність поляків проти Австрії — збройне польське повстання у Львові 1. листопада 1848 р., здушене військом продовж. двох днів, та участь польських добровольців у мадярському повстанні проти Австрії. Розпорядком міністерства освіти з 9. січня 1849 р. скасовано польську мову навчання у східньо-галицьких середніх школах. Замість неї введено в засаді українську мову навчання. Тіль-

ки через недостачу відповідного числа учителів зі знанням української мови й українських шкільних підручників переходово — як казалось в розпорядку — привернено знову німецьку мову навчання, як це було до осени 1848 р. Наука української мови стала обов'язковим предметом для всіх учнів, польська ні. — Німецька мова навчання залишилась там не тимчасово, але на постійне аж до 1867 р. В тому році, на основі краєвого шкільного закону з 22. червня, ухвалено, не зважаючи на рішучий протест українських соймових послів, увести польську мову навчання в усіх середніх школах Східньої Галичини. Українську мову введено тільки в академічній ґімназії у Львові та в ґімназії в Бродах, як виняток від загальної засади. Тоді (в 1867 р.) створено у Львові краєву шкільну раду, як самостійний шкільний адміністраційний орган, і вона вже дальше переводила послідовно польонізацію народнього, фахового і середнього шкільництва в Галичині. За українську школу розгорілась завзята боротьба, що тривала аж до розвалу Австрії і мала тільки деякі незначні успіхи.

До 1848 р. загальний нагляд над народнім шкільництвом у Галичині, а навіть і в прилученій до неї православній Буковині до її відлучення від Галичини в 1849 р., виконували римо-католицькі польські консисторії. Щойно на основі конкордату між Австрією і Ватиканом 18. серпня 1855 р. передано шкільний нагляд над українськими народніми школами греко-католицьким консисторіям, що його вони виконували в Галичині до 1867 р. Шкільних інспекторів іменував цісар на предложення дотичного єпископа, і до тих інспекторів належав педагогічний нагляд над школами. Організацією шкільництва займався окремий шкільний департамент при намісництві у Львові. Від 1867 р. усі шкільні справи, крім високих шкіл, перейшли на краєву шкільну раду.

Реґуляція попанщизняних земельних справ, т. зв. сервітутів, прийшла пізніше і Головна Руська Рада тими справами вже не займалась, бо її в 1851 р. розв'язано. Назагал вона мало доцінювала вагу соціяльних та економічних проблем, для яких наше галицьке громадянство ще десятки літ пізніше не виявляло більшого зацікавлення і належного розуміння.

Головна Руська Рада впродовж свого трилітнього існування виконала в загальному свою працю добре і успішно здала свій національний іспит. Не її вина, що багато з її плянів і задумів не увійшло в життя і навіть чимало з її успіхів заснітилось.

Панорама Заліщик

Заставка із Служебника, 1604 р.

Д-р ВАСИЛЬ ЛЕВ

Від «Русалки Дністрової» до весни народів

(ЛІТЕРАТУРНІ ЗМАГАННЯ ГАЛИЦЬКИХ УКРАЇНЦІВ У І-й пол. XIX ст.).

Перший етап змагань до культурного відродження галицьких українців завершився виданням „Русалки Дністрової“ в 1837 р. Ця книжка-альманах, що містила в собі збірник народніх пісень українських та перекладених з інших слов'янських збірників, власні літературні праці всіх трьох членів „Руської Трійці“ і статті й замітки про історично-культурні і літературні досягнення українців у Галичині, стала угольним каменем пробудження, відродження і зростання Української літератури, писаної рідною живою мовою на західніх українських землях.

Появу „Русалки Дністрової“ попередили події, що вказують культурно-національне пробудження й ріст галицьких українців після довговікового занепаду і застою під Річпосполитою Польською, та після повільного піднесення під Австрією.

Коли під владою Річпосполитої Польської в Галичині та на Закарпатті під Угорщиною й на Буковині під Молдавією дійшло до цілковитого культурного й клясового занепаду українського суспільства, що складалося тоді тільки з двох станів, яких називано згірдливо „хлоп і поп“, українське селянство терпіло важкий кріпацький, а опісля панщизняний, гніт і говорило своєю рідною місцевою мовою-говіркою, а духовенство, мало освічене, говорило дома і в установах по-польськи, а згодом також і по-німецьки, в правах своїх і надалі не багато різнилося від прав і долі селян та не раз мусіло відробляти панщину або зносити насміхи і знущання польських панів-поміщиків, — то за Австрії прийшло до полегші й сприяння культурно-освітнім змаганням деяких культурно-свідомих одиниць, що виходили передусім з духовного стану, бо української світської інтеліґенції на той час майже не було. Вправді повільно, але рішуче й послідовно йде праця над піднесенням культурного рівня нашого духовенства й освітою селянства та дрібного міщанського стану під орудою таких одиниць, як перемиські крилошани Іван Могильницький та Іван Лаврівський і єпископ Іван

Снігурський і заснованого ними освітнього товариства священиків у Перемишлі (заснов, 1816 р.). Оцим ідейним та невсипущим працівникам на народній ниві доводилося боротись за рідну мову не тільки в школах усіх ступенів і типів, але також і дома серед тодішньої інтеліґенції та в 20 — 40 рр. XIX ст. поборювати шкідливі денаціоналізаційні впливи поляків, головно їхньої академічної молоді та різних аґітаторів, учасників польського листопадового повстання 1830—1831 рр., серед нашої молоді, передусім богословів у мурах духовної семинарії у Львові. В 30-х рр., за прикладом названих народніх просвітителів, невеличкий гурток українських богословів, об'єднаний довкруги Руської Трійці — Маркіяна Шашкевича, Якова Головацького та Івана Вагилевича — перейняв від своїх попередників ідейну працю над освітою власною і народу, боротьбу проти вживання інтеліґенцією польської мови дома, в урядуванні, на публічних виступах, а духовенства навіть у проповідях. Вони боролися за права рідної мови всупереч поглядам деяких представників церковної ієрархії про некультурність української народньої мови та вищість польської і німецької, або якоїсь книжної — мішанини старослов'янської, польської й української мов. Поборюючи труднощі з боку чужих (поляків), а деколи і своїх (передусім церковної влади), молоді ентузіясти захоплюються й переймаються вістками про досягнення інших національностей, головно західніх і південних слов'ян, вивчають їхні літератури й усну словесність і самі починають займатися етнографічними працями, збиранням народньої творчости, записуванням народніх пісень, казок, приказок, загадок, оповідань, переказів, леґенд тощо. Вони плянують видати і собі в Галичині подібний збірник народніх пісень, як на Придніпрянщині виданий М. Максимовичем (1827 р.), з додатком власних творів, що мали б відповідати творам Котляревського, Квітки і т. п.

Складений у 1835 р. „Руською Трійцею" Альманах „Зоря" не перейшов цензурних митарств під оком цензора слов'янських книжок у Відні Вартоломея Копітара, що, хоч признавав літературну вартість збірника, та добачував його небезпеку для поляків, з огляду на політичні статті (напр. стаття про Б. Хмельницького й його портрет) і не доцінював його народньої мови. Також у Львові не перейшов цей збірник цензури під оком „ад гок" покликаного цензора українських книжок, професора морального богословія у Львівському університеті Венедикта Левицького, що, як і митрополит Михайло Левицький, мав упередження до української живої мови, називаючи її хлопською, невиробленою, а рівночасно не бачив вартости в змісті збірника світського характеру, на його думку подекуди неморального, вольнодумного, мало ідейного, а не релігійно-морального.

Та автори „Зорі" не тратять надії на видання альманаху без огляду на великий удар обидвох цензорів і майже безвиглядну ситуацію. Змінений подекуди збірник (викинено те, що стрінулося з найбільшими закидами — портрет і бібліографію Б. Хмельницького, а додано деякі нові речі) Я. Головацький предкладає в вересні 1836 р. цензурі в Будапешті, через місяць дістає дозвіл друкувати, а в грудні появляється з друку „Русалка Дністровая" з датою 1837 р., тиражем 1000 примірників. Та це ще не була повна перемога видавців, бо хоч Копітар допустив її до продажу, то Венедикт Левицький добачував в „Русалці Дністровій" моральну і політичну небезпеку для українського суспільства в Галичині, і ледве 200 примірників дісталося до Галичини, а 800 дозволено про-

давати щойно в 1848 р. Авторів потягали до відповідальности, списано з них протокол після переведеного слідства, загрожено покарати і в результаті роблено їм трудноші в свяченнях та одержанні душпастирської посади за ширення, мовляв, неморальної та бунтівничої літератури.

„Русалка Дністрова“ виявила великі досягнення в поступі українського духовного життя в Галичині, в відродженні українського письменства. Що зробили на Придніпрянщині твори Котляревського, Квітки, збірник народніх пісень Максимовича, — те зробила в Галичині „Русалка Дністрова“.

У передмові до неї виправдує Маркіян Шашкевич спізнену її появу серед подібних їй збірників інших слов'янських народів та сильно, з вірою висловлює надію, що „Русалка Дністрова“ виконає своє завдання, понесе світло знання між український нарід та поставить його нарівні між іншими слов'янськими збірниками - альманахами: „Не журися, Русалко з-над Дністра, щось не придбала в наряді, який від природи і простодушного народа твого приймалась, стаєм перед твоїми сестрицями. Они добрі, вибачат ти, приймут тя і прикрасят“.

І дійсно цей альманах виконав своє завданння. Він містить в собі великий вибір народніх пісень з переднім словом І. Вагилевича (уривок з більшої розправи про народню творчість). Ці пісні зібрані всіма трьома членами „Руської Трійці“. Поділяються на думи й думки (числом 20) — пісні історичного й балядового змісту, обрядові (7 колядок, 4 ґаґілки — записані М. Шашкевичем — та 21 весільна пісня, зв. Ладкання. Всі пісні записані в Галичині. Між думками й думами та обрядовими піснями стоїть колискова (леліяльна), уложена М. Шашкевичем: „Ой, ходить сон коло вікон“.

В другій частині йдуть „складання“ — ориґінальні поезії всіх трьох членів „Руської Трійці“ — М. Шашкевича: „Згадка“, «Погоня», „Розпука“, „Веснівка“, „Туга за милою“, „Сумрак вечерний“ (сонет) та оповідання-казка „Олена“; Я. Головацького: „Два віночки“, й І. Вагилевича: „Мадей“ та казка „Жулин і Калина“.

В третій частині є переклади поезій інших слов'янських народів: з сербської літератури (6 — в перекладі М. Шашкевича, 2 — Я. Головацького) з чеської — 4 уривки з „Короледворського рукопису“ в перекладі М. Шашкевича.

А вкінці в четвертій частині є стаття про старовину, пера М. Шашкевича, три пісні зо старого співанника (про П'ятигору, про Варну, „Казав ми батенько пігнати кози“), текст грамоти з 1424 р., коротка вістка Я. Головацького про слов'янські й українські рукописи в василіянській бібліотеці у Львові, та Шашкевичова рецензія на етнографічний опис „Руское весілє“, Й. Лозинського.

Невеличка розмірно збірка чисто народнього змісту, написана народньою мовою, з загальноукраїнською основою, з західніми говірковими особливостями, і фонетичним правописом, виконала своє завдання. Хоч розійшлася спершу тільки в 200 примірниках та не була спопуляризована, а навпаки — переслідувана своїми, ворогами чисто народнього руху (напр. амбітного віршороба Йосипа Левицького) та незнаних, але дуже завзятих, ворогів українства, — польських конспіраторів та інтригантів, про яких сказав практикант кримінального суду у Львові чех Мавек: „Хай Бог не пам'ятає полякам за те, що вони набрехали при допитах на бідних українців!“ Одначе живе народнє слово таки дісталось до літератури і поклало сильні основи під відродження української національної літератури в Галичині. Українська народня мова залунала не

тільки в літературі, але і в приватному вжитку нашої інтеліґенції, а також і в проповідях, які ще перед появою „Русалки Дністрової“ виголошували у Львівських церквах М. Шашкевич, Величковський, М. Устиянович, Я. Ґеровський. Від тоді розвиток українського письменства й культури та національної думки поступав вправді повільним, але певним і рішучим кроком та розгорівся сильним та невгасним полум'ям щойно в 1848 р. Хоч скоро після появи „Русалки Дністрової помер М. Шашкевич, провідник українського національного й літературного руху, залишивши по собі невелику літературну спадщину та більше розпочатих і, через важкі життєві незгодини, недугу і передчасну смерть, невикінчених творів, ще за його життя в 1842 році Я. Головацький приготовив до друку другий збірник-альманах під назвою „Вінок русинам на обжинки“ в двох частинах. Туди ввійшли, крім деяких творів з „Русалки Дністрової“, інші пізніші твори М. Шашкевича, Я. Головацького, І. Вагилевича, А. Могильницького, М. Устияновича та збірки народніх пісень. Цей збірник вийшов друком щойно в 1846 і 1847 роках.

А між тим згуртовані довкруги „Руської Трійці“ письменники й етнографи, як Григорій Ількевич, Микола Верещинський, Рудольф Мох, Кмицикевич і ін. далі працюють на літературному полі та в ділянці збирання усної словесности і рівночасно борються за культурно-національні права українського народу під австрійською владою і виразно та рішуче виступають проти затій і аґітації польських емісарів і конспіраторів, що хотіли цілковито заперечити окремішність українців у Галичині від поляків та існування української літератури й мови. Літературні твори й праці з ділянки української історії, літератури й мови свідомих українських діячів у Галичині, Закарпатті і Буковині та їхнє почуття спільноти з більшої частини українців під Росією — були найсильнішою зброєю проти ворогів з чужої нації та нечисленних із своєї. Проти цих останніх головно звернув Я. Головацький свою гостру статтю п. н. „Цуштанде дер Русінен ін Ґаліціен“, — ґешрібен ауф ден руїнен дер егемаліґен гаупт — унд резіденцштадт Галіч, ден 25. юні 1846. Гаврило Русин. В цій статті, видрукованій у Ляйпціґському часописі „Цайтшріфт фюр слявіше Літератур“ за 1846 р., автор представляє важке культурне життя українського населення під Австрією, спричинене чужими і своїми людьми. Він обвинувачує саме тих, що спричинили культурний занепад і важкі відносини під польською кормигою та вказує на недбайливість деяких наших одиниць із церковної ієрархії, що в своєму аристократизмі з погордою відносилися до рідної народньої мови, літератури, культури, називали рідну мову хлопською, і замість неї воліли вживати польської або німецької, а навіть якоїсь мішанини польської, церковнослов'янської та української мов.

Важливу ролю в розбудові українського національного життя в Галичині відіграла преса, що після довгих і основних приготувань появилася там у 1848 р. Вже з початком 40-х рр. деякі українці (М. Устиянович, Мих. Куземський, Д. Зубрицький) заходилися видавати українською мовою у Львові свою газету — науковий журнал. В 1842 році австрійський уряд плянував видавати у Відні, під редакцією Івана Головацького, український журнал розміром у 2 — 3 аркуші чвертьрічно. В ньому мали бути друковані описи народнього життя звичаїв, забобонів, обрядів, порівняльні студії про українську мову, археологію, збірки усної словесности з порівняльними дослідами над нею, докладні праці з оно- і топономастики, відомості з географії і

статистики, історії України тощо, а також кращі прозові й віршовані твори української літератури. Чиста народня мова журналу мала бути засобом оборони української літератури й народности. Та до видання журналу не дійшло скоро, бо Копітар пропонував друкувати журнал латиницею, а деякі визначніші українці різними мовами: Жуківський, парох церкви Петра і Павла у Львові, — чистою народньою (мовою Квітки і Шашкевича), Куземський — зближеною до церковно-слов'янської (якою друковано біблію в Перемишлі), а Семаш (урядовець у Львові) — чистою церковно-слов'янською, вважаючи її матір'ю української мови.

За спонукою й дозволом гр. Стадіона, губернатора (намісника) Галичини під кінець 1847 р. стали видавати у Львові невеликий журнал „Зоря Галицка" під редакцією кандидата прав, Антона Павенцького, але кирилицькими черенками, та не чистою народньою мовою, а мішаниною з простонародньої галицько-української і польської мов. Спричинив це Д. Зубрицький перший москвофіл у Галичині, що не хотів прийняти редагування журналу чисто народньою мовою. Тому дійшло до мовного компромісу, шкідливого в загальнонародній справі. Все ж таки журнал зробив велику громадську і національну роботу, містячи крім офіційних відомостей літературні праці і статті.

Та з початком 1848 р. прийшли в Австрії зміни під впливом загальноевропейських революційних подій. Після короткотривалих розрухів у Відні в березні 1848 р. усунено абсолютизм, скасовано цензуру, проголошено свободу преси, надано конституцію всім австрійським громадянам та введено народню гвардію. З цієї ситуації скористали в Галичині поляки і спритним та підступним способом хотіли викликати повстання та проголосити незалежність Польщі в межах 1772 р. До цієї акції хотіли вони притягти галицьких українців, переконуючи їх, що нема ніякого окремого українського народу, є тільки польський нарід. Та тут австрійський уряд, під керівництвом гр. Стадіона, намісника в Галичині, використав українців — тирольців сходу — і таємно допомагав меткішим та свідомішим українцям у протипольській праці. По боці українського народнього руху став єпископ Яхимович (раніше нездецидований для культурно-національного руху українців і народньої мови в літературі.) Він та інші впливові українські діячі після нарад послали дня 19.4. 1848 р. делеґацію з трьох крилошан і трьох членів Ставропігійського Інституту з крилошанином Куземським на чолі, яка внесла прохання на руки гр. Стадіона до цісаря в справі призначення українцям прав національних і громадських, нарівні з іншими національностями в Австрії.

Українські посли в віденському парляменті теж стали боротися за права українського народу. Серед них визначився священик Григорій Шашкевич (селянського походження), що сильно запротестував проти витівок польського аґітатора, урядовця бібліотеки Осолінських у Львові, Олександра Камінського, заперечуючи його видумані декларації про братерство поляків та українців і заклик до співпраці для відновлення історичної Польщі, а висуваючи сильні та правдиві факти гніту українського народу збоку в ході історичних подій. Ця рішуча й певна постава Григорія Шашкевича підбадьорила багатьох нерішучих та маловірних священиків і світських інтеліґентів та спонукала гуртуватися до спільної оборони проти польських баламутств та атак і під опікою уряду творити у Львові першу політичну організацію українців п. н. „Головна Руська Рада". Вона виникла на другий день після прого-

лошення конституції — дня 2. травня 1848 р. Ініціяторами були: єпископ Яхимович, крилош Куземський і Лотоцький, професори богословії Яків Ґеровський і Венидект Левицький.

Перше зібрання відбулося 2. 5. 1848 р. о 6 год. веч. в залі консисторських нарад у Львові, де зібралося близько 300 українців різного стану й віку. На відкритті М. Устиянович прочитав свій вірш, згадку про Маркіяна Шашкевича. І тут старалися перешкоджати поляки. Тому на зібранні дійшло до славного зудару між представником поляків — Суським, українців — Олексієм Заклинським, богословом IV р. , в якому переміг український представник. Не пошкодили теж українцям ще й інші нові польські затії і спроби збаламутити українське населення, а саме заснування польонофільського товариства „Руського собору“ в противагу Г. Р. Ради та видавання ним газети „Дневник Руский“, до редагування якого запросили легковірного Івана Вагилевича, що опісля пропав для української справи.

Головна Руська Рада з тимчасової перетворилася в постійну, про що окремо повідомила вона губернатора письмом з дня 13. 5. 1848 р.

Представники Г. Р. Ради Іван Боришкевич, Григорій Гинилевич та Олексій Заклинський, взяли теж участь у слов'янському з'їзді в Празі, що відбувся того ж самого року. На ньому українські делеґати подали до відома слов'янським народам, „що наш нарід руський другим слов'янським народам є мало знаний і доси від чужосторонних —то за часть польського, то за часть російського народу неправно був уважаний“, на те саме, „аби від несприяющих руській справі, котрі на той собор з Галиції мали їхати, інакше не булисьмо виставлені, як правда вимагає.“

Участь українських делеґацій в слов'янському з'їзді не мала практичного значення, але деяке теоретичне таки осягнула. Слов'янський світ довідався про українців з Галичини та їх тяжку працю над своїм відродженням наслідком перешкод на кожному кроці з боку поляків. Важке становище українців на слов'янському з'їзді в Празі витворювала противна українцям делеґація поляків і аґітатора, відпоручника т. зв. „Руського Собору“, Каспра Ценґлевича, відомого ще з часів польського листопадового повстання інтриґанта й конспіратора, що вмів підбурювати українців проти українців і помилково інформував і настроював малосвідомих і слабодухих українців. Збаламучені ним деякі українці внесли ще у Львові до Г. Р. Ради заяву: „Ми уважаємо край, що його замешкуємо, спільною батьківщиною з поляками, а поляків за наших братів, і тільки з ними бажаємо ділитися долею цієї нашої спільної батьківщини“. На щастя, таких збаламучених українців було небагато, й вони мусіли поступитися перед переважаючою більшістю свідомих українців та зростаючим числом ентузіястів українського національного руху. На слов'янському з'їзді делеґат Гинилевич побачив, як далеко ще йдуть українці за чехами і прийшов до переконання, що навчання рідної мови, вживання її дома і прилюдно, пізнавання рідної історії, побуту й народу, літератури, — доведе до успішного поступу української культури і зрівнання українців з іншими, в першу чергу, слов'янськими народами.

За прикладом сербів і чехів, що вже в 1828 і 1830 рр. заснували в себе культурно — освітні товариства „Матиця“, заснували й українці у Львові своє аналогічне товариство п. н. „Галицько — руська Матиця“. Вже з початком 40 р. р. відчували українці в Галичині брак культурно — освітньої організації, що мала б на меті опікуватися шкільництвом, яке під польськими па-

нами — поміщиками було в дуже прикрих умовах. За ширення освіти серед селян поміщики переслідували священиків і вчителів, накладали на них великі грошові кари, а часто дяків-учителів засилали до війська. Відчувався брак доброго шкільництва, відчувався теж брак газети — журналу й наукових та популярних видань. Згадана вище „Зоря Галицка", байдужа до своєї широко закроєної програми подавала в першу чергу офіційні оповістки й урядові комунікати. Скарби української духовної культури стояли в ній не на першому пляні. Тому, щоб розбудувати культурне життя в письмі і слові, за порадами й допомогою двох чехів, приятелів українського народу, Яхіма і Піхлера, повстав серед українців ініціятивний гурток, в склад якого входили: Іван Гуркевич, Лев Сосновський, Михайло Куземський, Іван Лотоцький і Михайло Малиновський. Вони вирішили заснувати таке товариство, що „мало б на меті видавати добрі й загально—корисні книги та по можливо низькій ціні поширювати їх поміж народом" — так писав про цю справу пізніше Я. Головацький. Успішність праці бачив він у великих зусиллях і дружній та послідовній праці ідейних одиниць, що вже 29. травня 1848 р. висунули на Г. Р. Раді потребу заснування „Матиці". Вибрана для цього комісія скоро запропонувала Раді виготовлений статут, який прийнято, а 16 червня голова Г. Р. Ради проголосив заснування „Галицько-руської Матиці". Вона мала друкувати й по найнижчій ціні поширювати між народом добрі й корисні книжки, щоб закріпити серед нього віру й моральність, поширити знання, розвинути красномовство, вивчити каліграфію, педагогію, техніку й господарство.

До товариства могли належати гуртові об'єднання й одиниці без різниці віри й стану. Вкладка для перших становила 100 зр., для інших 50 зр., плата одноразово або ратами. До товариства вписалося відразу близько 50 осіб, переважно львівських українців.

До видавничої й редакційної праці треба було здатних людей з письменницьким і редакторським хистом. Тому, за пропозицією і плянами поета Миколи Устияновича, пароха Славська в Карпатах, вирішено скликати з'їзд письменників і прихильників народньої освіти у Львові на день 19 жовтня 1848 р. і всіх, що в якійнебудь ділянці знання „підносили нашу мову з її тяжкого упадку". Це проголошено відозвою з уложеною програмою.

Наради з'їзду відбувалися 16 — 26 жовтня 1848 р. в музейній залі духовної семінарії, прибраній синьо-жовтими прапорами. На синіх щитах були розмальовані народні герби: „Лев, що спинався на скелю, означав силу, народню міць і ту певність, що, не зважаючи на перешкоди, хоче осягнути свою мету. На все те звисока дивився наш поважний князь Лев, син Данила, будівничий цього города, що, здавалося, гордів задля своїх дітей, котрі так сміливо, так зусильно обставали за своїми правами, котрі так діяльно бралися розвивати свою народність".

Цей науково-освітній конґрес називали „з'їздом сотні вчених". Було на ньому 118 учасників і було б напевно більше, якби не лютувала в краю пошесть холери. Не прибули через те на з'їзд А. Могильницький та М. Верещинський, тільки прислали свої інструкції щодо народньої мови видань.

Голова Г.-р. Матиці відкрив з'їзд промовою і пояснив мету зібрання: пізнати права людини, боротися за свободу її, освіту, працювати над поширенням її з допомогою закладання шкіл і видавання добрих і відповідних книжок народньою мовою.

Програму з'їзду відчитав Жуківський, підкреслюючи потребу щи-

рої й великої праці для піднесення нашої народности і збереження нашої мови і освіти народу.

Парох Рудна к. Львова, о. Лев Трещаківський говорив на економічні й сільськогосподарські теми, про піднесення обробки ріллі в краю.

На з'їзді визначався своєю красномовністю М. Устиянович. В своїй поетичній промові з'ясував він становища українського народу в історичному ході подій та сучасний упадок і неволю. Закінчив її закликом до відбудови культурно-національного й освітнього життя.

З'їзд відбував наради в 9 секціях: богословській, правничій, філософічній і природничій, історично-географічній, господарській, шкільній, мовній (української мови), літературній (давній і новій), церковнослов'янській. Учасники з'їзду могли брати участь в кількох секціях, відповідно до свого знання й підготовки. На нарадах порушено такі справи: потреба друкувати в молитовнику молитви церковнослов'янською мовою й українською, потреба підручників господарства і заснування господарського товариства, потреба підручника історії України, зложеного історикам, або перекладеного підручника Миколи Маркевича, заснування історичного товариства для збирання в краю пам'яток нашого минулого, закладання читалень просвіти по селах.

На мовній секції порушено справу правопису, де зударилися два протилежні погляди: О. Левицький був за етимологічний принцип, Р. Мох за фонетичний. Дискусія прибрала гострі форми, та, на жаль, хоч на окремому рефераті І. Жуківський порушив фонетику, дивним припадком вирішено залишити етимологічний правопис, себто вживання Ъ і таких форм як: ходилъ, робилъ, замість ходив, робив.

На спільному засіданні секцій Я. Головацький відчитав свою „Розправу о язиці южно-рускім і єго нарічіях", в якій підняв вартість і самостійність української народньої мови та підкреслив соборницьке становище літературної мови: „Нарід, заселяющий Южну Русь, Галичину і сіверовосточний закуток угорського королівства в вище описаних границях говорит одним і тим же язиком, котрий називаєся у себе і у сусідів українским, малоруским (южноруским) або таки руским (руським)".

Після офіційного покінчення з'їзду відбувалися далі наради з гарячими патріотичними промовами, в яких підкреслювано брак ідейности деяких вищих духовників, переслідування рідної мови, та вияв сили духу і віри народу й соборність українців серед слов'янських народів. Це — відгук на ідеї Кирило-Методіївського братства в Києві.

Першим найважливішим наслідком з'їзду галицьких учених і письменників було заснування журналу „Галичо-руський Вістник", що був редагований уміло й інтересно М. Устияновичем. В цьому журналі, побіч відділу красного письменства, був відділ науковий з різними групами: історії, географії, економіки, мовознавства, літературознавства, та офіційні урядові відомості. Мова жива народня, зближена до тодішньої загально-літературної, одначе з великою домішкою місцевого гутіркового елементу, головно в белетристиці. Правопис сфонетизований, хоч черенки спершу кирилицькі.

Другим наслідком з'їзду було під кінець 40-их років щораз сильніше підкреслювання окремішности і самостійности народу, з'єднаного під обома займанщинами почуттям національної й етнічної єдности, що вже перед тим виявилася в вірші М. Шашкевича п. н. „Побратимови". Та виразно й сильно підкреслив ці ідеї о. Василь Подолинський, парох с. Ветлин, ліського повіту, що в брошурі, написаній по-польському у відповідь на

польські націоналізаційні пропаґування, підкреслив соборність українського народу та його право на незалежність.

Короткий огляд культурно - національних змагань, головно у літературі, галицьких українців, виявляє два важливі етапи в історії українського відродження в Галичині: Появу „Русалки Дністрової" в 1837 р. та т. зв. весну народів у 1848 р., коли культурно - національне і духове піднесення українського народу в Галичині дійшло до свого вершка, як вияв повної національної зрілости в ділянці письменства і спроможности стати сміло поруч інших слов'янських народів з виразним і ясним поглядом на самостійність українського народу і здібність до окремого державного життя. Слід підкреслити, що в будові культурно - національного життя в Галичині відіграло найбільшу ролю духовенство, як панівна верства інтеліґенції, яке виходило не тільки з традиційних священичих родів, але також із селянського та дрібноміщанського стану.

Коли б не заскорузлість деяких одиниць вищого духовного стану та не аґітація польських пропаґаторів і московського панрусизму, що вже почав закорінюватися в Галичині під кінець першої половини XIX ст., галицький український національний рух був би скристалізувався в єдиний народній моноліт у другій половині XIX ст. і рука в руку із східньо - українським рухом став би до боротьби за самостійність українського народу та відвів би його від шкідливих впливів різних — ізмів, що запанували в східній Україні в II. пол. XIX і з початком XX. століття.

Кінцівка з Львівської Євангелії з 1644 р.

Заставка з Апостола, вид. М. Сльозки 1654

М. ОРЕСТ

Книги міста

Був листопад і ніч була надворі,
Хололи в темних снах ряди будов;
Був листопад — і в тій порі суворій
Безлюдним містом я в задумі йшов.

Гойдалась ліхтарів німа сторожа,
Нічницям владно піддана тяжким,
І з шемранням сухим тонка пороша
Зміїлась по камінню бруковім.

І, наче повість мук, руїн, кормиги,
Що пронеслась над містом у віках,
Вітрів талуючих гнівні квадриги
Несито мчали в чорних деревах.

Спинився я. Моя днедавня туга,
Ввесь безмір розпачу, ввесь біль образ
Із грудей, із в'яжущої кільчуги,
Потоком скарги вирвались нараз:

„Чи знало ти, які скарби любови,
О місто, славо краю, сонце душ,
До тебе виплекав, скарби спадкові,
Я, нині бідний і суворий муж?

Як вірив я, як рвався я до тебе
В погожі дні дитинної пори!
І я прийшов, твоє сафірне небо
Послало гойні і мені дари.

Як свято я впевнявся на таємну
Твою потугу, що шалінню зла
Край покладе надмірному. Даремне!
Завили смерчі, віра завела!

Насильство над чеснотами твоїми,
Топтання святощів і правоти
Розгнуздане, безкарне, немислиме—
Як пережити, стерпіти, знести?

І нині, битий подувом понурим,
Я не горнусь під матірне крило:
Злочинству хмурому, безбожним бурям
Не можеш ти поставити чоло!

Я не молю: спаси, близька кончина,
Де міць твоя, твій меч, твій світлий клич? —
Мене й тебе злосила хуртовина
Жене у виючу і згубну ніч.
Мій гнаний, мій понижений королю!
Тобі докір не кине учник
І син твій — та чи чуєш безкрай болю
Мого, чи чуєш мій останній крик?..“

І сталось чудо: вмить замерехтіло
Крізь сіть свистючу, крізь летючий сніг
Уроче видиво осяйно-біле
Його відвічних непомильних книг.

І літер незбагнених спіле злото
Переливалося на сторінках —
Яких розрад, пророцтв яких висоти
В привабливих таїлися знаках?

І світу зримости свята, найвища
Струмилась тепло ніжність в осяйнім
Видінні — і на сил пекельних грище
Блаженно віяла крилом легким...

Ріс рик і гуркіт. Буря клекотіла,
Стрясала млу і розривалась мла —
І в бурі втратила душа безсила
Все, що в прозріннях молодих найшла.

Забув я, що не вихор і негоди,
Не плоті тьмяної сліпий похід —
Благословенні, білі, вишні води
Безсмертний міста виростили цвіт.

Забув я, що небесні верховини
Без меж далекі від земних наруг —
Лише внизу бурхають хуртовини
І сліплять очі, і бентежать слух.

І я забув, що там, на верховинах
Несхибним рухом милостивих рук
Записано на таблицях незмінних
Всю ваготу його утрат і мук;

Що риси всі і всі його обличчя,
Позначені будуючим добром,
Ховає незнищенне потойбіччя:
Є тільки дух, благе не гине, ом!

Що вічність у величнім супокої,
Єдиним подихом згасивши тьму,
Цілющою, любовною рукою
Найтяжчі рани вигоїть йому;

І він, мій город, горній, непоборний,
Розквітне в повноті усіх віків,
І легковійність радісну розгорне
Світючих, етерових прапорів,

І, як клейнод нетлінної держави,
Сіятиме без часу і кінця
На заповітних оболоках слави,
В оздобі непомеркного вінця;

І що я сам, слуга малий і бідний,
По хресних муках, по страсних путях
Найду душі притулок неоцвітний
В його вісонних, білих теремах...

А буря навісніла. Змії сиві
В повітрі гнались, чорному стократ,
Ад клекотів в корчійнім ночі зіві,
На прю всі сили кинув лютий ад.

І тільки там, де скорбне перехрестя
Було давніше, в моторошну ніч,
Ясуючи жаданих чуд пришестя,
Лилося світло літер, теплих свіч;

І світу зримости свята, найвища
Струмилась ніжність, ніжність в осяйнім
Видінні — і на сил пекельних грище
Блаженно віяла крилом легким;

І янголи коли б, лишивши отній
Сад, стали обіч, небес посли,
Їх величі безмірній, білозлотній
Вони б нового чару не дали.

Стрілою зір я слав, але намарне:
Бив душу борвій, біль її опав —
І згасло тихо видиво владарне,
І в ту я ніч його не розгадав.

І тільки провість мук, руїн, кормиги
Я чув у бурі, в диких голосах. —
Вітрів талуючих гнівні квадриги
Несито мчали в чорних деревах.

1932, 1947.

Кінцівка з Унівського Служебника, 1747 р.

Заставка із Служебника 1604 р.

ПАВЛО ЗАЙЦЕВ

Шевченко в Аральській експедиції в 1848 році

(ФРАҐМЕНТ З ЖИТТЯ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА)

10 травня військовий відділ, що мав за завдання супроводити й охороняти експедицію капітана-лейтенанта Бутакова, рушив із Орської фортеці на місце, де недалеко від фортеці стояв уже величезний табір експедиції. За річкою Ор'ю відправили молебень, і транспорт вирушив у далекий похід. Складався він із 2.500 возів і 3. 500 верблюдів. Крім військового майна, всяких запасів та приладів для морської експедиції, на возах везли й розібрану морську шкуну „Константин", що її мали змонтувати, вже прибувши на місце. Генерал Шрейбер, що командував цією величезною валкою, мав 200 чоловік піхоти, 2 сотні уральських козаків, 600 кінних башкирів і відділ артилерії.

Хоч Шевченко згідно з наказом мав виступити у складі тієї 3-ої роти, у якій служив, а вже в Раїмі з 2-ої роти 4-го батальйону, до якої був перенесений, мав перейти під команду Бутакова, але вже від самого виступу в похід його начальство ставилось до нього не як до звичайного салдата, а як до одного з членів експедиції. Він не ніс ні військового ранця (наплечника), ні рушниці і навіть відбував похід не в військовому мундирі, а в якомусь легенькому пальті: аджеж мав за завдання теж і по дорозі в степу зрисовувати все, що буде прикметного, — ілюструвати історію походу.

Вітру не було, але сонце пекло немилосердно. У перший же день походу Шевченко впав, зомлівши. Мабуть, був перевтомлений збиранням у далеку путь, а крім того навряд чи міг виспатися: прощався з орськими приятелями, зав'язував нові знайомства з членами експедиції, був повен нових вражень і безперечно хвилювався. А нові знайомства були цікаві й могли його тільки тішити. Сам начальник експедиції Бутаков, що був родом з України - з Миколаєва - і

служив у Чорноморській фльоті, був людиною передовою ліберальною й надзвичайно освіченою. Помічник його штабс-капітан О. Макшеєв лише недавно переїхав на службу до Оренбурґу із столиці і в перший же день походу, зблизившися з Шевченком, запросив його ночувати разом у своїй „джеломейці", тобто повстяному наметі-кибитці. Макшеєв стояв дуже близько до гуртка Баташевич-Петрашевського і близько знав ніженця Момбеллі, доброго знайомого поета, та й крім того мав, мабуть, десятки спільних із ним знайомих. У Шевченкові відкрив цілий скарб: крім своєї чарівної вдачі й високої інтеліґентности, поет кожному, а особливо петербурзькому інтеліґентові, міг заімпонувати своїми знайомствами в літературних, наукових і мистецьких сферах Петербурґу, Москви й Києва, своїми цікавими споминами й оповіданнями. Зустріти в пустинному степу такого товариша подорожі, як Шевченко, для освіченої людини була справжня радість.

Під час походу Шевченко лише зрідка сідав на коня, а більшу частину походу зробив пішки. Транспорт посувався поволі — в середньому робили заледве по 20 кілометрів денно. Хоч яка одноманітна була пустинна місцевість, через яку доводилося йти, а проте поетові не бракувало вражень.

Спочатку „за першого переходу" він, як згадував пізніше, „мабуть з незвички, не міг нічого ні бачити, ані чути, крім хмари куряви, возів, башкирів, верблюдів та напівголих киргизів, верблюжих погоничів. Але наступного дня, коли транспорт насвітанку вирушив у дальшу дорогу, Шевченко поїхав в аванґарді з уральськими козаками й „міг уповні віддатися своєму тихому смуткові та оглядати природу", що його оточувала: „це був рівний (ніде ні з якого боку ані найменшого узгір'я) і, неначе білою скатертиною, вкритий тирсою степ. Чудова, але разом із тим і сумна картина. Ні кущика, ані балки, нічогісінько, крім тирси, та й та стоїть, не ворухнеться, неначе скам'яніла: ні сюрчання коника, ні цвірінькання пташки, навіть ящірка не блисне перед тобою своєю рябенькою ґраціозною спинкою: все, крім тирси, мертве, німе, бездиханне, тільки позад тебе глухо стогне якась велетенська потвора — це суне транспорт". Несподівано Шевченкові довелося побачити того дня особливо цікаві для мистця-пластика видовища: марево й пожежу степу. „Сонце підбивалося все вище й вище, степ почав неначе здригатися, ворушитися ; ще за кілька хвилин на обрії з'явилися білі сріблясті хвилі, і степ обернувся в море-океан, а бокові аванпости почали зростати, зростати і вмить обернулися в кораблі під вітрилами. Чари тяглися недовго. За півгодини степ прийняв свій безрадісний монотонний вигляд: тільки козаки по боках шляху посувалися парами, неначе дві величезні темні деревини". Ледве скінчилося це, як поет побачив на обрії білу хмарку, що то танула в повітрі, то знову з'являлася на обрії. Козаки пояснили, що це киргизи підпалили степ. Почавши „уважніше приглядатися до обрію", „справді замість хмарки побачив білі вали диму, що швидко зникали в розпаленому повітрі". Опівдні вітер приніс запах диму. Незабаром транспорт розташувався над плесом Орі. Вогкіше повітря й купіль освіжили Шевченка. „Пожежа була ще далеко, і полум'я ще не показувалось з-за обрію". Аж коли зайшло сонце, Шевченко міг натішити зір „невиданою", „чудовою", „неописаною" „вогненною картиною„: „обрій почав займатися блідою загравою; з наближенням ночі заграва червоніла й надходила ближче: з-поза темної поземої, дене-де ледве вигнутої лінії почали з'являтися червоні смужки та язич-

ки. У транспорті все притихло, ніби дожидали чогось надзвичайного... Увесь простір „неначе поширився й облився вогненними струмочками“,.. Шевченко з захопленням любувався справді не кожному маляреві доступним видовищем розшалілої вогненної стихії. Ген. Шребер сам звернувся до нього з просьбою змалювати цей повний ефекту і одночасно грізний образ. Шевченко зробив тут одну з найкращих своїх акварелів. Після того „всю ніч просидів“ під джеломейкою Макшеєва, милуючись і далі вогненною картиною: „Поблизу транспорту на темній, ледве вигнутій лінії, на вогненному тлі з'явилася довга низка верблюжих силуетів, що посувалися вперед... Верблюди косогором сунули один за одним і зникали в червонуватій імлі, неначе китайські тіні. На одному з них поміж горбів сидів голий киргиз та імпровізував свою однотонну, як і степ його, пісню. Картина була повна“. Мистецьке зворушення поета-маляра було таке велике, що він, заснувши заледве над ранком і вві сні бачив теж вогненну стихію, але оживлену вже біблійними сценами „Содома і Гоморри“ з образу англійського маляра Мартіна. Лише вийшовши на терени вигорілого степу, він „переконався, що то не вві сні, а справжню пожежу бачив учора“.

Поки дозволяв маршрут, транспорт на ніч отаборювався звичайно на березі Орі. Під час одного з ближчих переходів Шевченка зацікавило те, що люди почали відлучатися від транспорту, хто верхи, а хто й пішки і все в одному напрямку. Башкирський „тюря“ пояснив, що там — „святе дерево“. Шевченко поїхав верхи до якоїсь темної цятки і за якихось дві верстви побачив величезну стару тополю над джерелом води. „Зелений велетень“ „у цій мертвій пустелі“ вразив його увагу. Чимала юрба приглядалася із здивуванням і побожністю прикрашеному всякими жертвами дереву. Шевченко змалював його і останній од'їхав геть, ще довго озираючись, „ніби не ймучи віри чуду, що його бачив“. Згадував потім про це, як „спинив коня, щоб останній раз полюбуватися обоготвореним зеленим велетнем пустелі“, як „знявся легесенький вітрець, і велетень привітно кивнув“ чомусь „своєю кучерявою головою“, а він „несвідомо, наче до живої істоти, промовив „прощай“ і помалу поїхав за транспортом, що ховався в куряві. З леґенд про це дерево та з пережитих тут Шевченком вражень повстала його поезія „у Бога за дверима лежала сокира...“

Джерельце, що над ним стояло святе дерево, впадало до річки Кара-Бутах, над якою й спинився транспорт аж на два дні. Над річкою будували тоді форт. Священик експедиції посвятив місце будови. Будівничий форту, прізвища якого не знаємо, разом із іншими почеснішими гостями запросив і Шевченка „розділити його таборову трапезу в кібітці“. Це був якийсь дуже інтеліґентний військовий інженер, що залишив по собі у Шевченка враження „єдиної людини в усьому безлюдному оренбурзькому краю“. До самої ночі Шевченко вів із ним довгу найсердечнішу розмову. Інженер цей подарував поетові пляшку оцту-естраґону й кілька цитрин, був це „дорогоцінний дар у такій пустині“, як казав Шевченко.

Поки експедиція дійшла до річки Ірґізу, довелося їй перейти ще дві степові річки: Яман-Кайрокти й Якші-Кайрокти. „Фізіономія степу“ була тут, як оповів поет, — „та сама, безрадісна, з тією хіба різницею, що де-не-де на плескуватих узгір'ях, наче маяки, чорніють киргизькі, з каміння або просто з очерету та глини зліплені мазанки“. Простір цей був усипаний кварцем. За цим простором була річка Ірґіз.

За нею на обрії синіла висока гора Аулі-Тау з могилами киргизьких святих і „батирів". Залишивши гору праворуч, експедиція знову наблизилася до річки Ірґізу, що її вже раз перейшла вбрід, і ночівля була на її березі, коло могили батиря Дустана. Шевченко, що був такий запальний аматор рідної старовини, тепер зрисовував усі ці „чи то красою, чи історією прикметні" види й пам'ятники чужого східнього народу.

Коло Дустанової могили експедиція наткнулася на трупи своєї передньої стежі, частину якої вчора повбивали хивинці, а частину взяли в полон. Поет уперше в житті побачив страшно понівечені трупи — без голів. Трупи ці „валялися в степу, як падло". Був на сумному обряді похорону. Для нього ті враження й зв'язані з ними переживання набирали особливого значення, — аджеж лише два з половиною року тому писав свій „Кавказ", де кликав до кавказьких лицарів:

Борітеся — поборете:
Вам Бог помагає,

де з сарказом оцінював російську імперіялістичну політику:

Ми християни, храми, школи,
Усе добро, сам Бог у нас!
Нам тільки сакля очі коле:
Чого вона стоїть у вас,
Не нами дана? Чом ми вам
Чурек же ваш, та вам не кинем,
Як тій собаці! Чом ви нам
Платить за сонце не повинні!

Тепер бачив, як хивинці по-своєму боронили свої саклі і чуреки і своє „право на сонце"... Колишні думки на цю тему не могли тут не ожити, — ще ж так недавно повторював їх в Орській:

От споконвіку і донині
Ховалась од людей пустиня,
А ми таки її найшли;
Уже й твердині поробили,
За того будуть і могили —
Всього наробимо колись.

Верстов за п'ятнадцять поет побачив у далині на узгір'ї „купу чогось невиразного", — це було урочище Ірґіз-Кала, де росіяни збудували форт Уральський. Це був перший справжній „степовий" форт, що його він побачив. Кара-Бутак стояв принаймні на річці, а ця маленька фортечка — „купа сірих мазанок, критих очеретом" і обведених земляним валом, „прикро вразила" його „своїм сумним виглядом". Форт цей „більше скидався на загороди чи кошари, аніж на людське житло". Експедиція минула ще 4 форти, далі двічі спинялася над озерами і мала ще один довший одпочинок — нічліг і переднівок над гнилою річкою Яман-Окти. Відпочинок був потрібний, бо далі треба було йти через „киргизьку Сахару" — страшну пустиню Каракуми, тобто Чорні Піски. Сім днів страшної дороги по цій майже безводній пустині були невеселою перспективою. На переднівку на Яман-Окти „цілісінький день розмова... точилася про Каракуми. Люди, що там бували, оповідали страхіття", а ті, „що там не бували... слухали й жахалися".

Генерал Шрейтер, щоб перший перехід зробити ще до спеки, наказав вирушати ще перед світанком, але всі здивовані: на високій пустинній площині, на щастя експедиції, дув північний вітер, і щодалі, то холодніше робилося, опівдні треба було вдягати плащі. Три доби північний вітер не вщухав, але саме тоді, коли десять верстов відділяли експедицію від криниць, розпочалася така нестерпна спека, що Шевченко ніколи в житті не почував такої страшної спраги і ніколи в житті не мав такої гидкої води, як у той день, коли нарешті експедиція дійшла до тих криниць, у яких була така „гнила солоно-гірко-кисла вода", що її „й до уст не можна було взяти, не процідивши: вона аж пінилася вошами й мікроскопічними п'явками". Тут поетові стали у пригоді цитрини, що їх йо-

му подарував карабутацький інженер: заваривши проціджену воду, він заспокоїв страшну спрагу чаєм із цитриною. Краще було б проходити Каракуми вночі, але тоді коні й верблюди не мали б зовсім спочинку, бо вночі мусіли б везти тягарі, а вдень не мали б спокою, воюючи „з найлютішим своїм ворогом — ґедзем".

Далі почалася найприкріша частина страшної мертвої пустелі: перед експедицією „відкрилася блідно-рожева рівнина". Це було „висохле озеро, дно якого вкрито тонким шаром білої, як рафінад, соли". Ранком Шевченко „довго не міг одірвати очей від цієї піщаної білої скатертини, злегка вкритої рожевою тінню", але, попереджений досвідченим козаком і відчувши „легке тремтіння в очах", далі їхав уже слідом за проводирем, заплющивши очі. Увечорі багато людей „нічого крім сірого туману, не бачили": їх відводили до лікаря, що роздавав їм чорні сітки з волосіні, щоб ними прикривати очі. Шевченко теж зазнав такого тимчасового осліплення.

За цією сліпучою рівниною, що була засіяна піщаними горбами, почалася зовсім гладка рівнина, на якій „щодалі, то більше позначалася широка біла стрічка конячих та верблюжих кістяків" — більшість із них зосталося тут, як пам'ятка по невдалій хивинській експедиції генерала Петровського, під час якої на цьому шляху дев'ять літ тому згинули сотні людей і тисячі коней і верблюдів. Нарешті, по ще одному переході, показалася „ледве помітна синя позема лінія, — то було Аральске море". „Сумний транспорт... умить підбадьорився, ніби почув свіжість у повітрі, радісний подих моря", і другого дня Шевченко вже разом із товаришами страшної подорожі купався в Сари-Чеґанаку — затоці Аральського моря. Але це ще не був кінець тяжкої путі: до Раїму, що був призначений на базу морської експедиції, залишалося ще 60 кілометрів — три переходи. Хоч дальше дорога йшла понад морськими лиманами, але й повз найбільший із них Камишли-Баш і далі експедиція вже могла йти лише вночі: вдень спека доходила в затінку до 45^{0}, а на сонці „в розпеченім піску за 5 хвилин яйце пеклося не круто". Нарешті показався Раїмський форт. Вид на нього із степу видався Шевченкові „ще сумніший, ніж на Кара-Ірґіз„: „На рівній поземій лінії ледве виступала над валом довга, очеретом вкрита казарма,—оце й усе". Назустріч експедиції вийшла майже вся раїмська залога. Шевченкові „стало страшно", коли побачив бліді, сумні, як у в'язнів, обличчя салдатів батальйону, до якого й він був приділений. Форт стояв на високому розі поміж двома широкими озерами, де сто літ тому киргизи поставили „абу" (пам'ятник) над могилою свого батиря Раїма. За фортом з- поза широкої зеленої смуги очеретів виглядала срібляна Сир-Дар'я. Експедиція досягла своєї бази. Було це 19 червня.

Тридцять день (від 19 червня до 20 липня) тривала праця над монтуванням шкуни „Константинъ", що на ній Бутаков мав досліджувати таємниче озеро-море азіятського суходолу. Шевченко, як під час походу, так і в Раїмі, жив разом із Макшеєвим у його джеломейці. На людях був веселий і бадьорий. Уже з походу мав у своєму портфелі чимало зроблених з натури рисунків краєвидів, жанрових сцен та всіляких шкіців, тепер теж багато рисував — види Раїма, берегів Сир-Дар'ї, сцени з життя експедиції тощо. Тяжко було йому зносити всі невигоди таборового життя, терпіти страшну спеку, воювати з тарантулами і скорпіонами, але не було проклятої нестерпної військової муштри, нові ж люди, з якими його тут зв'язала доля, ставилися

до нього якнайкраще. Майбутній начальник поета Бутаков так потім із ним зблизився, що Шевченко пізніше в листі до кн. Рєпніної назвав його своїм „командиром, товаришем і другом“. З другим морським офіцером Поспєловим був на „ти“. З ученим ботаніком і геологом, поляком, підстаршиною, Томашем Вернером тим легше зійшовся, що їх єднала спільна недоля: Вернер був теж засланець. Але й крім цих людей, від яких у великій мірі залежало те, у яких умовах йому доведеться жити й працювати, мав у Раїмі й інше товариство, про яке подбав добрий Федір Лазаревський. Перед виступом Шевченка в похід Лазаревський подав йому імена людей, що можуть йому там так чи інакше придатися — „компонував“, як висловився, для приятеля товариство: радив йому пізнати „хорошого чолов'ягу“ — транспортового підприємця Петрова, що підрядився перевезти майно експедиції до Раїму, урядовця Пограничної Комісії Субханкулова, що мав пересилати Ф. Лазаревському інтимне поетове листування, і раїмського військового лікаря Бєльова, приятеля Михайла Лазаревського. Зустрівся Шевченко в Раїмі і з давнім знайомим — якимсь Поґєшовим. Опіка Ф. Лазаревського була тим більше зворушлива, що він, подаючи приятелеві прізвища людей певних, остерігав його від непевних людей, з якими він міг там зустрітися.

Нарешті тільки 25 липня все було готове, і „Константинъ“ і „Николай“ відплили з Раїму. Комендант форту Єрофєєв приділив до експедиції Бутакова 5 підстаршин, одного фельдшера і 36 рядових, серед них і Шевченка. Разом із офіцерами число учасників експедиції доходило до 50 чоловік. Шкуна „Константинъ“ була значно більша, а тому більша була й залога її — 27 чоловік. На „Константині“, що ним командував сам Бутаков, плив і Шевченко. На шкуні була одна тісна каюта, у якій, крім офіцерів (самого Бутакова, Макшеєва та двох топографів), помістилися фельдшер Істомин, геолог Вернер і Шевченко: обох засланців, що були його найближчими співробітниками, Бутаков трактував, як рівних.

Шість день пливли лиманами Сир-Дар'ї і лише 30 липня випливли в море. Шкуна „Николай“, що нею командував Поспєлов, залишалася для дослідження північних берегів Аралу від гирла Сиру до рогу Кум-Су-Ата. „Константинъ“ узяв курс на захід, щоб протягом двох місяців, що залишається до кінця навіґації, закінчити загальне дослідження всього моря. Експедиція почала свою складну й тяжку працю. Почали її від східнього берега. Увесь час робили топографічні й гідрографічні поміри, наносили на мапу контури берегів. Сам Бутаков працював із секстантом, усталюючи астрономічні пункти. Коли шкуна ставала на якір, Шевченко зрисовував види прикметніших прибережних урочищ. Коли висідали на суходіл, Вернер займався геологічними й ботанічними дослідами, Шевченко зрисовував краєвиди. Плавба була невимовно тяжка. Розпочалася вона в пору, коли спека доходить там до свого апоґею. Аральське море — надзвичайно бурхливе, а боротьбу з морською стихією доводилося вести, пливучи на невеликому й, з технічного погляду, досить примітивно спорудженому судні. Люди були завжди перевтомлені, бо при тяжкій праці й немилосердно високій температурі терпіли ще й страшну недостачу в харчах, бо заздалегідь заготовлені в Оренбурзі продукти майже всі попсувалися: „сухарі поцвіли, солонина почервоніла, масло так згіркло, що каші з ним не можна було до рота взяти, зацілів тільки горох, але його було так обмаль, що давали його раз на тиждень“.

Страшні вітри — норд-вест і норд-ост — починаються на Аралі зненацька і переходять у страшні шторми. Коли вони затихають, то довго ще на морі триває т. зв. „мертве колисання“, до якого й досвідчені мореплавці не можуть звикнути. Тому що бурхливе море зовсім не було досліджене, відважним плавцям під час бур на кожному місці грозила небезпека. Не раз шкуна вдарялася об підводні каміння, що їх багато було у північно-західній частині моря. Не меншою загрозою були й мілини, що їх теж на Аралі не бракувало. Але найнебезпечніша була плавба шлюпкою під час бурі. Макшеєв згадував тяжкі подорожі, коли хвилі перекидались уже за борти байдари і коли всі бліді, як смерть, мовчки гребли або виливали шапками воду. Проте протягом 38 день енергійний Бутаков потрапив закінчити загальне, орієнтаційне дослідження Аралу й 7 вересня поспішився завернути з півдня на північ, щоб іще в тому місяці прибути до фарватеру дельти Сир-Дар'ї *) — до острова Кос-Аралу, де експедиція мала зимувати і де для охорони російського рибальського підприємства був недавно збудований форт. Під час цієї поворотної подорожі експедиція відкрила кілька зовсім незнаних островів. Найбільший Бутаков назвав островом Миколи І. Тут голодних членів експедиції зустріла приємна несподіванка. На острові цьому, де не ступила ще людська нога, було повно сайгаків, що зовсім не боялися людей і довірливо до них зближалися. Зголоднілі плавці могли досхочу наїдатися свіжим і смачним м'ясом.

23 вересня „Константинъ“ заякорився коло пустинного острівця Кос-Аралу, що мав бути аж до весни місцем зимівлі експедиції.

По двох місяцях майже безупинної плавби радісно було висісти і на негостинний берег, та нерадісні були перші поетові враження: коли з рибальської ватаги слали кореспонденцію, то виявилося, що для нього не було листів. Але він уже звик своє горе міряти чужим. Уже на початку заслання писав кн. Варварі: „...як порівняю себе з Кулішем та Костомаровом, то за щасливого себе вважаю: у першого молода прекрасна жінка, у другого бідна, добра, старенька мати“. Тепер теж потішав себе тим, що його колезі — очевидно, Вернерові, — ще тяжче було пережити таку саму ситуацію:

Ми довго в морі пропадали;
Прийшли в Дар'ю, на якор стали,
З ватаги письма принесли,
І всі тихенько зачитали.
А ми з колеґою лягли,
Та щось такеє розмовляли.
Я думав де б того добра,
Письмо, чи матір, взять на світі.
„А в тебе єсть?“ — „Жона і діти,
І дім, і мати, і сестра,
А письма нема!“ ...

У Кос-Аралі Шевченка спіткала анекдотична пригода. Салдатам не вільно було носити бороди, але Шевченко, мабуть як інші учасники експедиції, під час плавби не міг голитися і запустив собі бороду. Залога Кос-Аральського форту складалася з уральських козаків — старовірів, і коли вони побачили Шевченка з довгою бородою, то їм прийшло до голови, що він „мученик за віру“, старообрядський священик. Це тим легше могло статися, що козаки могли почути від когось, що бородатий пан — засланець. Козацький офіцер — осаул, що командував залогою, закликавши Шевченка в очерети, впав перед ним на коліна із словами: „Благословіть, батюшка! Ми про

*Це було конечне, бо в фарватері Сиру восени сильно спадає вода.

все знаємо“ Поета це так насмішило, що він, не надумуючись, благословив побожного старовіра. У вечорі осаул справив Шевченкові такий бенкет, якого йому, як казав „ і вві сні не ввижалося“. Особливо в пустинному Кос-Аралі. Але на тому не скінчилося, — анекдот мав своє продовження в Раїмі.

Незабаром офіцери, члени експедиції, повернулися до своїх військових частин. Виїхав до Оренбургу й Макшеєв. Разом із ним поїхав до Раїму й Шевченко. Сам козацький полковник Марков узяв у Шевченка „благословення“ і сунув йому в руку 25 карбованців. Грошей тих Шевченко, звичайно, не взяв, але такою „безприкладною безкористю спонукав благочестиву душу старого висповідатися потай у табуні, в кибітці, та, якщо буде змога, запричаститися у такого безприкладного пастиря“. Треба було зліквідувати цю містифікацію, і „щоб не набратися клопоту з цими сивими безприкладними дурнями“, поет яко мога швидше покинув форт. Приглянувшись пізніше до побуту й звичаїв уральських козаків-старовірів, набрався погорди до їхнього, як казав, „бузувірства“ й „зашкарублости“.

Подорож до Раїму зм'якшила й перше тяжке враження по повороті з моря, — листи від приятелів таки були, але їх мав, мабуть, Субханкулов у Раїмі. Александрівський (хто такий? — не було згадки) прислав лист з Орської, а при цьому переслав і лист Лизогуба.

Новини із світу, що дійшли тут до членів експедиції по їх повороті, були надто цікаві, а Шевченко тими новинами був, мабуть, дуже втішений: в Европі гула революція. Коли в усіх, як тоді казали, „поступових“ людей з нею могли зв'язуватися надії на краще, то тим легше могли вони збудитися в поетовій душі. Александрівський писав, згадуючи про европейські події, що „головна тема їх — хочеться кращого!..“, казав, що це „стара пісня, сучасна людині й людству, тільки що (тепер) співається на новий лад: з акомпаніяментом 24 фунтового калібру“. У кінці дописував: „А втім Ви знаєте, мабуть, усі затії сучасної европейської політики“. Російські газети не могли дати виразного поняття про те, що діялося в усій Европі в 1848 році, але, мабуть, деякі члени експедиції, а може й раїмські знайомі Шевченка, мали інші джерела — листи від близьких та приятелів, на що натякають слова трохи необережного поетового кореспондента. Коли на початку травня експедиція вирушила з Орської, то її учасники могли мати про лютневу революцію 1848 року лише неясні звістки, що їх десь у середині березня спрепарував уряд для петербурзької преси. За тими звістками виходило, що Людовик XVIII добровільно відмовився від престолу, і „Северная Пчела“, офіціоз уряду, устами Ґреча, змальовувала всю справу, як невинні заворушення, що їх викликали „злочинці радикали“. Проте 14 березня Микола I видав маніфест, у якому, хоч і похвалявся, що готовий зустріти ворогів, де б вони не з'явилися, але сам стверджував, що революція („мятежъ“) залила й союзні з Росією країни Австрію та Прусію і „загрожує у своєму безумії і Нашій, від Бога Нам дорученій, Росії“. І Макшеєв, і Вернер могли мати від своїх, ліберально й революційно настроєних, знайомих докладніші, далекі від офіційних версій відомості. Оренбурзькі засланці — поляки напевне мали їх у той час, бо їхні земляки сотнями утікали з краю, щоб помогти повстанцям Угорщини, і деякі з них вже теж опинилися на засланні. Коли ці европейські новини могли Шевченка тішити, то інші, навпаки, наганяли на його душу смуток: на Україні страшно лютувала холера, а в Оренбурзі було справжнє пекло. Турбота за

близьких і знайомих огорнула всіх, і звичайно, й Шевченка. Лизогуб писав, що страшна пошесть, з якою тоді мало й уміли боротися, дійшла й до Одеси. Літом із Оренбурґу повтікали всі старші начальники, мало не все духовенство, майже всі лікарі. В батальйонах, що там стояли, смерть косила людей сотнями; в усьому місті, заваленому непохованими трупами, відбувалися дантейські сцени. Прибув до Раїму засланий туди молодий прапорщик Н. Заслано його за те, що не допильнував в'язнів, які, під його командою ховаючи трупи, порозбігалися. Під враженням оповідань про страшну пошесть Шевченко написав згодом свою „Чуму".

Повернувшись до Кос-Аралу, оселився там у поганенькому, збитому з дощок, бараці. Докучала страшна, безнадійна одноманітність. Розваг не було ніяких. Може єдиною було полювання на джулбарса — тобто на тигра, що загриз уже не тільки багато худоби, а й двох людей. Бутаков, коли люди вислідили цього тигра, організував облаву, змобілізувавши половину своєї залоги. Убитого велетня, короля пустелі, Шевченко прекрасно зрисував. Взагалі ж не було чим рятуватися від нудьги. Писав в одній із своїх „Трістій":

> Мов за подушне, оступили
> Оце мене на чужині
> Нудьга і осінь. Боже милий!
> Де ж заховатися мені?
> Що діяти? Уже й гуляю
> По цім Аралу, і пишу,
> Віршую нищечком, грішу,
> Бог-зна колишнії случаї
> В душі своїй перебираю
> Та списую...

Поки ще були теплі дні та не докучали страшні вітри, можна було бродити по острові, подивитися хоч і на одноманітний, та все ж таки кольоровий морський простір, але вже 22 жовтня почалися морози. Прийшла непогода, повіяли осінні буревії, а по них піднялися й дикі снігові завії. Потяглися ще нудніші, ще одноманітніші дні, — як у в'язниці. Рисувати багато не міг, бо обстанова була для цього дуже невідповідна. Більше писав. Так само, як у миргородсько-переяславському періоді свого життя, коли був прикутий хворобою до місця, так і тут, не маючи інших зайнять і розваг, увесь оддався поетичній творчості, — написав на Кос-Аралі малощо менше, ніж за перші 6 років своєї творчости, а взагалі — четверту частину своїх творів щодо їх числа. Коли отаборилися в Кос-Аралі, то вже мав дещо й написане. Коли почав порядкувати вже написане й написав кілька нових поезій, то, як і минулого року в Орській, так і тут, розпочав нову книжечку своїх поезій повним гіркої іронії над своєю долею заспівом: „А нумо знову віршувать...," умістивши його на початку поезій 1848 року. Знову почав,

> Поки новинка на основі,
> Старинку Божу лицювать.

А „новинки на основі" було багато: творча фантазія його працювала з надзвичайним напруженням, іти шукати сюжетів не доводилось. Як фігури в якомусь химерному контредансі, змінялися під пером його жанри за балядою з'явилась поема за нею принагідна інтимна лірика, по ній — стилізація народньої пісні або ґротеск, потім знову поема або баляда...

Різдвяні Свята довелося Шевченкові зустріти дуже сумно. Думками він ввесь був на Україні.

Кінцівка з Унівського Служебника, 1747 р.

Заставка з Апостола І. Федоровича, з 1574 р.

Проф. Г. ВАЩЕНКО

УКРАЇНСЬКА ЖІНКА І НАШЕ МАЙБУТНЄ

„Скрізь, де жінки користуються пошаною, боги задоволені, а коли їх ображають, то даремне всяке благочестя".
„Батько стоїть вище сотні вчителів, мати стоїть вище тисячі батьків".
(Закони Ману).

Дев'ятнадцяте століття поставило перед європейськими народами проблему жінки. У розв'язанні цієї проблеми визначились дві течії: права і ліва.

Праві, представниками яких були переважно німецькі громадські й політичні діячі, обстоювали погляд, що призначення жінки обмежується трьома к: кірхе, кіндер і кюхе. Ліві, найяскравішими представниками яких були комуністи, поставили собі, як завдання, боротись за повну емансипацію жінки, щоб зрівняти її в правах і обов'язках з мужчиною.

Для всіх зрозуміла крайня реакційність першого погляду, бо реалізація його звузила б до останньої міри духовне життя жінки і позбавила б її можливости не тільки брати участь в громадському житті, а навіть розумно виховувати своїх дітей. Саме життя довело абсурдність такого погляду. Не зважаючи на те, що він властивий націонал-соціялістичній системі, гітлерівське керівництво Німеччини примушене було не лише притягти жінку до участи в державному житті, але й до військової служби. Тому цей погляд ледве чи знайде тепер оборонців серед значної частини сучасної інтелігенції.

Зате багато прибічників має другий погляд, особливо серед жіноцтва. Здавалось би, що проти нього не може бути ніяких заперечень. Та заперечила проти нього сама дійсність.

Ідея повної рівности в правах і обов'язках між чоловіком і жінкою цілком реалізована в СССР. А які від цього наслідки? Обтяження жінки непосильною працею, що виснажує її здоров'я й тяжко відбивається на молодому поколінні, розвал родини й ненормальні умови розвитку та виховання дітей, зниження морального рівня суспільства.

Отже, вірне розв'язання проблеми полягає не в тому, щоб зрівняти жінку й чоловіка в правах і обов'язках, а щоб створити такі умови життя, що при них жінка, з одного боку, жила б повноцінним особистим і громадським життям, а з другого, виконувала якнайкраще своє основне призначення - бути матір'ю й першою виховницею своїх дітей та добрим генієм родини.

Родина є основна клітина суспільства. Коли родина здорова, здорове й суспільство. Навпаки, розклад родини призводить і до розкладу суспільства. А що жінка є носій здоров'я й моралі родини, то від неї, кінець-кінцем, залежить стан суспільства. Це давно вже зрозуміли мудрі люди, як показують наведені в епіграфі закони Ману. Це стверджує й історія людства.

Найміцнішими були ті народи, у яких високо стояло жіноцтво. Прикладом цього особливо можуть бути старовинні римляни. Вони поважали своїх матрон, бо матрони справді заслуговували на пошану. Із покоління в покоління у римлян переходило ім'я Лукреції, що не могла знести безчестя й позбавила себе життя. За те, коли місце лукрецій посіли мессаліни, римляни почали швидко розкладатись, і Рим швидко крокує до загибелі, від якої врятувало його лише християнство. І врятувало саме тому, що принесло світові високу мораль взагалі і мораль родинного життя зокрема.

Другим прикладом, що ілюструє велику ролю жінки в розвиткові суспільства, може бути історія Франції. У старовинних галів, предків сучасних французів, дівчата й жінки користувались великою свободою, а разом з тим були чесними й вірними в коханні та в родинному житті.
Дуже яскравим прикладом цього можуть бути перекази про прекрасну Камму, що містяться в книзі Плутарха „Про чесноти жінок".

Чоловіка Камми вбив інший закоханий в неї вояка. Вбивця, могутній вождь, схиляв на свій бік батьків Камми, щоб вони згодились віддати за нього дочку-вдову. Ніби не заперечувала проти цього й сама Камма. В день весілля вона бере золотий келех, робить возліяння над ним своїй богині, п'є перша і потім передає келех молодому. Той випиває його до дна. Камма видає крик радости: „Будь свідком, непорочна богине, що я не хотіла пережить мого дорогого Пината і тільки чекала цього дня. Я помстилась за нього. Я йду до нього. А ти скажи своїм людям, щоб готували тобі труну. Це ліжко я призначила тобі замість шлюбного!"

Отже, поки у Франції серед жіноцтва панував дух Камми і Жанни д'Арк, вона квітла і розвивалась. А коли французька жінка почала відходити від цього духу, починається й розклад французького суспільства, а поряд з тим і поступове політичне падіння Франції. Одною з великих загроз сучасної Франції є швидке виродження населення. Основна причина цього: зниження морального рівня французького жіноцтва. Ці міркування й факти викликають у нас питання: що являє собою сучасна українська жінка, і яке, в зв'язку з цим, може бути наше майбутнє?

* * *

Українська жінка має дуже добру спадщину як з боку фізичної конституції, так і психічних властивостей. Привабливість і краса типової української жінки здавна вже відома серед чужинців. В 15-17 столітті, за часів татарських наскоків на Україну, наші бранки на східніх невільничих ринках цінувались вище за бранок інших народів. В 19 столітті відомий французький географ Елізе Реклю з великою похвалою висловлюється про українську жінку, підкреслюючи її стрункість і граціозність ходи.

Але особливо багаті скарби українська жінка одержала від предків в галузі духовій.

Як відомо, в Україні люди давно вже займаються хліборобством. Відомо також, що в доісторичні часи в родинному житті наших предків панував матріярхат, поєднаний з моногамією.
Мирні хліборобські заняття сприяли лагідності вдачі українців і загальній інтеліґентності їх, бо доісторичний хлібороб мав більше можливости, ніж пастух або мисливець, задуматись над таємницями природи й людського життя. З цим пов'язана також певна глибина й багатство емоцій, особливо емоцій естетичних і емоцій кохання. В свою чергу лагідність вдачі і мирний характер життя, природня інтеліґентність і тонкість емоцій благодійно вплинула на форми одруження. У багатьох народів в доісторичні часи, особливо у мисливців і пастухів, формою одруження було „умикання" дівчат або купівля їх, що потім у східніх народів перейшла і в історичні часи. Зрозуміло, що вкрадена або куплена жінка тільки в дуже рідких випадках могла стати справжньою дружиною чоловіка. Вона була лише його рабою.

На Україні молоді люди, як правило, одружувались за взаємною згодою. В основі одруження лежало почуття симпатії й кохання. Коли ж до того ще взяти до уваги порівняльно вищу інтеліґентність українця, то стане ясним, що родинне життя на Україні мало в собі багато високих духовних елементів, а не зводилось лише до моментів фізіологічних і здобування засобів до існування.

Та цього мало. В доісторичний період, коли у нас існував матріярхат, головну ролю в родині мала жінка, а не чоловік. Звідси-свідомість своєї гідности, духовний аристократизм. Українська жінка, господиня в своєму домі, не могла терпіти поряд з собою іншої жінки-господині, і тому у нас існувала моногамія.

До цього ще треба додати властивості темпераменту української жінки, що сприяли розвиткові у неї свідомости власної гідности. Типова українка має з природи холерико-санґвінічний темперамент. Він, як відомо, характеризується швидкими темпами процесів сприймання й реакції на них, а також великою енергійністю, що іноді має характер аґресивности.

Тому типова українська жінка — весела й жвава. Вона завше в рухові, дуже працьовита й балакуча, має нахил до командування, не терпить образи. В українській родині енергійна жінка часто верховодить

чоловіком, що, між іншим, в дуже комічній формі подано в пісні „Била жінка мужика, пішла позивати".

Все це, взяте разом, сприяло високій моралі українців, особливо в галузі статевих відношень. Високий стиль кохання, перевага в ньому елементів духовних над фізіологічними, духовний аристократизм, сприяли стриманості у статевих відношеннях. Віками вироблялись високі моральні норми, за дотримуванням яких ретельно стежило суспільство. Характерно, що серед українців зовсім не було „снохатства" (статеве життя свекора з невістками), що було дуже довгий час поширене серед селянства на Московщині.

Так само наше суспільство вже здавна суворо засуджувало дівчат, що згубляли свою дівочу честь, і жінок, що зраджували чоловіків.

І поряд з тим українська жінка не була затворницею, духовний обрій якої обмежувався б виключно рамками родини й хатнього господарства. Вона могла брати участь і в громадському житті і, як св. княгиня Ольга, навіть стояти на чолі держави.

Отже давно вже створився такий тип української жінки: вроджена інтеліґентність, здібність до тонких і глибоких переживань, лагідність вдачі і ніжність, сполучена з свідомістю своєї гідности, своєрідний духовний аристократизм, жвавість та енергійність вдачі, велика рухливість і працездатність, розвинений естетизм в побуті й одежі, любов до природи й розуміння її красот, високі творчі здібності в галузі мистецтва (пісня вишивки і т. ін.), шанування своєї дівочої чести, вірність у коханні й родинному житті, самовіддана любов до дітей, ширина духовних інтересів, що не дає замкнутися в межах особистого й виключно родинного життя.

Ці риси відбились і в нашій художній творчості, в першу чергу в письменстві й народній пісні. Який прекрасний, наприклад, образ Ярославни в „Слові о полку Ігоревім". Рідко в літературі інших народів можна зустрінути такий образ. Греки створили високо художній образ Пенелопи, вірної дружини Одісея. Але якою холодною здається вона в порівнянні з ніжною Ярославною, що на мурах Путивля тужить за своїм чоловіком, що хотіла б зозулею полетіти до нього, і звертається з мольбою до сонця й вітрів, до всієї природи, щоб вони повернули їй милого.

А чи найдете ви в творах інших народів такий зворушливий образ матері, як в українській народній пісні „Ой, зацвіла червона калина".

Нещасна доля судила молодій жінці жити з чоловіком-п'яницею. Вона жаліється на нього своїй старій матері:

„День і ніч він п'є,
А як прийде із корчми додому, —
Мене молоду б'є"...

При цьому вона попереджує матір:

„Потихесеньку, помалесеньку,
Моя матінко, йди.
Спить п'яниця в рубленій коморі,
Гляди ж, його не збуди".

На це мати каже дочці:

„Ой нехай він спить,
Щоб вже не встав,
Щоб твоєї бідної голівоньки
Вже не клопотав".

Але дочка відповідає матері:

„Ой не клени, моя рідна мати,
П'яниці мого.
Єсть у мене діточки маленькі,
Горе буде без нього".

Яка глибока свідомість своїх материнських обов'язків і яка велика жертвенна любов до дітей.

Такий же мотив звучить і в пісні „Ой зацвіла рожа, білий цвіт".

Тому не дивно, що наш нарід так глибоко шанує матір.

Ця любов до матері відбита в багатьох українських піснях. Особливо глибоко відчувається вона в розлуці. Дочка, видана заміж, нудьгує за батьками:

Ой попливи, утко,
Проти води хутко
Та й накажи матусеньці,
Що я умру тутки.
Утоньки немає,
Матусі не буде, —
Десь про мене молодую
Навіки забули.

Любов до матері в розлуці підноситься до обожання.

Мати, наша мати,
Та де ж нам тебе взяти?
Маляра найняти
Та матір змалювати.
Та поставлю матір
На божницю в хаті,
На божницю гляну,
Та матір спом'яну.

Тому зневага матері або батька — тяжкий гріх, що дорівнюється смертному гріхові. В одній щедрівці співається, що Мати Божа не випустила з пекла душі, яка „матір і батька налаяла, — не налаяла, а тільки подумала".

Художня творчість відбиває світогляд народу і зокрема його ідеали. Але разом з тим вона відбиває й живу дійсність.

Чужинці — мандрівники, відзначаючи красу української жінки, разом з тим відзначали і її високі духовні властивості. Так, наприклад, Павло Алепський пише про чепурність наших жінок, про їх привітність і цікавість до знання.

Про привітність, охайність і високий естетизм української жінки писали й мандрівники, що відвідували Україну в пізніші часи, в 18 і 19 столітті. Всі вони відзначають чепурність української жінки, високий ес-

тетичний смак, любов до квітів і таке інше.

Нові часи історії нашого народу дали шерег українських жінок, що ними міг би пишатися кожний з культурних народів світу. Між ними були самовіддані революціонерки, як Маруся Ковалевська, Людмила Волкенштайн, Ольга Басараб, Олена Теліга, Богачевська і інші. Любов до батьківщини не дозволила їм терпіти знущання з нашого народу з боку загарбників, — і вони пішли на боротьбу з ними, не боячись ні тюрми, ні смерти.

Не мало було між ними й талантовитих письменниць, як Ганна Барвінок, Олена Пчілка, Дніпрова Чайка, Н. Кобринська, О. Кобринська і між ними — гордість України — Леся Українка, що залишила після себе твори всесвітньої вартости. До їх можна причислити й високоталантовиту Марка Вовчка, що хоч і була мішаного походження, але так полюбила наш нарід, так міцно зжилася з ним, так чудово засвоїла його мову, що своєю вдачею стала справжньою українкою.

З-поміж українських жінок вийшло багато визначних актрис, між ними яскрава зірка українського театру Марія Заньковецька, що своїм талантом нікільки не поступалася перед світовими актрисами, як Сара Бернар і Елеонора Дузе.

Українська жінка дала також багато для науки. На доказ цього досить назвати проф. Харківського університету Ефименкову Олександру і проф. Харківського, а потім Київського університету Наталію Мірзу-Авак'янц, а також славетного ученого педагога Софію Русову.

Великі здібності виявила українська жінка в громадській організаторській роботі. Такими були М. Рудницька, О. Кисілевська, Людмила Черняхівська, Наталія Кобринська, піонерка жіночого руху на Україні. Всі вони, крім того, брали участь в українській літературі.

Дуже багато славетних жінок і дівчат-українок дали 1917 — 1921 роки. Згадати б хоч Софію Галечко, О. Степанів, А. Дмитерко і багато інших, ніде незаписаних, героїчних імен, що виявили такий високий патріотизм, і таку жерственність в громадській роботі, що перед ними бліднуть знамениті турґенєвські жінки, якими так захоплюються не лише росіяни, а й багато інших народів.

На жаль, а може й на сором, деяких героїнь наших визвольних змагань рідко хто знає. Хто, наприклад, знає С. Солохненкову або А. Котеленцеву? А вони безперечно заслуговують на те, щоб довго жити в пам'яті свого народу.

Багато невідомих героїнь-українок працювало на ниві народньої освіти, виявивши жертвенну самовідданість і великі, педагогічні здібності.

Характеристично, що майже всі названі вище жінки не були, так би мовити, „синіми панчохами“. Вони нікільки не втратили своїх високих властивостей справжньої жінки. Любов до батьківщини вони сполучували з любов'ю до своєї родини, завзятість і мужність в боротьбі сполучували з жіночою ніжністю, власну працю на ниві громадській і письменницькій з допомогою чоловікові. Прикладом такої жінки-друга може бути О. М. Кулішева, дружина Куліша, відома під прибраним ім'ям Ганна Барвінок.

Куліш писав про свою дружину: „Без О. М. книжка моя не була б написана. Увесь життєвий клопіт взяла вона на себе, бережучи мій спокій, мій час, моє здоров'я. Жодна жінка не могла стільки зробити для письменника, і разом з тим вона ще знаходила час писати свої власні оповідання“...

Справжньою дружиною свого чоловіка, що уміла разом з тим сама безпосередньо працювати для свого народу, була дружина Б. Грінченка—М. Загірня. Вона перекладала твори найвидатніших европейських письменників на українську мову, разом з чоловіком працювала для української школи, а також працювала над українським словником.

З погляду об'єднання в особі жінки чисто жіночих рис і високовартісної культурної громадської роботи може бути славетний історик України—Наталія Мірза-Авак'янц. Ще за студентських років вона захопилася історією України і виявила в цій галузі науки великі здібності. Досить рано вона одружилась з молодим красивим юристом Мірзою-Авак'янц. Родині його, особливо матері, не подобалось, що його дружина захоплюється наукою й громадською роботою. Вона хотіла, щоб невістка обмежувалась виключно життям звичайної жінки, матері й хазяйки в патріярхальній родині східнього типу. На цьому ґрунті між молодою українкою та армянською родиною почались непорозуміння. Наталія, хоч і любила дуже чоловіка, але не могла пожертвувати для нього своєю науковою працею й залишила його. В 1917—18 роках, залишивши свою маленьку доньку Міру у своєї матері на Переяславщині ,вона працювала як лектор на курсах українізації вчителів, виявивши в цьому, крім ґрунтовних знань історії України, великий лекторський хист. В 1918 р. вона була на посаді лектора, потім професора Полтавського університету, в 1920 р. перейшла до Харківського університету, де стала безпосередньою помічницею й заступницею відомого історика Багалія. Ще в Полтаві вона написала декілька цінних історичних розвідок, а в Харкові розгорнула широку дослідницьку роботу. Характерна риса її наукових праць — це тонкість історичної аналізи і солідна обґрунтованість висновків.

В 1935 р. Мірза Авак'янц перейшла до Київського університету, а в 1938 р. була заарештована і у в'язниці померла.

Умови підсовєтського життя дуже швидко відбились на українській жінці. Найміцніша фізично й духовно частина нашого селянства, як чоловіків так і жінок, була фізично знищена. Уціліла переважно селянська біднота, яка ще до революції, через гірші матеріяльні умови життя, в своїй масі поступалася і здоров'ям і навіть фізичною красою перед більш заможним селянством. Після революції матеріяльний стан селян не тільки не покращав, а навіть значно погіршав. Недостатнє харчування, погана одіж, антигігієнічні умови життя, а до того ще й тяжка, часто непосильна для жінки, праця руйнували здоров'я. А особливо тяжким ударом для українського народу був страшний голод в 1932-33 році. Він не тільки звів у могилу мільйонів 8-10 нашого населення, а підрізав здоров'я і тих, що залишилися живими, і тих, що мали ще народитися. Все це призвело до того, що змінився на гірше самий фізичний тип українця і, зокрема, тип української жінки. На Україні рідшою стала жіноча краса, поєднана з здоров'ям.

Згубно вплинули умови підсовєтського життя й на моральний стан нашого жіноцтва. Большевики з перших днів революції повели жорстокий наступ на народні традиції в галузі релігії й моралі. Вони свідомо розкладали родину й нищили статеву мораль. Дітям прищеплювалася непошана і навіть презирство до батьків, як представників старого буржуазного світу. Серед молоді шириться погляд на любов, як на чисто фізіологічний акт, а на одруження, як на юридичну формальність, яку можна повторювати багато разів.

Все це не могло не вплинути на моральний стан української жінки.

Розкладала українську жінку й друга світова війна, коли чоловіки пішли на фронт, а на Україну насунула маса німецького війська.

І все ж таки українські жінки в значній своїй частині, особливо селянки, навіть при таких розкладницьких умовах зуміли зберегти себе й свою жіночу честь. Багато українських жінок не зважаючи на запеклу боротьбу большевиків проти релігії, зберегли вірність церкві Христовій і нашим релігійним традиціям. Під час панування жорстокого терору, коли органи НКВД арештовували мільйони українців, розстрілювали й засилали їх на каторгу, багато наших жінок виявили героїзм, що перевищує героїзм оспіваних російськими письменниками жінок декабристів. Наші жінки місяцями і навіть роками уперто ходили до НКВД довідатись про долю своїх рідних, наражаючись на велику небезпеку, носили їм передачі і разом з чоловіками їхали добровільно на страшну каторгу.

Такі ж риси виявили наші жінки і в часи німецької окупації. Іноді вони проходили тисячі кілометрів тяжкого шляху, щоб побачитись зі своїми заарештованими чоловіками. Це іноді зворушувало навіть холодних, байдужих до чужого горя, німців.

Взагалі мораль нашого жіноцтва в цілому стоїть вище, ніж навіть мораль жіноцтва у народів, що тисячоліття мали свою державу і не зазнали такого знущання, як український нарід.

Українська дівчина і в партизанці береже свою честь і тому стає дійсно героїнею, що заслуговує на всяку пошану.

Хто там іде і вперед веде?
Диво—це наші дівчата.
Личко, як мак, кругом козак,
Душа стрілецька завзята.
Не цілуйте їх, на війні — це гріх,—
Ви уберіть їх вінцями.
Слава тим дочкам, щирим козачкам,
Між січовими стрільцями.

Так співається в одній січовій пісні. Мимоволі в свідомості випливає величний образ надхненної Орлеанської Діви, Жанни д'Арк. І коли думаєш про цих українських героїнь, коли згадуєш таких жінок, як Наталія Мірза-Авак'янц, то само собою виникає питання: Чому то наші письменники у своїх творах не виводять наших дійсних героїнь, повних краси й високої жертвенности?

Майбутнє України значною мірою залежить від нашого жіноцтва. Коли воно покине гонитву за потворними модами і, засвоюючи кращі здобутки всесвітньої культури, буде плекати наші прекрасні традиції, коли воно буде берегти свою честь, буде якнайкраще виховувати дітей і творити здорове, змістовне родинне життя; коли воно зуміє так, як кращі українки в минулому, мудро сполучувати громадську роботу з інтересами родини; коли воно триматиме високо прапор релігії й моралі; коли воно утворить моральний ґрунт, на якому в рішучі хвилини нашої історії постануть українські Жанни д'Арк, —тоді перед нашим народом відкриються прекрасні перспективи, тоді здійсниться справжнє відродження України.

Кінцівка Унівського Служебника, з 1740 р.

7*a

ОЛЕНА ТЕЛІГА
Жертва ґестапівського терору

Найбільша поетка першої нашої еміґрації **Олена Теліга** народилася в Петербурзі 21. VII. 1907 р. Жила в Празі, в Подєбрадах і Варшаві. Активна співробітниця журналу „Вістник“ (Львів). Згинула мученицькою смертю 21. II. 1942 р. в застінках Ґестапо за Волю України разом із своїм чоловіком — бандуристом, учасником Визвольних Змагань — інж. **Михайлом**. Заарештовано їх у Києві, куди вони вернулись по довголітнім вигнанні й де Олена Теліга редаґувала журнал „Літаври“. Лишила по собі збірку „Душа на сторожі“.

ОЛЕНА ТЕЛІГА

Вечірня пісня

За вікнами день холоне,
У вікнах — перші вогні...
Замкни у моїх долонях
Ненависть свою і гнів!
Зложи на мої коліна
Каміння жорстоких днів,
І срібло свого полину
Мені поклади до ніг.
Щоб легке, розкинуте серце
Співало, як вільний птах,
Щоб ти, найміцніший, сперся,
Спочив на моїх устах.
А я поцілунком теплим,
М'яким, мов дитячий сміх,
Згашу полум'яне пекло
В очах і думках твоїх.
Та завтра, коли простори
Проріже перша сурма, —
В задимлений, чорний морок
Зберу я тебе сама.
Не візьмеш плачу з собою —
Я плакати буду пізніш!
Тобі ж подарую зброю:
Цілунок гострий, як ніж.
Щоб мав ти в залізнім свисті
Для крику і для мовчань —
Уста рішучі, як вистріл,
Тверді, як лезо меча.

ОЛЕНА ТЕЛІГА

МУЖЧИНАМ

Не зірвуться слова, гартовані, як криця,
І у руці перо не зміниться на спис,
Бо ми лише жінки. У нас душа-криця,
З якої ви п'єте: змагайся і кріпись!

І ми їх даємо не у залізнім гімні, —
У сріблі ніжних слів, у вірі в вашу міць,
Бо швидко прийде день і у завісі димній
Ви зникнете від нас, мов зграя вільних птиць.

Ще сальви не було, не заревли гармати,
Та ви вже на ногах. І ми в останній раз
Все, що дає життя іскристе і багате,
Мов медоносний сік, збираємо для вас.

Гойдайте ж кличний дзвін! Крешіть вогонь із кремнів!
Ми ж радістю життя вас напоївши вщерть —
Без металевих слів і без зідхань даремних
По ваших же слідах підемо хоч на смерть!

ОЛЕГ ОЛЬЖИЧ
Жертва ґестапівського терору

Р. Б. 1668.

Достигло літо, налилося жито.
І звідусіль чужі ідуть женці.
Живе ще Мати! Шабля у руці!
І спіле жито копитами збито.

Встають і сунуть — сіра сарана —
Мов від посухи вигора отчизна.
Це ти здобута мстишся, Смоленщизно,
І гетьман жар із розумом єдна.

І ще раз мовить хижо і охоче
Крива козацьких вартівниця прав.
Не віримо у осінь! Розірвав
Навпіл її саму перун пророчий.

Зимовий похід

Ці кілометри щедрі без числа,
Що їх доперва за літа полічать.
Дзвінкі шляхи і постріли. Імла
І вітер, що опалює обличчя.

І кров. Ясна і свіжа на снігу,
Шабель тонких загашувана спрага.
Ти давнім барсом значиш крізь пургу
Примхливий слід — одвага і звитяга.

Позаду серпень. І чека Звіздаль,
Не місце страти — тріюмфальна брама.
Тепер вже піде у весняну даль
На все твій шлях неугнуто і прямо.

ВІКТОР ДОМОНТОВИЧ

БОЛОТЯНА ЛЮКРОЗА

(Фраґмент: Університетські роки.)

Червоний будинок охопив великий простір. Геометризував видноколо. Довжелезний мурований паркан того ж темночервоного кольору продовжував в обидва боки пряму лінію будинкових стін.

Я завжди тримався думки, що Університет треба уявляти собі таким, яким він вперше піднісся в творчій уяві архітекта: оголений простір, безмежне над ним небо й будівля!.. Уявою Беретті керувала мрія про велич, позбавлену пишности, але сповнену суворої нерухомости. Крижана застиглість неруху, — такий був початковий задум.

Сторіччя тому — Університет ще знаходився поза містом. Він не належав місту. Він становив собою самодостатній, замкнений в собі світ, який не перебував у жадному зв'язку ні з чим. Виник він з наказу Миколи I, самодержавного монарха, абсолютного в своїй необмеженій волі. Так будовано палаци й касарні в Росії. Так збудований Університет у Києві. Піраміди належали пустелі; палаци, касарні й Університет так само. Порожнеча ґрандіозного простору покликана була підкреслювати їх ізольовану виключність.

Круглі колони порталу вісьмома вертикалями перетинали площину будинкового фронтону. Заґратовані ворота дворів Університету були завжди наглухо замкнені.

Людина або пересікала брукований сеґмент майдану, або рухалась ґранітними плитами пішоходів вздовж паркового муру. Мандрівка, сповнена, можливо, пошани, можливо, безнадії, тривала вічність.

Наближаючись до цього червоного колоса, до цієї будівлі в уцегляненому одязі крови, людина почувала, що вона втрачає себе. Вона почувала себе заздалегідь приреченою. Чотирикутні постаменти колон в порівнянні з нею були незмірно великі. Дубові масивні двері були прямі й високі, людина ставала малою на їх порозі. Щоб їх відкрити, треба було простягнути руку вгору над головою, — це був майже гієратичний жест, як перед входом в храм. Дотик до чавуну лишав на долоні відчуття холоду, і це почуття холоду, сполучене з м'язовою напругою, підкреслювало неміч людини.

В вестибюлі у студента відбирали його посвідку. Ніхто з непосвячених не смів стати причетним до містерій науки. Імперія оберігала спокій державного неруху.

Щілини коридорів були безмежні. Вони тяглись в несказану безвість і не мали кінця. Людина проходила повз амфіладу величезних вікон. Коридори звужувались, щоб знов бути високими. Ця ілюзорність суперечности, повтореної в своїй незмірності, вражала. Вона породжувала примари, що здавались примхливими привидами божевільних. Ще й досі я страждаю від снів, які примушують мене блукати по цих кам'яних щілинах, проходити безкраї пустелі коридорів. Двері авдиторій, що виходили в ці коридори й були завжди зачинені, зберігали мовчання схованої за ними тайни.

Імперія рескриптом імператора включила в свій реґлямент гуманізм і освіту як принципи, але як принципи, покликані створити не свободу індивіда, не його визволення, а дисципліну розуму. Університет був архівом державно-визнаних істин, ґатунком касарні, зведеної на ступінь храму. В армії дисциплінували рух людини, в Університеті її розум: Університет мав адміністративне призначення; він був функцією режиму.

Золоті ґудзики на мундирі студента були сталого розміру й устійненої форми, на форменній тужурці студента, як поступка часу й моді, вони могли бути пласкі або опуклі, але в обох випадках вони несли на собі імперський герб, символ імперської могутности й величі, двоголового орла.

Місто, наблизившись, порушило цю симетрію ізольованости, цей ритм співвідношення простору й будинка, що з нього виходив будівничий. Воно оточило Університет метушнею домів, дрібних і випадкових, настирливих, як старці.

Але й тоді, коли місто наблизилось до Університету, й тоді, коли місто поглинуло його тишу, знищило велич його палацової відокремлености, навіть і тоді Університет продовжував панувати над усім простором.

Я стою коло вузького продовгастого вікна філософського семінару, який знаходився вгорі під дахом, я дивлюсь крізь нього, і я впевняюсь, що над усім ґрандіозним видноколом, яке простерлося передо мною, на захід і на південь, над блакиттю далечини панує цей гігант. Ніщо не заступає віддстані. Усе довкола підлягло цьому будинкові, що титул імперського сполучив в своїй назві з згадкою про св. Володимира.

З Батиєвої гори, з круч Арсеналу, з віддалі військового госпіталю, звідусіль ви бачили, що місто, навіть і огорнувши Університет по схилах гори кільцем домів, не змогло принизити його могутности.

Кам'яна фортеця зберігала свою всевладність. Будівля переборювала спротив простору. В синяві димці обрію полуменіла запалена сонцем червоночорна кров Університетських стін. Палав вогонь похмурого світла...

2.

Микола Філянський з освіти був архітект. Олесь — ветеринар. Що спільного має ветеринарія з поезією? Мій співрозмовник, до якого було звернене це запитання, що могло здатись чисто реторичним, замислено зауважив: „Дуже багато!..” Він не розвинув своєї думки, мені перешкодили розпитати його. Але я не припускаю, щоб між ветеринарією й поезією було щось спільне. В кожнім разі не більше, як між віршами Олеся й поезією.

Письменники-модерністи з генерації 90—900 років, що, розриваючи з традиціями народництва в письменстві, модернізували українську літературу, були автодидакти. Письменники-самоуки, за освітою — недоуки. Ніхто з них не мав закінченої освіти, середньої або вищої.

Михайло Коцюбинський вчився в шаргородській бурсі. З бурси він перейшов до семінарії, з якої його виключили. В своїх автобіографічних згадках він взагалі волів делікатно обминати питання про свою освіту.

Чупринка, властиво, жадної. Вигнаний з усіх київських гімназій і, нарешті, знайшовши для себе притулок в гімназії „Общества родителей” на Тимофіїській вулиці, він у кожнім разі далі сьомої кляси не пішов.

На думку Євгена Маланюка, пишний півтораметровий бант химерної краватки, розлогий комір блюзи, довге волосся, панама або солом'яний бриль, вибійчані штани — уся ця специфічна зовнішність поета покликані були в Миколі Вороному підкреслювати те, що бракувало йому, як поетові.. Було зневажливе пенсне, увічнене в епіграмі Зерова, і не було поета. Вони обидва не терпіли один одного. Микола Зеров Вороного й Вороний Зерова.

Я не хочу цими згадками щось закинути на адресу поета, що виявляв

до мене ознаки щирої й благоприхильної приязні, але я мушу згодитись, що Микола Вороний навіть і в ті роки, коли я його знав — в другій половині 20-тих років — надавав великого значення своїй живописній зовнішності. Знов таки: не стільки зовнішності, як живописності. Він хотів мати вигляд поета-артиста!..

На думку Дм. Ів. Дорошенка, Вороний був людина без певної освіти. Перед тим, як вибрати для себе шлях поета, він свою діяльність почав продавцем в бакалійній крамниці десь на півдні, не то в Таганрозі, не то в Ростові на Дону. Павло Богацький тримається дещо іншої думки. З того факту, що в 90 роках Микола Вороний одвідував лекції у львівському університеті, він робить припущення, що Вороний мав гімназіяльну матуру. Хто зна? Можливо!.. В кожнім разі питання про освіту Миколи Вороного не настільки певне, щоб не викликати обговорення.

Що до Володимира Самійленка, то хоч він і вчився в Університеті і саме на філософічному факультеті, однак, як признавався він сам, один погляд через скляні двері до залі, де, в присутності представника міністерства, перед урочистою комісією з професорів переводилися державні іспити, викликав у ньому такий жах, таке почуття непевности в собі, що він ніколи не наважувався складати іспити.

Поети цієї генерації культивували в собі зовнішність поетів і звичку до богемної безладности життя, але ніколи вони, за винятком Івана Франка, не виявляли жадного нахилу до вченої поезії, як науки, до творчої дисциплінованости вчених. В своїй творчості вони покладались на надхнення.

За цієї доби — кінець 90, початок 900 років — поезія й наука, література й літературознавство, творчість і наполеглива кропітка праця в архівах і бібліотеках існували окремо. Свобода надхнення була приналежністю поетів, дисципліна розумової праці — приналежністю вчених, професорів Університету. Це були два способи ставитись до письменства, чітко відокремлені один від одного. Поети творили, учені досліджували їх творчість. Професорові так само не годилося бути поетом і вченому писати романи, як єпископові грати в футбол.

19 вік і навіть початок 20 знав це суворе розмежування фахів, функцій, чинів, освіти, кляс. Робітник протистояв власникові фабрики. Колезький асесор статському радникові. Людина з дипломом Університету — людині з нижчою освітою. Офіцер — цивілістові. Існувала глибока різниця між тим, хто мав орден Станіслава чи Анни, і тим, хто був нагороджений Володимиром третього ступня на шию.

Згідно з доктриною Монтеск'є, влада законодавча була відокремлена від влади виконавчої. Людина, що грає на гармоніку й директор Інституту Історії Академії Наук. Генерал і фурман, що розвозить молоко з молочарень по місту. Єфрейтор і імператор. Доковий робітник і міністер закордонних справ. Поети не писали дисертацій, вони не домагались звання професора, не здобувши наукових ступенів маґістра або доктора.

Поезія й наука були два відрубні світи. Учені обмежувалися тим, що розшукували по архівах і приватних збірках незнані документи, публікували неопубліковані листи, сперечались щодо дати народження письменника, розшифровували ініціяли присвятних написів в поезіях. Павло Филипович був надзвичайно гордий, коли йому пощастило з'ясувати ініціяли присвяти в одній з поезій Боратинського.

Іван Іванович Огієнко для своєї вступної лекції в Університеті вибрав тему: „Чи правильно поставлений наголос в „Полтаві" Ол. Пушкіна: „Молчит музыка боевая?" Він навів сотні прикладів з незліченної кількости авторів. Це був плід ре-

тельних студій. Потік імен, фоєрверк найнесподіваніших цитацій. Авдиторія була потрясена ґрандіозністю скрупульозної праці, що її перевів автор.

Коли Іван Іванович Огієнко скінчив свою сорокахвилинну лекцію, ствердивши, що поставити наголос в слові м у з и к а на другому складі, а не на першому, то не огріх з боку поета, не помилка, а, навпаки, стала традиція літературної мови, неодмінна приналежність мови бароккового письменства, студенти в захопленні влаштували промовцеві гучну овацію.

Ще й досі в моїх ушах бренить відгук оплесків, що заповнили своїм гуркотом вузький простір шостої авдиторії, вікно якої виходило на луговину Ботанічного саду, і я бачу за катедрою худорляву постать промовця, з продовгастою борідкою, в форменному сурдуті гімназіяльного вченого. З несамовитим ентузіязмом ми, студенти, апльодували тоді новому доцентові Університету в ознаку щирого свого подиву й визнання.

Поза сумнівом, з усіх доцентських лекцій, виголошених в ті часи в Університеті, це була найблискучіша. Вона стала для мене наочним доказом того, як ретельний вчений дотиком чарівної палички з дрібної теми здібний створити казковий палац, шліфуючи, обернути камінець у блискучий діямант бездоганної ерудиції.

Дослідник сходив з катедри, як переможець. Декан йому тиснув руку. Студенти продовжували апльодувати.

Учені вірили в догмат партикуляризованої науки. Партикуляризували науки. Дрібнили дослід. Вони вірили в істину того, що лише партикуляризована наука, відокремлена від усіх інших і стверджена в своїй ілюзорній ізольованості, може бути визнана за науку. З фікції творили норму. Уявне й відносне зводили на ступінь реальности: З нічого робили щось.

3.

Поети-модерністи 90 — 900 років були автодидакти. Чи знав хтось із них якусь чужу мову? Я не говорю про Лесю Українку, або Івана Франка. Я маю на увазі інших: Чупринку, Олеся, Вороного, Коцюбинського, Васильченка?

Уже наприкінці першого десятиліття 20 ст. починає накреслюватися злам. Поет стає ученим. Починалася ера вченої поезії. Поезія перетворилася в науку. Поет ставав ученим. В поеті важко було б відокремити вченого й поета. Поети обертали свою поезію в об'єкт духових поетичних студій. Складали словники рим, досліджували структуру ямбу, оперували конструкціями хорея, вивчали перебої, ямби, пірріхії, рахували зміни. Дослідники з студій віршу робили свій науковий фах. Борис Якубський працював над наукою про вірш. Федір Самоненко розгортав студії поетів 18 століття. Мій друг Віктор Петров в семінарії проф. Сергія Маслова виголосив доповідь про „Форму віршу в українському письменстві к. 16, поч. 17 ст." Передхоплюючи концепцію краківського проф. Лося про тонічний характер силабіки, він аналізував вірші Гарасима Смотрицького, що був двірським поетом у князя Василя Острозького.

Поезія й наука зближались. Література ототожнювалась з літературознавством. Поезія ставала здобутком літературознавців. Витворювався новий тип поета-дослідника, поета-архівіста, музейного робітника, аналітика, складача словників, колекціонера документів.

Проф. Володимир Перетц був перший, який з катедри Київського університету проголосив на своїх лекціях методології літератури: не щ о, а як Не з м і с т а ф о р м а. Не поет-громадянин, а поет-знавець свого ремесла.

З поетичної доктрини усувається принцип н а д х н е н н я. Поети втрачають довіру до нього. Ніхто з поетів

нової генерації не пише з надхнення. Вони починають шукати для себе інших джерел: Знаходять їх скрізь, за єдиним винятком надхнення. Насамперед в зразках поезії, що ми її називаємо поезією клясиків.

Поети нового покоління, що приходять на зміну генерації Чупринки-Вороного-Олеся, не знають поетів без освіти. Серед них ще були поповичі, але вже не було бурсаків. Не було серед них також і ветеринарів. Ніхто з них не був вигнаний з гімназії. Університетський диплом був для кожного з них порогом, через який вони переступали на своїх шляхах до садів поезії.

Жаден не носив довгого волосся поета. Пишні барви краваток вабили їх виключно на оправах книжок. Вони не надавали значення зовнішній живописності, щоб відрізнятись від оточення. Ні в кому з них не було нічого акторського або театрального. Вони не робили нічого, щоб справляти враження поетів. Ніхто на вулиці, глянувши, не сказав би: „Це поет!"

Літературна праця й наукове ступенування сполучувались. Павло Филипович, Михайло Драй-Хмара, Володимир Отроковський, Михайло Калинович, Іван Галюк були залишені при Університеті як професорські стипендіяти для підготовки до професури.

4.

Перед студентом філософічного факультету було лише дві можливості: одна, напруживши всі свої духові здібності, ціною найбільших зусиль, забезпечити за собою вихід в професуру, і друга, пасивне низобіжне самоусунення в глуху безвість провінційного учителювання.

Шлях до професури був чітко накреслений. Він починався з писання медальної праці на тему, запропоновану від факультету. Домагаючись стати професорським стипендіятом, треба було одержати золоту медалю, саме золоту і в жаднім разі не срібну, бо срібна не ґарантувала нічого. Борис Якубський, одержавши срібну медалю, не був залишений при Університеті.

Залишений при Університеті складав маґістрантські іспити. Після двох вступних лекцій він здобував звання приват-доцента.

Усе це потребувало колосального напруження розумових і фізичних сил, тотальної мобілізації всіх духових ресурсів. Не всі витримували. Часто надмірність зусиль губила людину. Нищила її.

Володимир Отроковський був здібний і цікавий, надійний поет. Він писав в імпресіоністичній манері і в його поезіях фігурували „блакитні лисиці". Примхуватий і небанальний образ блакитних лисиць в поезіях, які він зачитав в нашому колі, зробив його маркантним. Праця, яку він приготував в свої студентські роки в семінарі проф. В. Перетца, текстологічна розвідка, аналіза тексту і з'ясування редакцій однієї з літературних пам'яток 16 — 17 ст., принесла йому золоту медалю. Вона досягла нечуваного ще доти обсягу трьох тисяч сторінок. В своїй рецензії на роботу Володимира Отроковського, надрукованій в „Університетських извѣстіях", Волод. Перетц проголосив її зразковою; він ставив її в приклад „іншим авторам маґістерських дисертацій". Молодий дослідник міг пишатись з такої оцінки, з цього безумовного визнання, але кілька років несамовитої праці розхитали його здоров'я. Надмірність тягару, що лягла на його плечі, розчавила його. Праця підірвала організм, знесилила, спалила сховані всередині недуги, викликала їх на поверхню. За свій твір, золоту медалю, за право бути залишеним при Університеті він заплатив ціною життя.

Я пам'ятаю соняшний день на весні 1919 року. Після голодної катастрофічної зими прийшли перші ясні й теплі соняшні весняні дні. Заллята сонцем простяглася пряма перспектива Львівської вулиці. Я побачив Отроковського ще здалека. З малою

8

донькою він стояв на розі Діонісіївського завулка. Високий і худорлявий, він спирався на стіну будинка, дівчинка гуляла коло його ніг, бавлячись на тротуарі. Сонце лило світло на білий поваплений дім, вулицю, людину. Я спинився, ми привітались і я спитав: „Гуляєте? Грієтесь?..“ „Та ось, — відповів він, — вивів доньку на сонце!“ І ми стояли один проти одного, я і він, витягнений, в темносірому убранні, з руками, закладеними за спину, прихилившись плечима до стіни, і я думав про те, що власне, не так донька, як він сам для себе потребував якнайбільше відпочинку й сонця. І донька була приводом, а це його тягло життєдайне сяйво сонця. Він мав вигляд зовсім знесиленої, цілком виснаженої людини. Відбиток остаточної утоми лежав на його жовтавому обличчі. Чітко викреслені кістки на скронях визначали геометричну структуру черепа. Він справляв враження вже приреченого. За якийсь місяць-два молодий учений і поет помер од крововиливу в мозок.

Його ховали в такий же соняшний день, в який я його бачив в останній раз. В широкому просторі, в ясних зеленкуватих присмерках посередині церкви стояла труна, обкладена квітами. Світло мармурових плит було спокійне й лагідне. Дружина, схилившись на коліна, нерухомо застигла коло труни. Кадильний дим здіймався вгору.

Сині лисиці стреміли в далечінь.

Мова не йде про неміч людини, що знесилила; мова не йде про індивідуальний виняток. Мова йде про міру вимог, про ситуацію, що складалась в ті роки для молоді, про фаховий, технічний рівень конкуренції. У проф. Андрія М. Лободи було при катедрі літератури 17 залишених професорських стипендіятів.

Ті, що витримували на першому етапі, написавши медальну роботу і домігшись бути залишеним при Університеті, в більшості випадків не витримували після другого. Склавши магістрантські іспити і досягнувши доцентури, вони здавали. Вони вже були вичерпані. Вони дали все, що могли дати, й тепер були ніщо. Дисертація лишалась ненаписаною. Спустошені, вони німіли. Чи мушу я згадувати прізвища, називати йменння?

5.

Що до Миколи Зерова, то він не був залишений при Університеті. З тих або інших мотивів він ухилився від тих каторжних випробувань, на які засуджували себе найздібніші з студентської молоді.

Усі інші з нашого кола: П. Филипович, М. Драй-Хмара, Ю. Клен — студіювали на відділі слов'яно-руської філології. М. Зеров вибрав для себе, відповідно до своїх смаків і уподобань, відділ клясичної філології. Та, не зважаючи на те, що він з фаху був клясик, свою дипломну роботу при закінченні Університету він написав не на тему з клясичної філології, як того можна було б чекати, не про когось з римських поетів, Вергілія, Горація або Катула, а з зовсім іншої ділянки, що з клясичною античністю нічого спільного не мала. Його дипломна робота була студією про Величка, Самовидця, козацьких літописців 18 ст. Цей вибір теми, перехід од клясичної філології до української історіографії 18 ст., од Вергілія до Величка і від Катула до Самовидця був непослідовний з огляду на розмежування факультетських відділів, але він вказував на якусь іншу, свою власну, внутрішню послідовність: на прагнення сполучити клясичний філологізм з українським традиціоналізмом, студії античности з'єднати з замилуванням в українському бароккo.

Що становив собою Зеров в ці студентські роки, коли він приятелював з Петром Горецьким, Віктором Романовськими, Осипом Гермайзем, підтримував зносини з українськими видавництвами, з Сергієм Титаренком, писав альбомні вірші, був ніжно закоханий в одну з Лобод?..

Певне, це було в першій половині 1925 року. Я був у Володимира Миколаєвича Перетця в його просторій академічній кватирі в старовинному будинкові на Мойці. Широкі східці вели мене десь вгору. Продовгастий багатовіконний передпокій був ясніший за великі кімнати мешкання з низькими стелями. Кабінет академіка був подібний на залю; він був завантажений збіркою давніх рідких рукописів і унікальних стародруків в шкіряних оправах 16—18 ст. Громіздкі фоліянти книг. Петроградське сталевосіре присмеречне світло.

На півночі Перетц загубив той свій яскравий смуглявочервоний колір обличчя, який він мав давніше в Києві. Дещо розплився. Втративши темпераментну пружність, він набув імпозантної поважности академіка. Він сидів у кріслі біля письмового стола, як люб'язний господар, з чорною круглою шапочкою на голові, і розпитував мене про київські новини, про Академію, про життя, людей, зміни. „Ну, хто у вас там блищить, у Києві?" — спитав Перетц. Я назвав Зерова: цей блищить, незрівняний промовець, блискучий полеміст, ефектний оратор. „Пам'ятаю, — зауважив на відповідь Перетц: — Зеров був блідий студент!.."

Я не знав Зерова в студентські його роки і мені важко сказати щось з приводу висловленої оцінки. Перетц був людина категоріяльних тверджень і безапеляційних присудів. Я не припускаю, щоб Микола Костевич міг колись не бути собою, бути безбарвним, не бути яскравим, бути невиразним, але я не думаю, що помилявся й Перетц.

В студентські роки Зеров не зробив спроби врости в академічний ґрунт, стати вченим. Та й згодом, бувши уже професором КІНО (Київського Інституту Народньої Освіти), в своїх літературознавчих студіях, як історик літератури, він не виявляв ні інтересу, ані нахилу до праці в архівах, до розшуків неопублікованих документів, їх публікацій, до вузьких і детальних причинкових дослідів. Жадна його розвідка не несе на собі тягару апаратних додатків. Він писав статтю задля самої статті, а не задля приміток до неї. Так само він не брався працювати над спеціяльно дисертаційною темою й не готувався захищати роботи на ступінь доктора.

Товариство він любив більше, ніж самоту кабінету. Він був ретельний і вправний, досконало точний працівник, але далеко вище він цінив можливість живої розмови. Він цінив естетичну досконалість довершеного, саме те, що ніколи не було властиве ні Перетцеві, ані „перціянцям".

6.

Микола Зеров закінчив Університет без медальної праці й при Університеті залишений не був. Зрікшись однієї каторги, він вибрав для себе іншу. Позбавлений можливости осісти в Києві, він опинився в Златополі на посаді вчителя латинської мови в хлоп'ячій гімназії.

Не слід творити жадних ілюзій щодо цих часів перед революцією. Не слід мріяти про золотий вік в минулому, на зміну якому приходить залізний. Передреволюційну дійсність слід сприймати такою, якою вона була насправді. Панувала тиша, але вона не була ідилією. Не існувало декретованого примусу, людина не була підпорядкована числу і пляну; вона навіть могла плекати в собі ілюзію, що вона вільна в виборі своїх шляхів і в визначенні власної своєї долі; насправді ж її стиснено якнайщільніше, загнано в вузьку щілину, в цілковиту безперспективність, притиснено до стіни, й вона, знесилена, нездібна була чинити опір. Чехов, Леонід Андреєв, Купрін відобразили людину цього часу.

Зеров опинився в Златополі, бо він уже не належав собі. У нього не було іншого вибору. Глухе степове містечко. Власне, велике село на межі Київщини й Херсонщини, забуте

людьми й Богом, одрізане від цілого світу. Навіть залізниця обминала це містечко.

Небо, чорноземлі, степ! Розораний простір, що здається безмежним, де нема нічого, окрім безодні неба та вузької смуги далекого обрію. Чорноземна пустеля позначена в своїй порожнечі на обрії горбами скитських курганів.

Мені здається, що пам'ять мені не зраджує, і я чітко зберігаю в своїй згадці враження від Златополя, яким я його бачив колись. Ця довга подорож на переповненій балагулі по степу від станції до містечка, сонце, яке згасає на обрії, так званий готель, подібний до постоялого двору. На величезному просторі базарного майдану білий паркан довкола дерев'яної церкви й кілька похилих акацій, що ростуть на цвинтарі. Утоптаний чорний плац з купами кінського гною, з сміттям і соломою, що їх змітає й жене степовий вітер, з рядами столиків, вбитих у землю, з срібносивим, курявою вкритим бур'яном, що кущами росте під парканом церковного цвинтаря. Істеричні кози, ідіотично нахабний містечковий цап.

На одному кінці містечка скупчились муровані з жовтої цегли урядові будинки, в тім числі двоповерховий будинок гімназії, а на другому кінці, осторонь від містечка, в долині розташувався маєток, садиба з садом і довгою тополевою алеєю, великий будинок власника хлібних млинів і цукроварень, експортера збіжжя, мільйонера Бродського. Два полюси, два відокремлені світи, що протистояли один одному, між якими простяглися дрібні дерев'яні халупки, чорні занедбані й зневажені житла місцевої людности, без садків і без зела, що в їх стисненій гущавині загубилася старовинна бароккова синагога, славетна своєю мистецькою дереворізьбою й архітектурою.

Опинитись в Златополі-це значило опинитись поза життям, за бортом життя, в цілковитій владі степового безкрайого простору, зазнати поразки, добровільно викреслити себе з списка живих, без жадної сподіванки на порятунок.

Скитський степ. Шосе, яке зв'язало містечко з станцією й простяглося через містечко вздовж урядових будинків. Небруковані вулиці. Масна грязюка. Осіння сльота. Зимові чорні порожні вечори. Невеличка кімнатка з ліжком, столом і фікусом в діжці біля вікна в якійсь випадковій родині. В день лекції в гімназії і ввечорі учнівські зошити з латинськими екстемпоралія, що їх треба правити.

Приятелювання з гімназіяльною викладачкою французької мови, попівною з Волині. Подорож влітку під час ферій на Волинь в гості до її батьків. Пам'яткою цієї подорожі лишився сонет, що згодом увійшов до складу „Камени": „Землі волинської родюче лоно", „Скорпіон", — поезія з цілковито затушкованим любовним звучанням.

Миколі Костевичеві нелегко далися ці кілька років перебування в Златополі. Тут він втратив свої зуби і примушений був лікувати нерви в київських водолікарнях.

Якось, уже згодом, після революції, в Баришівці, зайшовши до мене, в сірий дощовий осінній день, Микола Костевич запитав мене: „Чи ви стоїте біля вікна й дивитесь годинами крізь нього?" Я не збагнув відразу сенсу запитання. Я? Біля вікна? Навіщо? Що можна побачити крізь вікно? Невизначене, завжди тотожне собі ніщо злиденної вулиці, мокре гілля дерев, дощові калюжі між камінням шосе, почорнілий від дощу дерев'яний паркан на протилежному боці вулиці? Ні, я не мав ніколи подібної звички. „А ось Освальд Федорович робив так!.."

Певне, з боку Зерова це було тільки перенесене на іншого самовизнання! Годинами стояти перед нерадісною одноманітністю містечкового ляндшафту... Очевидячки, вже перебування в Златополі навчило його цього.

Що чекало Зерова, викладача латини в гімназії глухого містечка, відкритого для всіх вітрів світу, якщо б не трапилася революція? Усе можна було передбачити наперед до самого кінця: за вислугою п'ятиліток чергові надвишки до платні, орден Анни й Станіслава, чин статського советніка і, як найбільше життєве й службове досягнення, як завершення учбової й адміністративної кар'єри — посада інспектора гімназії денебудь в Прилуках, Черкасах або Білій Церкві, в міжчасі співробітництво під псевдонімом в „Раді", вірші й критичні статті, надруковані іноді в „Літературно-Науковому Вістнику", нарешті, за вислугою літ, відставка з мундиром і пенсією, — ще раз повторений життєвий шлях Щоголева або Івана Нечуя-Левицького. Шлях компромісу, примирення, покірливого узгіднення з дійсністю. Зігнутись під вагою тягару й спробувати його нести.

Щоправда, була ще одна можливість, особистого бунту, розриву з оточенням, подорожі до Таїті. Залишити містечко, зректися державної служби, відмовитись од певности, засудити себе на непевність, зневіритись і поневірятись, секретарюючи в якомунебудь літературному журналі, часописі або видавництві. Дійти до межі. Переступити через межу, опинитись в безмежному, де не існує вже жадних обмежень і жадних норм. Наважитись зробити те, що зробив Гоген, коли він кинув родину, жінку, п'ятеро дітей, посаду урядовця в банку, Париж задля екзотики самотнього острова, загубленого на Тихому океані, хижки, вкритої пальмовим гіллям, тринадцятилітньої жінки-коханки, повіривши Дені Дідро, що найщасливіші люди живуть на Таїті.

І був ще третій шлях, третя можливість, коли людина повстає проти себе, рве з дійсністю, руйнує цілковито дійсність назовні, щоб ствердити єдину і виключну абсолютну дійсність свого ізольованого „я". Шлях в хворобу, нервового потрясення, абсолютної свободи суб'єктивного. Я вже згадував: таке було. Була нервова хвороба, лікування в водолікарнях.

Революція принесла звільнення. Вона повернула його до Києва, розкрила перед Зеровим всі шляхи, що досі лишилися для нього герметично замкненими. Починаючи з можливости жити й учителювати в Києві, викладати латину не в Златополі, а в Київській українській гімназії. Усе неможливе ставало можливим. Редакторське крісло в „Книгарі", співпраця в видавництві „Друкаря", участь в барокковому гуртку Нарбута, приятелювання з Петром Януарієвичем Стебницьким, Павлом Зайцевим, Павлом Филиповичем.

В ці перші роки революції Зеров знаходить себе, він стає таким, яким він був весь час, поки він був живий, жвавий, експансивний, рухливий, як живе срібло, надзвичайно чемний і коректний, людина високого й відкритого розуму і в жаднім разі не ідеолог і тим менше не ідеолог в гурті неокласиків, супроти твердження Святослава Гординського: „Зеров був ідеологом київської групи неокласиків" („Дві постаті", „Вісті", ч. 39—81). Метр, але не ідеолог. Бо *метр* і *ідеолог* — це не те саме.

Однаково закоханий в античність, в українське барокко і французький парнасизм Леконт де Ліля й Ередія; бібліофіл і бібліограф, швидше критик, ніж історик літератури, ніколи не „перціянець", ані „лободист". Людина оцінки, гурмен і естет, що вище над усе ставив мистецькі, естетичні цінності; провозвісник грецького ідеалу *калогатії*: вроди-добра, ототожнених і злитих. Врода як добро, і добро як врода.

Заставка Апостола І. Федоровича з 1574 р.

С. ІВАНОВИЧ

Українські прапори над Львовом

ДО ІСТОРІЇ СТВОРЕННЯ З. У. Н. Р. в 1918 р.

В 1948 р. припадає тридцятиліття створення Західньо-Української Народньої Республіки на землях колишньої Австро-Угорської монархії. Не маємо досі в нашій історіографії повного розроблення і насвітлення цього історичного факту, не багато спогадів, ще менше монографій, що обговорювали б поодинокі події, зв'язані з відновленням української самостійної й суверенної держави. Маємо тільки «Великий Зрив» д-ра Костя Левицького, нарис подій 1918/19 р. в З.У.Н.Р. Федя Федорцева в календарі «Просвіти» у Львові за 1921 р., «Листопадові Дні» Олекси Кузьми, «Спомини» д-ра Степана Шухевича, невеликі замітки й спогади, оголошені в різних періодиках — головно в «Червоній Калині», — що торкаються передусім військових подій і організації війська, але назагал ця мемуаристика дуже невистачальна і в додатку на еміґрації не можна її дістати. Невідома чи маловідома є й обставина, чому Конституанта у Львові 18. жовтня 1918 р. не проголосила відразу злуки українських земель Австро-Угорщини з існуючою тоді в Києві гетьманською Українською Державою. Не диво, що в часі листопадових свят промовці виголошують всякі теревені, а приявні беруть це як правдиві історичні факти. Тому, щоб хоч частково усунути це лихо, подаю нижче, як учасник тих історичних подій, низку фактів, вияснюючих в першу чергу створення в 1918 р. окремої Західньо-Української Народньої Республіки.

* * *

Перше українське національне відродження Галичини припадає на половину 19-ого сторіччя. І в довговіковій польській неволі Галичина не зривала почуття єдности зі своїм материком над Дніпром. Наддніпрянщині дала вона, головно в 17-ому ст., чимало найвизначніших національних керманичів і організаторів у різних ділянках: військовій, культурній і церковній, що і самі були живим зв'язком з тіснішою батьківщиною й наглядним прикладом соборницької ідеї. Згадати тут треба гетьмана Петра Конашевича Сагайдачного, орга-

нізатора козацтва в новочасне — на тоді — військо, подвижника й оборонця православ'я Івана Вишенського, київського митрополита Йова Борецького, визначних культурних і наукових діячів — архимандрита київсько-печерської Лаври Єлисея Плетенецького, організатора лаврської друкарні, архимандрита Захарія Копистенського, заслуженого письменника і діяча — Лаврентія Зизанія Тустановського, письменника й педагога Памву Беринду, автора лексикону українських слів, і цілий ряд професорів Могилянської Академії, мистців, друкарів і т. д. Визначною була участь галичан у великому зриві Богдана Хмельницького в 1648 р. Ті тісні взаємини Галичини з Наддніпрянщиною не переривались аж до розподілів Польщі з кінцем 18-ого сторіччя, коли розмежували її нові чужодержавні кордони.

Почуття живої національної єдности з Наддніпрянщиною пробивається вже в діяльності й творах Руської Трійці, а ще більше у відозві-маніфесті Головної Руської Ради у Львові з 15. травня 1848 р., що була першою явною українською політичною організацією в 19-ому столітті. Вже тоді — в 1848 р. — крім декларативної національної єдности галицьких українців з наддніпрянськими й окремішности українського народу від московського й польського та його цілковитої мовної самостійности, маємо в Галичині теж ідею створення української соборної незалежної держави. Греко-католицький парох лемківсько-

Командант Корпуса С. С. отам. (генерал) Коновалець зі своїм штабом. — Зліва направо сидять: сотн. М. Матчак, полк. і шеф штабу А. Мельник, отам. Е. Коновалець, полк. Р. Сушко, осавул (підполк.) І. Данків. — Стоять: сотн. І. Андрух, полк. Р. Дашкевич, осавул В. Кучабський, сотн. П. Чиж.

го села в Балигородщині на Лемківщині, о. Василь Подолинський, у свому політичному творі в польській мові «Ґлос пшестроґі» (Голос остороги) вказав на потребу соборної незалежної української держави, бо тільки вона зможе забезпечити нам всесторонній розвій. Це була загальна політична мета, яку вказував о. В. Подолинський, якої в тодішніх обставинах практично здійснювати не було ніякої спромоги. Тому Головна Руська Рада у Львові поставила вже в 1848 р., як своє основне реальне політичне домагання в національно-політичній ділянці, справу поділу Галичини, до якої тоді входила і Буковина, на дві окремі частини, східню — разом з Буковиною—українську і західню польську, та створення з них двох окремих коронних країн. Кожна з тих країн мала би одержати національно-територіяльну автономію з власним законодавчим соймом і власним намісником та окремою адміністрацією. Столицею українського коронного краю мав бути Львів, і тут українська мова мала бути урядовою замість дотеперішньої німецької, як теж усе шкільництво — українське. Поляки мали те все одержати у своїй провінції зі столицею в Кракові. Це домагання Головної Руської Ради видвигнула теж в 1848 р. перша наша Парляментарна Репрезентація в австрійській конституанті під проводом єпископа Григорія Яхимовича, пізніше галицького митрополита. Здійснення цього домагання — воно було вже частинно близьке до здійснення — було рівнозначне зі створенням підмінки-суроґату власної української державности на українських землях в Австрії. Було воно й опісля, аж до упадку Австрії в 1918 р., головним реальним політичним домаганням австрійських українців. Здійснилося воно у таємному договорі Української Народньої Республіки з Австро-Угорщиною в Бересті 9. лютого 1918 р., але і тоді практично не увійшло в життя. Австро-Угорщина під польським натиском не ратифікувала цього договору аж до свого розвалу.

Однак не завмерла ідея о. Василя Подолинського, як і не зійшла з денного порядку наших політичних домагань справа створення в Австрії окремого українського коронного краю з власним законодавчим соймом у Львові і з власною адміністрацією. Ця основна ідея о. В. Подолинського з 1848 р. знайшла свій вислів у політичних програмах з кінця минулого сторіччя всіх трьох українських політичних партій в Галичині — національно-демократичної, радикальної і соціяльно-демократичної. Цією ідеєю була власна незалежна, суверенна і соборна українська держава.

В соборницькій і державницькій ідеї виховувалося в Галичині перше передвоєнне наше покоління, що з вибухом світової війни в серпні 1914 р. виповнило ряди Українських Січових Стрільців, першої української збройної сили по упадку козаччини.

Цю першу в нашій найновішій історії збройну українську силу створила Головна Українська Рада у Львові, що постала 1. серпня 1914 р. під проводом д-ра Костя Левицького, довголітнього політичного провідника галицьких українців, з представників трьох згаданих вище українських політичних партій. Вона в свому маніфесті з 3. серпня 1914 р. візвала галицьких українців до збройної боротьби з московським царатом за власну державу і створила Леґіон Українських Січових Стрільців (Усусусів) та Боєву Управу, як його керуючий орган. Поклик Головної Української Ради знайшов голосний відгомін в українських народніх масах Галичини, і тисячі молоді, інтеліґентської і ремісничої, міської і сільської, зголосилися негайно в ряди Українського Леґіону. Цей леґіон власною кров'ю в кількалітніх боях з віковічним ворогом українського народу дав наглядний доказ живучости нашої державницької ідеї.

Головна Українська Рада у Львові, опісля від травня 1915 р. Загальна

Українська Рада на еміґрації у Відні, зложена вже з представників Української Парляментарної Репрезентації і представників українських політичних партій Галичини і Буковини, делеґатів Союзу Визволення України, політичної організації еміґрантів з Наддніпрянщини, створеної у Львові в серпні 1914 р., повела і закордоном політичну пропаґанду за створенням української держави, зокрема на доступному собі тоді терені центральних і невтральних держав. Пропаґанду ведено видаванням окремих часописів в німецькій, французькій, мадярській і інших мовах та в окремих публікаціях. Союз Визволення України розпочав велику освідомлюючу акцію серед полонених українців з російської армії в німецьких і австрійських таборах полонених. В 1917 р., по упадку царату, приступив Союз Визволення України до формування в таборах українських збройних відділів. В цей спосіб постали з полонених т. зв. синя (в Німеччині) і сіра (в Австрії) дивізії, що опісля виступили збройно в Україні в 1918 р. В цій освідомлюючій і організаційній роботі відіграли визначну ролю галицькі і буковинські інтеліґенти, що власним ділом довели, що українська національна єдність і ідея спільної національної державности не є у них пустим звуком.

За справу відновлення української держави поведено теж і словну пропаґанду в закордонних державних і громадянських колах, усюди там, де в часі війни було це можливо зробити. Головна Українська Рада з початком листопада 1914 р. вислала свою делеґацію в особах своїх членів-посла до австрійського парляменту д-ра Лонгина Цегельського і свого головного секретаря д-ра Степана Барана до Румунії, Болгарії і Туреччини — отже до держав найбільше і безпосередньо зацікавлених справою створення у висліді світової війни української держави, а то з огляду на безпосереднє або недалеке сусідство з нею. Згадана делеґація була прийнята болгарським

Великий Митрополит Андрій серед дітвори

прем'єром ради міністрів д-ром Василем Радомлавовом, президентом болгарського парляменту, бувшими прем'єрами д-ром Ґешовом і д-ром Даневом, і провідниками болгарських політичних партій та редакторами болгарських щоденників. У всіх тих відповідальних керманичів болгарської держави і болгарської публічної опінії згадані делеґати старалися з'єднати прихильників для справи створення незалежної і суверенної української держави. І здебільша знайшли там повне зрозуміння, а в болгарській пресі появилися статті, прихильні для ідеї відновлення української держави над Чорним морем. В одному з болгарських щоденників у Софії появилася навіть мапа майбутньої української держави. Таку саму місію зробила згадана делеґація і в Туреччині. В Царгороді прийняв її великий везир, себто прем'єр міністрів, Талат Паша, і міністр війни Енвер Паша, властивий керманич Отоманської імперії, зять султана і майбутній султан, що виявив велике зацікавлення і зрозуміння для української державної справи. Делеґація познайомила з нашими державницькими змаганнями теж і редакції впливових турецьких часописів в Царгороді, подібно як перед тим у Софії, і тут появилися прихильні статті, присвячені справі нашої державности. Таких широких позитивних успіхів не мала делеґація в столиці Румунії — в Букарешті, де величезна більшість румунської публічної опінії була по стороні Антанти, отже і Росії. Але і там дещо зробила, особливо в політичних колах, що не були під впливом Антанти. Розвинено теж деяку акцію у Швайцарії і Швеції, головно пресову, не кажучи про саму Австрію, Угорщину і Німеччину, де появилися окремі українські часописи в німецькій, зглядно мадярській мовах і окремі публікації з метою пропаґанди української державности. Це була наша перша зорганізована робота в цій справі на закордонній арені, перша після великої акції в Европі гетьмана Пилипа Орлика по катастрофі гетьмана Івана Мазепи під Полтавою в 1709 р. і вже зовсім невеличкої й обмеженої на Бранденбурґію акції Капніста по упадку гетьманщини.

Підготовна робота українських політичних чинників з першої світової війни: — Головної Української Ради, її наслідниці Загальної Української Ради, Української Парляментарної Репрезентації і Союзу Визволення України на терені Австро-Угорщини і центральних держав та деяких згаданих вище невтральних держав, поява Леґіону Українських Січових Стрільців, що боролися в ім'я майбутньої української держави, врешті Центральна Рада, створена в Києві під головуванням проф. Михайла Грушевського в квітні 1917 р. по розвалі царату, і перетворена невдовзі в революційний український парлямент — праця усіх їх разом, хоч нераз ведена окремо, дала свій вислід: проголошення четвертим універсалом Центральної Ради в Києві з 22. січня 1918 р. Української Народньої Республіки як незалежної і суверенної української держави на українських землях колишньої царської Росії. Цю державу визнали центральні держави — Австро-Угорщина, Болгарія, Німеччина і Туреччина — в мировому договорі в Берестї 9. лютого 1918 р. Не осягнено тоді соборности. Українські землі в Австро-Угорщині мали залишитись поза кордонами Української Народньої Республіки. Дорадниками української мирової делеґації в Берестї в особах Всеволода Голубовича, Миколи Любинського й Олександра Севрюка і її співробітниками були теж галичани — старшини австрійської армії, і посол австрійського парляменту з Буковини — Микола Василько. У Львові виготовлено майже ввесь матеріял для цієї мирової делеґації включно з мапами і статистичним матеріялом і передано членові цієї мирової делеґації, Любинському, що в тій справі приїхав був

до Львова. Берестейський мировий договір з УНР підписали граф Оттокар Чернін іменем Австро-Угорщини, Талат Паша іменем Туреччини і д-р Василь Радославов іменем Болгарії, якраз ті, з якими восени 1914 р. д-р Л. Цегельський і д-р Ст. Баран говорили про потребу створення незалежної української держави. Делеґація добилася одного, а саме окремого таємного договору з представником Австро-Угорщини і її закордонним міністром графом Оттокаром Черніном. В цьому договорі утворено зі східньої Галичини і північної Буковини окремий коронний край з окремим законодавчим соймом у Львові і окремою українською адміністрацією цього краю. В цей спосіб здійснилося вповні домагання Головної Руської Ради з 1848 р. Та воно практично не увійшло в життя. Як вже сказано, Австро-Угорщина не ратифікувала, на польське домагання, берестейського мирового договору і невдовзі сама перестала існувати. Згаданий договір ратифікувала тільки Німеччина, Болгарія і Туреччина.

Вже були слідні ознаки розвалу габсбурзької монархії, і її долю, як і долю решти центральних держав у першій світовій війні, припечатала капітуляція Болгарії у вересні 1918 р. Треба було і в Галичині розпочати акцію, і то негайно, над формуванням української держави на українських землях в Австрії. З рамени Народнього Комітету у Львові, верховної управи рішальної тоді в Галичині Української Національно-Демократичної Партії, це розпочали в половині вересня 1918 р. члени Народнього Комітету, його секретар і редактор «Свободи» д-р Степан Баран і редактор «Діла» д-р Василь Панейко. Вони скликали на довірочну нараду гурток українських старшин австрійської армії, стаціонованих у Львові, і дали почин на тій нараді до створення Військового Комітету для переведення військової організації в українських частинах австрійської армії у Львові і в краю. Незабаром перенесено з Наддніпрянщини леґіон Усусусів під командою архикнязя Вільгельма (Василя Вишиваного) до Вижниці на Буковині. Д-р Степан Баран, що переводив цілу організаційну і підготовну акцію до перебрання влади в краю, увійшов у порозуміння з деякими старшинами Усусусів у Вижниці, між ними з Дмитром Вітовським, послом д-ром Михайлом Новаковським і д-ром Никифором Гірняком, яких попросив до Львова, поінформував про справу і зв'язав з Військовим Комітетом. У цьому Комітеті найвиднішу ролю відіграв тоді член нац. дем. партії, юрист Петро Бубела, родом з Лисинич коло Львова, тоді поручник львівського 30-ого полку австрійської піхоти, пізніше сотник УГА і заступник державного секретаря військових справ. Одним з видніших членів цього Комітету був адв. кандидат з Тлустого, пов. Заліщики, тоді хорунжий Василь Бараник, за Польщі сенатор з партії УНДО. Безпосередньою метою Комітету було зорганізування військової охорони при перебранні влади в краю в українські руки. Від половини жовтня 1918 р. у проводі цього Комітету станув адв. канд. зі Станиславова Дмитро Вітовський, тоді сотник Усусусів, пізніше полковник УГА і державний секретар військових справ, що загинув у летунській катастрофі під Ратибором на Шлезьку 8. липня 1919 р. Під командою Д. Вітовського переведено державний переворот у Львові в ночі з 31. жовтня на 1. листопада 1918 р.

Від кінця вересня до половини жовтня 1918 р. зайнявся д-р Ст. Баран організацією апарату до перебрання влади в краю і наміченням там осіб для обсади керуючих місць, зокрема начальників поодиноких повітів. В тій цілі скликав він у Львові кілька окремих нарад рішальних на місцях громадян — групами повітів — і обговорив з ними справу переведення державного перевороту і обсади керуючих постів на місцях.

Справою створення центрального органу — законодавчого і виконавчого — зайнялася Українська Парляментарна Репрезентація у Відні. Вона скликала в порозумінні з секретаріятом Народнього Комітету у Львові з'їзд всіх українських послів до австрійського парляменту з Галичини і Буковини, українських членів австрійської палати панів, українських вірилістів галицького сойму і всіх українських послів до галицького і буковинського соймів та по трьох відпоручників усіх діючих в Галичині і Буковині українських політичних партій. Цей з'їзд з характером Конституанти мав вирішити справу державної майбутньости українських земель Австро-Угорщини. Не могли взяти в ньому участи тільки представники українського Закарпаття, що входило в склад Угорщини, де національне життя, а зокрема політичне, було там незорганізоване і, здавалося, майже завмерле. Але і звідтам, а саме з Пряшева, надійшло до Конституанти письмо, підписане гуртком пряшівських русинів-інтеліґентів, між ними адвокатом д-ром Антоном Бескидом, пізнішим довголітнім губернатором Підкарпатської Руси за чеської влади. В цьому письмі, що його д-р Баран відчитав на прилюдному засіданні Конституанти 19. жовтня 1918 р., вітають закарпатці почин своїх братів в Галичині до свого незалежного життя. Доля Закарпаття пішла іншими шляхами і в зв'язку з рештою українських земель знайшлося воно аж з кінцем 1944 р., серед зовсім інших відносин, як складова частина Української Совєтської Соціялістичної Республіки, на ділі в складі московського Совєтського Союзу.

Конституанта відбулася у Львові в днях 18. і 19. жовтня 1918 року у складі, як про це вище згадано. В цьому засіданні взяв участь і цілий галицький греко-католицький єпископат, як члени-вірилісти галицького сойму: митрополит граф Андрей Шептицький, станиславівський єпископ д-р Григорій Хомишин і перемиський єпископ Йосафат Коциловський, тепер обидва останні — в'язні Совєтського Союзу; митрополит Шептицький теж як член австрійської палати панів — вищої законодавчої палати. Були приявні старенький віцепрезидент австрійського парляменту Юліян Романчук, довголітні керманичі української політики в Австрії — д-р Кость Левицький й Микола Василько, а з давніших — член палати панів Олександер Барвінський, кол. посол до австрійського парляменту і галицького сойму, українці посли до австрійського парляменту, до галицького і буковинського соймів і відпоручники діючих у Галичині і Буковині українських політичних партій. Як гості були тільки два представники української академічної молоді у Львові. Список присутніх і перебіг нарад подав д-р Ст. Баран в «Ділі», що появилося в суботу 19. жовтня 1918 р., з пам'яти, бо окремого протоколу зі засідання не списано. Засідання Конституанти тривало від 4-ої год. попол. 18. жовтня до 4 год. ранку 19. жовтня в залі Української Бесіди в Народньому Домі у Львові.

Відкрив Конституанту і нею проводив д-р Євген Петрушевич, голова Української Парляментарної Репрезентації, який її іменем і скликав Конституанту. В первісній програмі намічено було лиш два реферати: д-ра Є. Петрушевича про політичне положення в Австрії у зв'язку з подіями на фронті та в світовій політиці, і посла д-ра Євгена Левицького про статут Національної Ради. Заходила потреба виголошення ще й третього реферату про тодішнє політичне положення на українських землях Австро-Угорщини і в гетьманській Українській Державі, якого виголосив д-р Ст. Баран у порозумінні з д-ром Є. Петрушевичем безпосередньо по двох перших рефератах. Реферат д-ра Є. Петрушевича прийнято до відома, як теж ухвалено майже без дискусії про-

єкт статуту, предложений д-ром Євгеном Левицьким у такому складі, як запрошено учасників Конституанти. Пізніше, вже в Станиславові, з початком 1919 р., доповнено Нац. Раду окремо вибраними представниками, по одному з кожного повіту і з більших міст. Тоді теж утворено десятичленний виділ Нац. Ради, яка мала право іменувати уряд. Сама Нац. Ра- велика групка учасників, між ними представники соціяльних демократів. Величезна більшість заявилася за відложенням цієї справи на пізніше. За тим відложенням був і сам референт. До нього, як секретаря Народнього Комітету, що вів усю підготовну роботу до державного перевороту в краю і стояв у зв'язках з Києвом, на кілька днів перед Конституантою

Шляхом Переяславської угоди

Екзарх України, Йоан, після закінчення т. зв. Собору у Львові, що ним знищено Українську Католицьку Церкву в Зах. Україні, уділяє з колишньої митрополичої палати вірним благословення. По середині, за хрестом, стоїть соратник товариша екзарха, батюшка Гавриїл Костельник, а з боків світлини, без борід, у мітрах, нові наказні московські єпископи, Пельвецький і Мельник, відступники від віри батьків.

да мала законодавчі завдання і перед нею уряд був відповідальний. І цей реферат не викликав ширшої дискусії.

Довга, багатогодинна дискусія вив'язалася над доповіддю д-ра Степана Барана, а саме над питанням, чи треба відразу проголосити злуку австрійської України з Українською Державою гетьмана Павла Скоропадського, чи справу злуки відложити на пізніше, на відповідний до цього момент. За негайною злукою була тільки не-

звернувся один український австр. старшина, що приїхав з Києва, і в порозумінні та від імени Національного Союзу в Києві, яким проводив Володимир Винниченко, просив, щоб покищо не проголошувати у Львові злуки з гетьманською Україною. Таке саме прохання наспіло з Києва і від Союзу галицьких і буковинських українців під проводом д-ра Дмитра Левицького. Вони повідомляли, що гетьман Павло Скоропадський, під впливом свого московського оточен-

ня і мабуть теж і під впливом німецької окупаційної влади, підготовляє злуку України з Московщиною у формі федерації — себто свого роду другий переяславський акт. Проголошення злуки Австрійської України з гетьманською Українською Державою скріпило б вправді особисте становище гетьмана Скоропадського, не припинило б однак його федеративних заходів. В цей спосіб австрійська Україна добровільно дісталася б під панування Росії, і то в додатку чорносотенної і скрайно ворожої до України, проти якої галицька Україна так довго вела боротьбу в останній світовій війні збройно своїм легіоном Усусусів. Зрештою, проти гетьмана Скоропадського, як довірочно повідомляли д-ра Барана, приготовляється повстання і дні його панування почислені. І справді, гетьман Павло Скоропадський проголосив федерацію України з Росією актом з 14. листопада 1918 р., а день пізніше вибухло повстання проти нього. В цьому повстанні взяв участь і полк Січових Стрільців з Білої Церкви під проводом полковника Євгена Коновальця, що сам був членом Народнього Комітету у Львові. В полку Січових Стрільців служили майже виключно галичани, бувші полонені з австрійської армії Усусусів, і він був осередком збройної акції проти гетьмана. Повстанчі війська 1. грудня 1918 р. зайняли Київ, гетьман Скоропадський зрікся влади в користь новоствореної Директорії Української Народньої Республіки, зразу під проводом Володимира Винниченка, а незабаром під проводом Головного Отамана Симона Петлюри. Гетьман Скоропадський виїхав до Берліну і аж тут, на еміґрації, перейшов повну національну еволюцію і виявився здисциплінованим і справжнім українським патріотом. До Києва Директорія відновленої УНР скликала в січні 1919 р. Трудовий Конґрес для упорядкування внутрішніх державних справ та оборони України перед большевицькою збройною навалою, що загрожувала вже і самому Києву.

Тут відступлено дещо від властивої теми, тобто від нарад львівської Конституанти, щоб виснити, чому в дні 19. жовтня 1918 р. не проголошено негайної злуки з Наддніпрянською Україною. Проголошено тоді окрему державу, якої назву означено пізніше як Західньо-Українську Народню Республіку, якої президентом став парл. і сойм. посол адв. Євген Петрушевич, нац. дем., як голова створеної тоді Національної Ради. Нову державу оформлено законом від 13. листопада 1918 р. В 1. ст. надано їй назву Західньо-Українська Народня Республіка, в 2. ст. означено її територію — всі українські етнографічні землі Австро-Угорщини, в 3. ст. надано їй повну державну суверенність, в 4. ст. означено державне заступництво, в 5. ст. означено державний герб — золотий лев на блакитному полі, — державний прапор Зах. Укр. Нар. Республіки — блакитно-жовтий, і державну печатку — герб з написом довкола — Західно Українська Народня Республіка. Вибрано делеґацію Національної Ради у Львові під проводом д-ра Костя Левицького і його заступників в особах: соймового посла і члена Краєвого Виділу, судового радника Івана Кивелюка, 52 літ, нац. дем. і д-ра Льва Ганкевича, 37 літ, соц. демократа. На цю львівську делеґацію в першому місяці перейшли фактично управління Національної Ради і вона вже довела переворот до кінця і 1. листопада 1918 р. перебрала владу в краю, а незабаром — 9. листопада 1918 р. — створила перший уряд, під назвою Державного Секретаріяту, зложений з представників усіх українських партій.

До цього уряду увійшли: 1) голова Народнього Комітету, парл. і сойм. посол, адв. д-р Кость Левицький, 59 літ, нац. дем., як голова Державного Секретаріяту і держ. секретар фінансів, 2) парл. і сойм. посол, адвокат. канд. д-р Лонгин Цегельський, 43 літ,

нац. дем., як держ. секр. внутрішніх справ, 3) редактор «Діла» д-р Василь Панейко, 35 літ, нац. соц., адв. канд., як секр. закордонних справ, 4) адв. кандидат, полк. УГА Дмитро Вітовський, 31 літ, радикал, як держ. секр. військових справ, 5) парл. і сойм. посол, адвокат д-р Сидір Голубович, 43 літ, нац. дем., як держ. секр. судових справ, 6) член палати панів, проф. Олександер Барвінський, 71 літ, християнський суспільник, як держ. секр. віроісповідань і керуючий державним секретаріятом освіти, місце державного секретаря освіти обняв незабаром буковинець, проф. д-р Агенор Артимович, 39 літ, буковинський національний демократ, 7) головний секретар Народнього Комітету і редактор «Свободи», адвокат д-р Степан Баран, 39 літ, нац. дем., як державний секретар земельних справ, 8) директор Краєвого Союзу господарсько-торговельних спілок у Львові Ярослав Литвинович, 35 літ, як держ. секр. промислу і торгівлі, нац. демократ, 9) сойм. посол, адвокат, д-р Іван Макух, 46 літ, радикал, як державний секретар публічних робіт, 10) залізничний радник інж. Іван Мирон, 51 літ, нац. дем., як державний секретар шляхів, 11) поштовий радник Олександер Пісецький, 49 літ, нац. дем., як державний секретар пошт і телеграфів, 12) редактор Антін Чернецький, 31 літ, соц. дем., як держ. секретар праці і суспільної опіки і 13) сойм. посол, лікар д-р Іван Куровець, 55 літ, нац. дем., як держ. секретар здоров'я. На 13 членів коаліційного уряду було 9 національних демократів, два радикали, один соціял-демократ і один християнський суспільник. Справу прохарчування мав заступати в державному секретаріяті голова харчового Уряду, адвокат д-р Степан Федак, нац. демократ, 57 літ.

Так складений уряд зложив у неділю 10. листопада 1918 р. святочне службове приречення в руки найстаршого віком українського парляментариста, 76-літнього Юліяна Романчука, дотеперішнього віцепрезидента австрійської палати послів — вже при голосному відгомоні машинових крісів і гармат, бо поляки 2. листопада 1918 р. розпочали збройне повстання проти нової української влади. Одержали вони військову допомогу від варшавського уряду і довели до того, що українська влада 21. листопада була змушена опустити Львів і виїхати до Тернополя, звідки з кінцем грудня перенеслася до Станиславова. За Львів розгорілися кількамісячні завзяті бої. Остаточно Польща при допомозі вишколеної у Франції армії ген. Галера в половині липня 1919 р. окупувала цілу Галичину. В дальшому історичному висліді це стало теж однією з причин катастрофи самої Польщі у вересні 1939 р.

Від Конституанти в дні 19. жовтня 1919 р. події в Австрії покотилися дуже швидко вперед. Не врятував її і маніфест цісаря Карла I про перестрій Австрії в союз національних держав під скиптром Габсбурґів. Розвал цієї монархії поширювався дальше. Від неї відпадали поодинокі її складові національні території, що творили нові національні державні організми, як Чехословаччина і Польща, або входили в склад своїх існуючих національних держав. В середу 30. жовтня 1918 р. делеґація Української Парляментарної Репрезентації у Відні під проводом д-ра Є. Петрушевича мала останню розмову з австрійським президентом ради міністрів, професором д-ром Лямашом, домагаючися від нього видання наказу галицькому намісникові графові Гуйнові і командантові львівської військової округи ген. Пфефферові добровільно віддати владу у східній Галичині і північній Буковині до рук Національної Ради у Львові. Це зроблено тому, щоб оминути проливу крови, бо рахувалися з тим, що поляки добровільно не схотять зректися претенсій до панування над Східньою Галичиною. Проф. д-р Лямаш згодив-

ся на цю пропозицію і справді видав телеграфічно відповідні накази для намісника Гуйна. Ті накази перехопили поляки у Кракові і вони не дійшли до відома графа Гуйна у Львові.

В четвер, 31. жовтня 1918 р. в полудне, вернувся з Відня учасник згаданої делеґації у президента ради міністрів проф. Лямаша — посол д-р Лонгин Цегельський, і негайно по своєму приїзді явився в домівці Народнього Комітету у Львові, Ринок 10, де перманентно радила делеґація Національної Ради. Він розповів про вчорашню конференцію у Лямаша і про його рішення чи властиво накази намісникові Гуйнові відносно передачі влади в руки Української Національної Ради у Львові. Ухвалено вислати делеґацію до намісника. Делеґація Національної Ради, чи властиво її делегатури у Львові, в складі д-р Кость Левицький, Іван Кивелюк, д-р Сидір Голубович, д-р Лонгин Цегельський і д-р Степан Баран пішли до намісника Гуйна. Там вже була у нього делеґація польських послів, між якими були проф. Ґломбінський, граф Скарбек, Вітос і інші, яка домагалася від Гуйна передачі влади над Східньою Галичиною в польські руки і одержала від нього відмовну відповідь. Безпосередньо по ній прийняв намісник українську делеґацію. Д-р Кость Левицький виявив причину приходу делеґації, а д-р Цегельський розповів про вчорашню конференцію у президента Ради міністрів д-ра Лямаша у Відні і про накази, які Лямаш вислав намісникові. У відповідь на те заявив намісник Гуйн, що ніяких наказів з Відня відносно передачі влади в руки Української Національної Ради він не одержав і супроти цього добровільно влади передати не може. При цьому сказав, що перед хвилиною була у нього з подібним домаганням польська делеґація і він дав їй відмовну відповідь, яку дає теж і українській делеґації. Уступити може тільки перед силою, але її не боїться, маючи у Львові до розпорядження доволі сильні німецькі і мадярські військові частини.

Дальша розмова з намісником була зайва і безцільна. Делеґація вернулася на засідання делеґатури Національної Ради і здала звідомлення зі своєї розмови. В засіданні взяли тоді участь і відпоручники Військового Комітету під проводом Вітовського. Вони повідомили, що українські частини австрійської армії у Львові вже приготовані і кожної хвилини можуть розпочати акцію роззброєння чужонаціональних військових частин, німецьких і мадярських, які супроти відомих їм подій в Австрії і на Угорщині збройного спротиву не будуть ставити. Наради тривали коротко. Рішено о 12. год. вночі з 31. жовтня на 1. листопада, з четверга на п'ятницю, тобто тієї ж ночі, роззброїти у Львові неукраїнські військові частини, обсадити залізничі двірці, пошту і телеграф, усі військові об'єкти, поліцію і жандармерію, намісництво і решту державних урядів та ратушу. Виконання цього рішення взяв на себе Військовий Комітет. Окремо д-р Баран взяв на себе обов'язок відбути негайно нараду з українськими залізничниками головного двірця у Львові. Така нарада відбулася вечором о 7. год. в кам'яниці «Дністра» на Копитковім в приияві понад 200 залізничників, переважно нижчої служби. Д-р Баран подав до відома зібраних, що о 12. год. вночі Українська Національна Рада у Львові при помочі українських військових частин запасного батальйону тернопільського 15. полку піхоти і буковинського батальйону ополчення (ляндштурму) перебирає владу у Львові і в краю, де до поодиноких міст вислано вже вечором окремих кур'єрів з відповідними дорученнями. Українські військові частини обсадять залізничі двірці, а українські залізничники мають тієї ночі усі стануть до служби і не випускати поїздів на захід. Приявні прирекли це виконати. І справді виконали. І не знайшлося між ними ні

одного зрадника, щоб доніс про плянований переворот свому дотеперішньому урядові, що був у польських руках ,або якійсь польській організації, що ладилася обняти владу для Польщі у Львові і в цілій Східній Галичині і поробила вже відповідні приготування. Свій намір поляки мали перевести в діло в суботу 2. листопада 1918 р. з огляду на те, що на п'ятницю 1. листопада припадало урочисте свято Всіх Святих.

Українці у Львові випередили поляків на 24 години. Намічений плян переведено. Інтерновано намісника Гуйна і генераліцію. Чужонаціональні військові частини далися роззброїти без спротиву. Ранком 1. листопада 1918 р. лопотів уже український національний прапор на високій ратушевій вежі у Львові, як видний знак, що по близько шістсотлітній неволі вернулася до Львова і до старої Галицької волости своя народня українська влада. Українські пропори замаяли і на всіх державних і приватних українських будинках та на будинках українських установ у Львові і в цілій Східній Галичині.

Опісля переведено і державну злуку Західньо Української Народньої Республіки з Українською Народньою Республікою у Києві актом Національної Ради в Станиславові з 3. січня 1919 р. і актом Трудового Конґресу в Києві, проголошеним урочисто на Софійській Площі 22. січня 1919 р. Обидва ці історичні акти важливі для нас і сьогодні, як і важливі і демократичні основи, на яких тими актами збудовано соборну, незалежну і суверенну Українську Народню Республіку. Територія її нині під окупантом, і завдання сучасного українського покоління, щоб український національний прапор, як символ нашої державної соборности і суверенности, замаяв знову, але вже на тривко, над Львовом і Києвом, над всією нашою страдальною землею.

ТЕОДОР КУРПІТА

Львів

Чужі ліси, чужі діброви,
Чужі під сонцем журавлі . . .
Привіт тобі, мій львиний Львове,
Столице серця і землі!

Ти місто мрій, ти жовтосиній,
Ти знак, і поклик, і рушій . . .
Ні Ян, ні Ніцше, ані Ленін
Тебе не вирвуть нам з душі!

Ти зміст надій, ти перла карти,
Ти рейд копит, і путь коліс . . .
Угорі Юр стоїть на варті,
Внизу Богдан і Кривоніс . . .

Хай морщить день од жаху брови,
Хай Ринком знов спливає кров —
Ти Львовом був і будеш Львовом —
Чи Львуф, чи Лемберґ ти, чи Львов!

Заставка львівського Апостола з 1654 р.

ВОЛОДИМИР ДЕРЖАВИН

Українська еміґраційна література

(1945—1947)

Мистецькі вальори, коли будемо творити зміст книжок, мусять бути основними і вирішальними. Великий патріотизм є той патріотизм, що висловлюється великим мистецтвом.

Улас Самчук

Наша перша політична еміґрація, що до неї спричинився був нещасливий кінець славетних визвольних змагань 1917—1921 років, лишиться в пам'яті нашого народу щільно пов'язаною з великим піднесенням нашої національної літератури: за 20-тих років — поступове зростання поетичного мистецтва, позначене, в першу чергу, іменами Ю. Дарагана, Ю. Липи, Є. Маланюка, а за 30-тих років — блискучий розквіт так званої празької літературної школи (О. Ольжич, О. Теліга, О. Лятуринська, О. Стефанович у поезії, Ю. Липа, М. Чирський, У. Самчук, Н. Королева — в прозі) — розквіт взаємодіяльно з'єднаний з національним самоствердженням літератури на Західній Україні (Б. Лепкий, К. Гриневичева, Б. І. Антонич і чимало інших імен), а ідеалістичним піднесенням і глибоким артизмом своїм небувалий у нашому письменстві і придатний до порівняння хіба що з київським неоклясицизмом 20-тих років, що його невмирущу традицію празька літературна школа зберегла в особі й творчості Ю. Клена, — традицію плідно продовжувану в поезії С. Гординського, Л. Мосендза, Б. Кравцева.

Творча доля нашої національної літератури на другій еміґрації залежить насамперед від безперервности й чинности піднесеного за 30-тих років на ґрандіозну мистецьку височину духового життя нашого письменства. Героїчна творчість О. Ольжича і Олени Теліги становить і насьогодні національний прапор нашої духовости, наше найглибше національне слово. Високий клясицизм «Підзамчя» О. Ольжича (1946) — збірки ліричних віршів, що була в основному приготовле-

на до друку самим поетом ще за кілька років перед його трагічним сконом у Саксенгавзені (в червні 1944) — своєчасно нагадує нам про непроминущі скарби літературної спадщини цього найбільшого українського поета 20-го сторіччя і править за нехибний дороговказ українському національному мистецтву прийдешніх поколінь. «Підзамчя» адекватно розкриває нам глибину поетичного генія Ольжичевого, що він лише частково виявив був себе в попередній книзі «Вежі» (1940) в галузі політичної лірики, і безпосередньо продовжує собою та рафінує високий стиль і шляхетний патос першої книги Ольжичевої «Рінь» (1935) — патос воістину монументального мистецтва:

Земля широка. Мудрий в небі Бог.
І серце людське — мужнє і велике.

А поряд із тим — неперевершена ґрація і витонченість образу в ліричних мініатюрах «ґравюрного» жанру, віртуозне поглиблення й загострення естетичної емоції в філософічно-контемплятивній поезії, напр. у «Сонна Венус»:

Та непритомне тіло золоте
Такий незбагнений ховає холод,
Що й почування, що в тебе росте,
Не будеш здатний ти назвать ніколи.

«Душа на сторожі» (1946) — перша видана досі збірка поезій Олени Теліги (розстріляної в Києві в лютому-березні 1942), не містить, здається, творів не опублікованих раніше, а втім становить значну подію в нашій літературі, бо досі твори тієї найбільшої нашої — після Лесі Українки — поетеси лишались розпорошені по часописах і малоприступні ширшим читацьким колам. Не зважаючи на свій обмежений розмір і на відсутність найкращих зразків любовної лірики Теліжиної (див. напр. вірш «Ах, чому це серце б'ється молотом» — альманах МУР 1, 185), ця невеличка антологія чітко виявляє творчий шлях поетеси від деклямаційних загальників до клясичної майстерности таких поезій, як її славетна «Вечірня пісня» — той справді неперевершений апогей ліричного артизму чи не в цілій новітній поезії нашій, що в ній Ольжич і Теліга так само спільно репрезентують верховні висоти празької школи українського клясицизму, як і в історії українського національно-державного руху спільний героїзм їх навіки лишиться вкупі:

І мов гімн урочистий, мов визвольне
гасло,
Є для нас двох імен нерозривне
злиття.
(О. Теліга, «Засудженим»).

Клясицизм в мистецтві природно тяжить до ідеалістичного світогляду. Тому, позбавившись, з кінцем війни, і зовнішнього цензурного тиску, і ще згубніших для літературного мистецтва внутрішніх стимулів — ототожнювати поезію з злободенною віршованою публіцистикою, українська еміґраційна поезія відразу ж насамперед поновила органічно властивий їй, як поезії засадничо ідеалістичної духовости, клясичний стиль, що його цвітіння було брутально перерване війною і терором. Будуючи поетику, як чисто естетичну науку, і вбачаючи в поезії автономне й самовистачальне мистецтво слова (а не допоміжну або вторинну функцію суспільної ментальности), сучасний український клясицизм розв'язує кардинальну проблему мистецької мети й методи національної літератури — себто тієї літератури, яка формує націю духово, тривало позначаючись на її світогляді — під гаслом великої і непроминущої літератури мистецьки повновартісного світового діяпазону.

«Хочемо ми того, чи не хочемо — українська національна духовість існує виключно як специфічний різновид европейської духовости, і поза «психологічною Европою» нічого українського немає. Українська література є нормальною европейською літературою, а відтак і робити має те,

що нормальним чином робить кожна европейська література, а саме: відкидаючи штучну самоізоляцію, набувати, через наподоблення до найкращого в інших европейських літературах, досконалої артистичної майстерности, для творчого змагання з усіми іншими. Наша література, що хоче бути національною, може бути тільки великою літературою, або вона не буде національною; бо великий поет не шукає чи плекає національне, а творить його. А велика література постає лише через творче змагання на основі віртуозного володіння всіма належними засобами змагання. Для великої літератури потрібне не стільки пасивне вивчання артистичних досягів европейського письменства, скільки активне засвоєння їх у літературній практиці, як основна метода самої творчости; бо без артистичної майстерности всі шукання є марні: сама лише довершена майстерність має право експериментувати в мистецтві. Звичайним шляхом до майстерности є літературна стилізація, яка скрізь править за творчий засіб чіткого усвідомлення і активного засвоєння тих первнів всеевропейського мистецтва, що вони є органічно притаманні українській духовості, як духовості европейській. За сприятливих умовин, стилізація природно переростає на артистичне формування специфічно українського різновиду відповідного всеевропейського стилю — а це й становить найвищу мету для українського національного письменства (як і для кожного національного письменства Европи)»[1]).

Глибоко органічний характер сучасного українського клясицизму найвиразніше ілюструється останньою стадією в творчості Євгена **Маланюка:** цей безперечно найрепрезентативніший поет нашої духової доби, що він у переважній більшості своїх безмежно напружених і патетичних творів протягом численних років хитався між напівмістичним символізмом, спорідненим із символізмом пізнього Блока, і романтизмом бароккового типу — з вельми значною стилістичною перевагою цього останнього — в останніх своїх поезіях, друкованих на другій еміґрації (а датованих кінцем 30-тих і початком 40-их років), дедалі чіткіше виявляє консеквентне прагнення клясичної гармонії форми, опертої на несхитних законах всеевропейської естетики:

Це молодість, підвладна чарам,
Вбачала ненависть і мсту,
Де-справ'я — діють: чин і кара,
Закон удару й зір в мету.

(«Досвід», 1940 р. — Літ. Зошит, ч. 1).

Цей глибоко симптоматичний поворот пізнього Маланюка до інтеґрального клясицизму, нічим не знецінюючи його минулих високомистецьких досягів у галузі інших літературних стилів, править нам, проте, за певну запоруку духової безперервности і артистичного спадкоємства між українською поезією першої і другої еміґрації, на основі непроминущих осягів нашого національного клясичного стилю.

Дедалі більше наближається до клясицизму празької школи надзвичайно своєрідний і рафінований Леонид **Лиман** — найкраща надія серед молодшої ґенерації поетів. Єдиний з наших молодих ліриків він володіє — або дає себе керувати — трагічним подихом справжнього патосу:

Як білі квіти, виростають дні
І відпливають, кинуті у воду.

(Світання, ч. 4—5).

Вірші Л. Лимана скрізь відзначаються не самою лише клясичною елеґанцією стилю, а й зрілим умінням стисло й виразно характеризувати нюанси й півтони емоцій — чи йдеться про внутрішній неспокій сьогоднішньої доби, коли «затихли вже усі

[1]) В. Державин: Національна література як мистецтво (друкується).

материки» (Світання, ч. 4—5), а чи про конвульсійну психіку минулої війни:

Нехай приходить мати чи дочка —
Чужими стали ревнощі і сльози.
І я здолаю хмелем коньяка
Вже непотрібну витриманість пози.

(«Европа 1939—1945», друкується).

Поет опанував найсокровенніше мистецтво слова — викликати ліричні емоції, не називаючи й не розповідаючи, а безпосередньо сугеруючи їх через зовнішньо невтральні образи:

Ти о п'ятій приходиш додому
І нервово здіймаєш пальто,
Бо не верне у щасті нікому
Пережитого більше ніхто.
Вилітають ескадри з-за міста,
Видно Харків далеко з вікна,
А у пам'яті музика Ліста
І далека прощальна весна.

(Світання, ч. 6).

Тому й спромігся він в обсязі чотирьох рядків гідно зформулювати не «тему», а поетичний образ — адекватну внутрішню форму — нашої національної еміґрації:

Лишилися недокурки і трави,
Лягли імперії під звалищами стін.
І з іменем далекої Полтави
Ти входиш гордо в брами цих країн.

(Світання ч. 6).

Наближається до клясичної структури образу — в найкращих строфах своєї, в цілому, надто злободенної тематично, а мистецьки надто еклектичної збірки лірики «Not a pass» — Теодор **Курпіта,** поет-песиміст і неґатор історичних вальорів раціональної культури:

Хай замість штолень, книг і веж,
Музеїв, шовків і знечулень —
Людина серцем оживе
І щастя варварства відчує.

Публіцистичне забарвлення переважної більшости його віршованих публікацій надто часто заважає поетові гідно виявити власний артизм, що тяжить до прецизної ляпідарности образу й вислову:

Спадає ніч на небо жовте,
На небо жовте і рябе.
І кремінь ти, бо віднайшов ти
Самого в кремені себе.

(«Лемківщина»)

Мистецьки досконалі, проте дещо безособові стилізації Курпітині під містичний символізм раннього Тичини («Ой, у полі жито», і цикл «Леґенди про непізнаних») слід мабуть розглядати, як внутрішньо вже вичерпаний етап у творчому процесі артистично культурного, але занадто експансивного й схильного розмінюватись на дрібниці поета-мислителя, що цікавіший у своїх релігійно-філософічних медитаціях:

Ненависть, зло і гнів, безсилля слів і мір —
Та вдячні і за це тобі ми, вічний Боже.
Ти світом нас навчив, що жаден вдалий твір
За шість коротких днів вродитися не може.

(Із циклу «Аб оріґіне мунді» — Рідне Слово 5, 32.)

Незаперечні досяги посідає поезія Т. Курпіти в галузі політично-громадської сатири, як от, приміром, у сонеті «Карльсфельд»:

Свободи день вкінці прийшов до нас,
Настав момент вести за владу війни
І ворогів, хоч рідних, бити з курка...
А як колись прийде великий час
Іти у бій за волю України —
Прийдеться знов на поміч брати турка.

Деяке наближення до клясицизму спостерігається і в Остапа **Тарнавського,** зокрема в його метрично цікавих експериментах з безцезурним

шостистоповим ямбом («Молитва за поляглих» — Арка, ч. 1).

До клясицистичної несюжетової прози автор цих рядків відносить власні «Афоризми» (Світання, ч. 4—5; Хорс, ч. 1, Заграва, ч. 4).

Друга (хронологічно старша) течія в нашому клясичному стилі — київський неоклясицизм — ґідно репрезентована насьогодні численними іменами, а насамперед — Ю. Кленом, М. Орестом, С. Гординським, Л. Мосендзом. Зокрема, історична епопея Юрія **Клена** «Попіл імперій», частково друкована 1946 і 1947 року невеличкими розділами та уривками в багатьох часописах і альманахах, становить в українській поезії подію ґрандіозного діяпозону і справді епохальну. Це, за тематикою своєю, простора панорама трагічної долі України на тлі всеевропейського лихоліття 1914—1945 років. Засадничо позбавлена композиційної єдности ,вона структурно спирається на фундаментальній концепції одвічної і метафізично виправданої боротьби світлих і темних сил історії людської, в якій Україну (в символічному образі скитів Києво-Печерської Лаври, що понад ними віє дух і пам'ять мандрованого філософа) протиставиться демонізмові сатанинських імперій — білої, нервоної, брунатної і знову червоної. Саме в повороті до тих докорінних — сковородинських релігійно-моральних джерел національної свідомости нашої (через голову партійно-політиканської і лжеосвіченої напівінтеліґенції 20-ого сторіччя) полягає висока етична цінність і дійова правда естетично повновартісної — не зважаючи на часткову нерівність викладу — епопеї, що її перша частина охоплює часи першої світової війни, революції і визвольних змагань, 2-а — змальовує в Дантових терцинах пекло катівень і заслань у «соціялістичному раю на землі» (див фраґмент «Поети на засланні» — Світання, ч. 6), 3-я — присвячена гітлеризмові в Німеччині, другій світовій війні і сучасності. 4-а частина — релігійно-філософічні шукання шляхів із сучасного хаосу — ще твориться. Пролог до епопеї, надрукований окремо під неточним заголовком «Попіл імперій», частина 1 (1946), деякими своїми стилістичними експериментами дав певним критикам привід радіти з гаданого відходу Ю. Клена від неоклясицизму; ці невиправдані припущення сам поет дотепно спростував у своїй віршованій «Розмові з читачем» (Рідне Слово, ч. 12). Насправді Ю. Клен саме в певних розділах 1-ої частини осягає небувалої в ньому досі пластичної гармонії — тієї притаманної клясицизмові «артистичної простоти» — як от у своєму епічному звертанні до українського вояка 1918—1921 рр.:

Поляжеш ти й не буде слави
За це ніякої тобі.
По тобі не заплаче навіть
Ніхто й не схилиться в журбі.

Як поховають, то нескоро,
Не голоситимуть жінки,
І видовбає очі ворон
І сонце вибілить кістки.

(Звено, 1947, ч. 1/6.)

Із 3-ої частини епопеї не можна не зазначити окремо трагічну поему «Прокляття цадика» (Звено, 1946, ч. 5), витриману в стилі найконсеквентнішого парнасизму — а це французький парнасизм і був за основне стилістичне джерело київської неоклясики — і поему «Еней» (друкується) — стилізовану під Енеїду Котляревського подорож поета, в супроводі самого Енея, по пеклу концтаборів Третього Райху — небувалий ще в українській літературі і віртуозно здійснений Ю. Кленом жанр «трагічного бурлеску», що в ньому жахлива тематика, контрастово відтінена шибеничним гумором викладу, набирає якоїсь унікальної в цілому світовому письменстві і воїстину макабричної ефектовности.

«Попіл імперій» — це твір, що його історична значущість виходить поза

межі української літератури; цим ідеалістичним розкриттям інфернальних сил історії український неоклясицизм забезпечив українській еміґраційній літературі почесне місце серед літератур всесвіту.

Друга збірка поезій Михайла **Ореста** «Душа і доля» (1946) і його ж таки третя збірка «Держава слова» (друкується) остаточно виявляють ідейну вагу його мистецької творчости, як поезії чистого — бо чужого всякій релігійній догматиці — спіритуалізму. Це поезія екстатичної візії і духового Монсальвату. «Як сонце літнє — храмові вітражі», так тематику Орестову скрізь просякає метафізичний комплекс Ґрааля — ідея обраности та осяяння, містичне поривання до єдности Істини, Добра й Краси. Мотиви освячення душі природи і душ людських кульмінують у ґрандіозній апокаліптичній візії «Повстання мертвих» (альманах МУР, ч. 1), що єднає в собі квінт-есенцію спіритуалістичної (спорідненої з «магічним ідеалізмом» Новаліса) духовости Орестової з бездоганним поновленням високих стилістичних традицій київського неоклясицизму:

І де був хід, там буде літ співучий;
Біля джерел несмертної води
Розкриється для душ тропа квітуча
До синіх царств магічної звізди.

Пантеїзм Орестів не є пасивним саморозчиненням у макрокосмі чи поворотом до глибин підсвідомого, а скрізь знаменує творче піднесення свідомости, що, прозріваючи, стає причетна до втілених у природі (і символізованих її красою) вічних первнів добра і істини. Панівна в ліриці Орестовій образність явищ природи — це аж ніяк не імпресіоністична (як декому здавалось) «безпосередність вислову почувань», а скрізь опосереджена й ушляхетнена інтелектуально-пізнавальною і релігійно-етичною інтерпретацією явищ природи клясична образність:

Рука задумана поволі пише
Узори мідні в сонячних гаях,
І нетутешня молитовна тиша
Стоїть на луках, в далях і серцях.

(«Душа і доля», 34).

Самознайдення людини, як духової істоти, через вільний і гармонійний вступ її до макрокосму — така є «поезія природи» Орестова. Викликана першою збіркою лірики «Луни літ» (1944) тенденційна, а почасти й казуїстична дискусія, що піддавала сумніву належність поетову до неоклясицизму — остаточно розв'язана нині і майстерними віршованими афоризмами Орестовими на літературні теми (цикл «Арс поетіка» в збірці «Держава слова»), і опублікованими в обох збірках ліроепічними поемами містичного змісту (в дусі напівалегоричних візій Дантових), що сполучають зосереджений драматизм викладу і глибокий есотеризм задуму з вишуканою стилістичною врочистістю найконсеквентнішого клясицизму.

Дещо еклектичний з самої природи своєї, високоартистичний хист Святослава **Гординського** ніколи ще не виявив себе в таких конструктивно й інтеґрально неоклясичних віршах, як опубліковані ним на другій еміґрації, а зокрема в одинадцятій його збірці «Вогнем і смерчем» (1947). Присвячена переважно трагічній тематиці війни й руїни, вона захоплює напруженою глибиною своїх історіософічних та релігійно-моральних шукань («Христос», ст. 17) і рафінованою різноманітністю свого метрично-стилістичного оформлення. Поряд із взірцевим неоклясичним сонетом «Тіресій», що відкриває собою збірку, енергійно декляруючи етичну й суспільну автономію мистецтва («я не царський слуга, я не тобі, Аполлові підвладний»), знаходимо тут і медитативний верлібр «Людина» — недарма ж обстоював колись М. Зеров зацікавленість неоклясиків у культурі свобідного віршу! — і таку спорадичну в українській метриці алькеєву строфу:

На бій останній вийшли герої. Бив
Їх, непокірних, час, щоб скорити.
Вже
Не повернулися з виправи —
Крик бойовий їх замовк у хузі.

На особливу увагу заслуговують у С. Гординського біблійні мотиви (що перевершують граничною енергією вислову навіть аналогічні «Плачі Єремії» з 3-ої частини «Попелу імперій»), як от «Апокаліптичне» (ст. 20), а зокрема — віртуозно стилізовані старозавітні прокльони в «Рідному Слові», ч. 12:

Ти, що зориш із вишини,
Зроби неплідною цю землю,
Хай, горблячись, її сини
В ній порпаються надаремно.
. . . .
Хай у голодній їх крові
Замре навіки сите й ніжне,
Хай діти їм зростуть нові,
Немилосерні і дряпіжні.

Віршована повість С. Гординського «Оксана» (див. уривок у збірнику МУР, ч. 3) належить до найкращих ліроепічних творів неоклясицизму й обіцяє здійснити собою те, чого власне прагнув у своїх поемах М. Рильський. Ще визначнішою літературною подією повинна колись стати драматична казка С. Гординського «Володар гір» (що з неї досі, на жаль, надруковано лише невеликий фраґмент — «Театр», 1946, ч. 2) — перша неоклясична драма ,майстерне поєднання героїчної тематики гуцульських леґенд із досконалою клясичною композицією і специфічно неоклясичною легкістю та барвистою елеґанцією віршованого викладу.

Поема Леоніда **Мосендза** «Канітферштан на мову українську перелицьований» (1945) збагатила неоклясичну школу цікавою й довершеною в своєму роді спробою моралізуючої ідилії (на умовно-історичному тлі Поділля, Варшави, Ґданську 18-го сторіччя). Відповідна тут до законів ідилічного жанру обмеженість і примітивність самої моралі («могила та труни чотири дошки . . . одійдеш в землю, бо земля єси») не повинна заваджати смакуванню в прегарній, справді соковитій лексиці та фразеології поеми і в типово-неоклясичній композиційно-сюжетовій гармонії цілого твору. Нова напівпобутова напівморалізаційна поема «Леґенди» (Звено, ч. 1 і 2) — віршований заповіт доньці, з численними епічними екскурсами — визначається притаманною авторові прецизною сухістю образів, але композиційно справляє враження якоїсь надмірної розлогости та деконцентрації.

За своєрідну спробу неоклясичного міського пейзажу править цикл празьких поезій Юрія **Чорного** (Світання, ч. 6), позначений незвичною в нашій ліриці рафінованістю естетичного сприймання та викладу:

На хмурий дім, фронтон і ґанок,
На порох стін і на ґраніт
Ізронить пошепки світанок
Свій букваїдний кольорит.

(«Клементинум»).

Неоклясична за формальним своїм вишколом, проте дуже еклектична і схильна піддаватись найрізноманітнішим трафаретам лірика Яра **Славутича,** цікава насамперед надзвичайним, як на молодого поета, володінням діялектальною та архаїчною лексикою, осягла в сонеті «Прудивус» (друга збірка поезій «Гомін віків», 1946, 74) парнасистської імпозантности й довершености в історичному образі січовика, що він —

Дивуючи панків,
Щоб не марніла вдача козаків,
Сіда на палю, запаливши люльку.

Певний відхід від неоклясицизму в напрямі до клясицизму празької школи спостерігаємо в елеґійному вірші «Відгомоніла спрагла рівновага» (Літ. Зошит, ч. 1), що він приємно нагадує дикцію Л. Лимана, а може й пізнього Плужника:

Прощай навік, блаженний супокою!
Мою рахмань і втрачені степи
В дочасну пору заступили млою
Чужинних міст брунаті черепи.

Неоклясичний сонет культивують із змінним успіхом — **Н. Щербина** (напр. «Село», із книги сонетів «Мальовнича Україна» — Час, 1947, ч. 29/94) і **Бок** (напр. «Калина» — Час, 1947, ч. 7/72). Цей останній спромігся також подати — після попередніх менш вдалих спроб — зовсім доброякісну стилізацію під александрини М. Зерова («Служу Камені знов» — Час, 1947, ч. 3/68).

Найзнаменнішу літературну подію в українській белетристиці другої еміґрації становлять історичні новелі **В. Домонтовича** «Пімста» (Заграва, ч. 2) і «Приборканий гайдамака» (Похід, 1947, ч. 1); бо це є народження нашої неоклясичної прози, якої досі, властне, не було зовсім. Ці стилізовані і трохи — мінімально! — романізовані зображення яскравих подій з історії козаччини скрізь прагнуть клясичної чіткости й стислости викладу, конкретної виразности образу, суворої композиційної впоряджености французького клясичного театру. В. Домонтович у кожному реченні помітно намагається подати максимально адекватний уяві вислів — те, що поетика французького клясицизму називає «правдивим словом» (le mot juste) — і незрідка осягає цього, як от приміром в «Пімсті»:

«Згасли золоті шати заходу. Мовчання сутінів лягло на очерет, простяглося по пагорбках, відокремило отамана і людей. Воно протікало, як води Стикса*), що напитися їх — забути все. — Кінь переступив ногами. Хитнув головою — дзенькнула вуздечка. Сірко з люттю відштовхнув від себе мовчання, як одштовхують жінку, що зрадила.»

Послідовний інтелектуалізм, крайня антипатія до емоційного психологізування, підкреслена сухість дикції споріднюють В. Домонтовича з антиромантичними «Італійськими новелями» Стендалевими. Заваджають авторові надто ще очевидні рудименти схематизму, що виявляються і в синтаксі (надто простолінійний паралелізм речень), і в схематичності конкретних описів, а зокрема — в надмірній схематизації персонажів (порівн. постать гетьмана Орлика в 2-му розділі новелі «Приборканий гайдамака»). Клясична типізація, що повинна однаково обминати Сциллю індивідуальної неповторности та Харибду схематизму, покищо автором не вповні засвоєна.

Із суто теоретичного погляду, для В. Домонтовича було б значно легше й природніше — від майже ідеального стилістичного схематизму попередніх творів (як от «Розмови Екегартові з Карлом Ґоцці» — альманах МУР, ч. 1) переходити не до київської неоклясики, насиченої конкретною образністю і де в чому схильної до символізму, а радше вже переходити до абстрактніших різновидів клясицизму, зокрема — до історичних новель і побутових романів у дусі Анатоля Франса, з властивим цьому останньому аналітичним трактуванням персонажів та проблем, з явною перевагою діялогу над дією та описом, із замилуванням в іронічних твердженнях і парадоксальних ситуаціях. Справді, саме таким і є психологічне трактування академічного середовища в надзвичайно дотепній повісті В. Домонтовича «Доктор Серафікус» (два великі уривки в «Рідному Слові», ч. 11 і 12) і евангельського сюжету — в новелі «Апостоли» (Хорс, ч. 1) — вельми дискусійній з ідейного погляду, як автор того й бажав; бо це, після довгої перерви, чи не перший мистецьки повновартісний твір у нашій літературі, який надається до гідного зіставлення з трьома «евангельськими» драматичними поемами Лесі Українки.

Чому саме В. Домонтович, маючи очевидний смак і хист до французького абстрактного «іронізму» Франса,

*) Лексичка помилка: треба «Лети».

Ренана, Вольтера, волів обрати, замість того, київську неоклясику — визначити нелегко (біографічні моменти напевно не були тут як і скрізь в літературі — вирішальними); можливо, просто тому, що природа не терпить порожняви, а замість неоклясичної прози була в нас досі саме порожнява. Можливо й тому, що Франсова манїра все ж таки вповні задовольнити В. Домонтовича не може, бо обов'язкова для неї «пуанта» йому не властива; надто в «Апостолах» цей брак уже очікуваної читачем «пуанти» виявляється наймаркантніше. Зрештою, правдоподібно, що й поворот письменника до історичної новелі спричинено шуканням такої тематики, яка психологічно виправдувала б у його власних очах вживання конкретної і барвистої неоклясичної образности.

В літературній критиці неоклясицизм досить виразно представлений **С. Гординським, І. Коровицьким, Ю. Чорним,** а поза тим, ще й у літературно мемуарному жанрі **Ю. Кленом** з його взірцевими з усякого погляду «Спогадами про неоклясиків» (1947) і **В Домонтовичем** з його немов паралельною до Кленових спогадів «Болотяною Люкрозою» (друкується, частину опубліковано тут і в «Рідному Слові», ч. 9—10) — надзвичайно цікавою, змістовною і вщерть сповненою на скрізь виправданими історичнолітературними парадоксами. Друкується нарешті довгоочікуване й багате на невідомі досі вірші «Sonnetarium» Миколи **Зерова** — український величний і непроминущий внесок до всеевропейського мистецтва клясичного сонету. Отже, як бачити з усього сказаного вище, неоклясики фактично посідають лев'ячий пай в мистецьки повновартісному літературному доробку другої еміґрації; але їхня провідна роля менш помітна назовні, бо вони якось ідейно розпорошені, почасти ще й насьогодні пригнічені ренеґатством незаперечного корифея неоклясицизму — Максима Рильського (так що й загальновизнані мистецькі первотвори його зважуються перевидавати лише циклостилево, не зважаючи на очевидний і цілком слушний читацький попит), почасти незацікавлені в теоретичних та організаційних питаннях, почасти навіть цураються про око людське неоклясицизму як такого, або прагнуть для себе сенсаційніших етикеток. До того ж, вони надто мало відчувають свою засадничу естетичну єдність із празькою школою клясицизму (Ольжич, Теліга, пізній Маланюк) і майже зовсім не відчувають своєї духової споріднености з сучасними українськими символістами.

А українські символісти виразно роздаються ще на дві ненадто прихильні одна до одної лінії, що з них перша й популярніша засадничо шукає органічного зв'язку з напівмітичною та релігійною символікою нашої народньої пісні. Цей різновид символізму, канонізований колись раннім Тичиною, гідно репрезентувала в празькій літературній школі Оксана **Лятуринська,** що її сьогоднішня поетична творчість, не зважаючи на окремі віртуозні зразки (як от «Потойбічний бережок» — Арка, ч. 1), поволі сходить на майстерну імітацію себе самої. Дискусійними, хоч і глибоко цікавими, є спроби **О. Гай-Головка** іронічно використати народньопісенну символіку в еротично-сентиментальній тематиці гайнеподібного неоромантизму (лірично-сатирична поема «Коханіяда», 1947); проте в артистично досконалих своїх досягах О. Гай-Головко тяжить до суто сатиричної реалістично-натуралістичної епіграми:

Було так, є . . . то й буде знов —
Любови крику не спинити!
Так що ж тоді таке любов?
Любов — це право володіти.

Стилізація під символізм пісенного фолкльору та раннього Тичини лежить також в основі поезії Василя Барки (збірки лірики «Апостоли», 1946, і «Білий світ», 1947):

Ой, вій! Однось на південь птиці хитрі
За грім морського дна
. . . .
Рукав тополеньки вітріє,
І мріє сірий шлях.

(Хорс, ч. 1).

Але ця основа контамінується, з одного боку, навіяним Шевченковими «біблеїзмами» патосом церковнослов'янського велерічія, яке, зрештою, само з себе, подеколи авторові незле вдається:

Держави димом куряться — як чорний сон,
І виповітрюється язва духа,
І визаконюється лжі закон
Алмазноскиптровий . . .

(«Подражаніє Софонії»).

З другого боку — масове застосування зворушливих демінутивів (аж таких оригінальних, як «фортеченька» і «біла пляшаночка-ґраната» в «Думі про доброго кубанця») та інших інфантилізмів немов переростає на нову якість неосентиментального стилю, із символізмом лише фразеологічно пов'язаного:

Дитяточко переходило через, міст,
Узнало пісні добрий зміст.
— Люба птася! —тихо сказало,
Рученькою привітало.
Ґолівонька русява. Одеженька — лілія рожева.
Славлять небо дерева.

Схрищення цих різноскерованих стилістичних ліній між собою, а разом з наївним «опрощенням» тематики та демонстративною вульґаризацією мови призводить до артистично дискусійного, проте вельми драстичного ефекту — зокрема в галузі сатиричної поезії, що в ній автор, можлива річ, позбавиться надмірного еклектизму і здибає нарешті своє справжнє літературне покликання:

Єхиднища між ремиґущими при академіях волами,
Поетовбивцями, набризкують на пісню плями
І по жалу журнальну сунучи мантачку,
Шиплять: прошиємо шаленого Осьмачку;
І кондори, і кобри з нагодованими блекотою
Слонами сатани — навалою бридкою
На добрий котять семисвічник . . .*)
У німбах — жаби, пацюки — у ризах . . . Шана й слава —
Жандармам тьми: хамищам, хамам, хаменятам,
Що їхня правда, цвіллю пряжена і шепелява,
На блюдці діямантовім піднесена, як страва,
Співцям-подвижникам, з хреста недавно знятим.

(«Поет і сили темного царства» — Укр. Трибуна, 1947).

Другий — вільний фолкльорно-пісенної традиції напрям українського символізму репрезентується високо-культурною та дещо безособовою, переважно релігійно-медитативною лірикою Олекси **Стефановича** (див. напр. «Христос» — збірник «МУР» ч. 3), тематично мало оформленою лірикою Андрія **Гарасевича,** що він саме за останніх років свого передчасно перерваного життя († 24. VII. 1947) почав був визволятися з-під надмірного впливу раннього Блока в новій своїй і майже готовій до друку збірці лірики «Визов» (див. напр. «Сковзає тиша по камінні» — Рідне Слово, ч. 1), а також пробувати свої сили в галузі імпресіонічної новелі, настроєвою лірикою Вадима **Лесича,** що спромогається подеколи відсвіжити традиційно-песимістичну тематику шляхетною гармонією ритму, синтакси й лексики:

---

*) Дотепна алюзія на зображений на обкладинці «Апостолів» трисвічник — В. Д.

Стигне час, наче овоч. Схиляється вічність,
І вже дзвонить на скронях нещадна сріблінь.

(«До поетів» — Рідне Слово, ч. 7).

Однією з найбільш значучих літературних подій другої еміґрації є книга лірики маловідомого досі поета-символіста Олега **Зуєвського** «Золоті ворота» (1947). Його засадничо вільний всяких фолкльорних і фолкльорно-тичининських ремінісценцій глибоко европейський — а тим самим і органічно український — неосимволізм вражає своєю безкомпромісовою своєрідністю і хвилює, мов та віртуозно накреслена ним самим «згадка» про речі реальніші за емпіричну реальність життя:

Не знать відкіль — вкрадливим вітерцем,
Що десь гуляв по царині широкій,
Прилине згадка, вдарить у лице
Теплом недобрим і розвіє спокій.

(Світання, ч. 6).

Отим «теплом недобрим» віє і від його загадкової баляди про «жовтолику, в сліпучім серпанку» полонянку-небіжчицю (там само), і від «Дон-Кіхота» (Рідне Слово, ч. 11, де чомусь пропущено заголовок). Рафінована, сповнена творчою напругою і виразисто стримана у вислові елеґанція його консеквентно приглушеної дикції і стислої (подекуди аж до непрозорости) синтакси таїть у собі автентичну — принципово відмінну від сказаного словами — трансцендентність символічного образу:

Ось ми виходим: поле.
Крайні спливли вогні.
Тут я чекаю з болем
Першого, може, ні.
Мертво навколо ,біло.
Та не з-під теплих вій —
Те, що прийти хотіло,
Згасло в душі моїй.

(Наше Життя, 1947, додаток 3/39).

Символізм, за природою своєю, конче потребує містично-метафізичного уґрунтування; але те, яке пропонує в глибоких творах своїх (на основі певних релігійних концепцій В. Пачовського, С. Стасяка і давньоіндійської онтології) поет-філософ **Володимир** (Шаян), виявляється для переважної більшости наших символістів неприйнятним із позалітературних ідеологічних міркувань. Власні поетичні твори Володимира (збірки поезій «Гимни Землі», 1945, і «Повстань, Перуне», 1946, і ритмічною прозою складена мітотворча поема «Про Перуна знання таємне», 1946) подають синтезу реконструйованого автором давньослов'янського культу Перунового з певними містично інтерпретованими релігійними вченнями Вед. Символічний стиль Володимирів, генетично пов'язаний з ритмізованою прозою Ніцшевою, відзначається надзвичайно різнобарвною мовою, скрізь просякненою архаїзмами, новотворами, ремінісценціями з давньослов'янської мітології та давньоіндійської містики, поетичним застосуванням абстракцій і навіть модерних етранжизмів. Поетично досконалішими є ті місця, що менш перевантажені лексичною диспаратністю викладу, як от напр. наприкінці 2-ої частини поеми «Про Перуна знання таємне»:

«Серед кришталевих блакитів святости співає
Перуновий птах золоту пісню надхнення.
Зов Лицарів Сонця.
Гимн Всеперемоги.
А чути цю пісню серед Всевічности.
О, почуй мою пісню, брате мій, Лицарю Сонця!
О, збудися зі сну, Лицарю Перуновий!
І зірвися до лету!
І зірвися до чину!»

Ідеалістичним питоменною суттю своєю стилям клясицизму, неоклясицизму й символізму протистоїть т. зв.

активний романтизм, що ідейно спирається на філософічному релятивізмі і,власне кажучи, вже з цієї самої причини не має з романтизмом як таким нічого спільного, бо романтизм є літературною течією з суттєво релігійним (нехай часом богоборчим) світоглядом, отже ні з яким релятивізмом принципово несполучною. З другого боку, висунений колись М. Хвильовим термін «активний романтизм» історично виправдується лише стосовно до неохвильовистської групи наших релятивістів, якій залежить на поновленні та канонізації основних літературних (не конче політичних) засад колишнього ваплітеанства. Це останнє речники неохвильовизму — Б. **Подоляк,** Ю. **Дивнич,** П. **Голубенко** — оголошують «генеральним тонусом» своєї доби (відтак іґноруючи або відкидаючи київський неоклясицизм, імпресіонізм Плужника тощо), ба навіть «спадкоємцем всіх стильових мистецьких надбань минулого в філософсько-мистецькій синтезі і новій якості» (Б. Подоляк — альманах МУР, 1, 142). Як це в мистецтві чи не скрізь буває, «синтезі» в теорії відповідає еклектизм у практиці. Еклектичною є літературна творчість найвидатнішого і найпослідовнішого представника нашого неохвильовизму — Івана **Багряного** — і то однаковою мірою в галузі поезії (збірка лірики «Золотий бумеранґ», 1946), і в галузі белетристики та драматургії (романи «Тигролови», I—II, 1946, і «Люба» — див. уривок в Українських Вістях, 1946, ч. 16/23 — і сатирично-патетична драма «Генерал», що друкується). Скрізь спостерігаємо типову для підсоветської літератури кількісну гіпертрофію і якісну індиферентність образности, спричинену прагненням естрадної реторики, плякатної ефектовности, газетної публіцистичности, елементарности емоцій, навмисної вульґарности вислову. В рідких випадках, коли авторові стилістичний намір його не вдався, і міцний ліризм авторів зупинився на півдорозі до консеквентної деформації за допомогою «акторських реплік» та «пліткої гістерії» (М. Зеров) — як от в уривку з ліричної поеми «Вандея» — стиль викладу можна визначити, як гіперболічний імажинізм. В описових частинах поезій трапляються подеколи окремі рядки, просякнені подихом високого мистецтва:

Б'є крильми птах глухої північі
над мурами,
Б'є крильми птах і зазира в вікно...

(«З камери смертників»).

Поезія І. Багряного, як вона є — велика втрата для українського мистецького слова, що могло б сказати цьому напрочуд обдарованому лірикові: «Qualis artifex peris!»

Належний засадничо до того самого напряму Леонид **Полтава** спромігся, проте, виробити собі, саме на основі описових засобів імажинізму, своєрідну сатиричну дикцію, просякнену майстерно стриманим і ваговитим сарказмом, з артистично впорядженою композицією твору. Таким є сатиричний вірш «Пані Герта» (збірник МУР, ч. 1 — досконалий образ німецького міського пейзажу та міщанського інтерійору), а також — дещо меншою мірою — «Демон» (Літ. Зошит, ч. 4—5) і «В лікарні» (Час, 1947, ч. 22/87).

Гіперболічний імажинізм, релятивізм і спільна антипатія до всього ясного й довершеного пов'язують з неохвильовистами Тодося (чи Теодосія) **Осьмачку,** попри зовсім відмінне ставлення цього останнього до Хвильового та Вапліте. Його поема в октавах «Поет» (1947) — це справжній тріюмф українського імажинізму з усіма відповідними позитивними та неґативними рисами. Насамперед кидається в очі колосальне образне й мовне багатство поеми, аж до найвишуканіших порівнянь («була розхрістана, хитка у кроці і боса, ніби найтемніший звір»), найсміливіших оксюморів («в середині чорнилися сніги») і найоригінальніших грама-

тичних фігур («ні скарбу найскарбішого з скарбів»), а з другого боку — очевидне найблаготворчіше діяння неоклясичної строфіки, що стимулювала поета не лише до синтактичної чіткости й прецизности, а й до більшменш упорядженої (як на Т. Осьмачку) композиції окремих пісень і, через них, кожної з трьох частин поеми. Безпосередній стилістичний вплив октав М. Рильського (що виразно відчувається не в самому лише прологові, а майже в кожній з 23 пісень — див. приміром строфи 104, 228, 342) ушляхетнив собою дещо хаотичну творчу стихію Осьмаччину і відвернув її тут від звичного експресіонізму, який саме за останніх років вироджувався в ліриці Осьмаччиній в уповні надумане учуднення надто банальних емоцій через надто екстра ваґантну образність. В «Поеті» своєрідна образність перестає нарешті правити за самоціль і закономірно сполучається з етнографічно-фолкльорною тематикою та з замилуванням в екзотичних деталях традиційно-реґіонального побуту: так воно було і в російському імажинізмі Єсеніна, Клюєва, раннього Леонова, тільки ж з далеко меншим артистичним ефектом, почасти саме через цілковиту нездатність російських імажиністів — у протилежність до автора «Поета» — підпорядкуватись дисциплінуючому впливові клясичної форми. В зв'язку з цим зрозуміло, що перша частина (сільська ідилія) є досконаліша за другу (сільська заглада й руїна), а друга — значно досконаліша за третю (що в ній переважає міський побут), хоч і тут чимало є блискучих строф, як от про большевицьку періодичну пресу:

Редакція підводила будинок,
Немов гієна голову з могил,
Якій у пашу кидали, мов з вилок,
Широкі вулиці людей і пил
Коліс возових, дим автомашинок,
Комуністичний без'язикий вир,
Що, перетлівши в животі гієни,
Блищить в газеті чоботом воєнним.

Друга група «активних романтиків» — та, що до хвильовизму ставиться більш-менш критично і радше тяжить до модерних західньо-европейських течій. Поєднує її з неохвильовистами ще консеквентніший релятивізм, теоретично уґрунтовуваний Віктором **Бером**, Ю. **Корибутом**, Ю. **Косачем**, включно з ученням про «суб'єктивну правду», як джерело світогляду, про «активний світогляд», як джерело літературного стилю, про «свідомість доби», як джерело мистецької творчости. Романтизму в усьому тому немає жадного — романтизм має за передумову віру, і то віру в об'єктивне: Ens realissimum, а не в «Людину» або «Життя» та інші суб'єктивні абстракції — але є певна настроєва, ласа до навмисної конфузії «романтичність», що виявляється в мистецькій творчості окремих письменників досить відмінно. Активний романтизм Ігоря **Костецького** — це в основному експресіонізм Геміґвея і Дос-Пассоса, ускладнений численними іншими сюрреалістичними та ірреалістичними елементами стилю. І. Костецький чудово вміє збудувати гострий — переважно парадоксальний — психічний конфлікт і драстично накреслити, в найтонших її деталях, виниклу з того трагічну ситуацію; але що саме робити далі з тією ситуацією — це лишається здебільшого і для нього самого неясним. Найкраще, коли ситуація так і закріплюється в своїй принциповій нерозв'язності, як от в історично-філософічній повісті про апостола Іоанна на Патмосі «День святого» (друкується), в експресіоністичній любовній комедії «Спокуси несвятого Антона» (друкується), у присвяченій пам'яті Ольжича новелі «Перед днем грядущим» (календар-альманах Українського Слова на 1947). Вже гірше, коли розв'язання ніби дотепно випливає з сюжету, проте має певний сентиментально-сахаринний присмак, як от у гармонійно впорядженій з усіх інших поглядів воєнно-революційній новелі «Боротьба за прапор» (у збірці новель

«Оповідання про переможців», 1946, де всі інші твори — не новелі, а притчі або «поезії в прозі»). Ще гірше, коли розв'язання приходить, як деус екс махіна — напр. у формі «листа з Канади» в новелі «Ціна людської назви» (альманах МУР, ч. 1). Нарешті, в деяких творах І. Костецького, як от у новелях «Божественна лжа» (Хорс, ч. 1) і «Тобі належить цілий світ» (друкується) явно тенденційне та раціональним домислом надумане закінчення якоюсь мірою компромітує цілий сюжет, а в деяких експериментальних новелях («Новеля для тебе» — Заграва, ч. 2; «Вічна битва» — «Наше Життя», літ. додаток від 26. І. 1946) сюжетної єдности зовсім бракує. Зовсім осторонь від інших творів стоїть вставна новеля з недрукованої кіно-повісти «Троє глядять у дзеркало» — «Історія ченця Ґайнріха» (друкується, частина була цикльостилево опублікована в «Світанні», ч. 2). Це рафінована стилізація середньовічного сюжету про вченого ченця-богоборця і диявола, що наближається стилем і задумом до славетних «Уявних портретів» Вол. Патера.

За основне скрізь править у І. Костецького шукання тих нових форм вислову, які повинні не описувати й визначати раціонально ідей та почуттів авторових, а викликати їх у читача поза літеральним сенсом твору — викликати їх безпосередньо самою вже високоартистичною структурою вислову. Це певний позитивний етап на шляху до того високого — ідеалістичного самими вже мистецькими засобами своїми, якщо не тематикою — новітнього артизму, який принципово відкидає матеріялістичну концепцію мистецтва, як наслідування життя (буцімто реальнішого за саме мистецтво), відкидає позаестетичну матерію опису («флямандських шкіл сміття строкате», за відомим висловом Пушкіна) і промовляє до читача не прозаїчним змістом слова, а самим словом — тим творчим словом-логосом, що знаменує в поетичному вислові все сказане й несказане, як безпосередній еквівалент несказаної ідеї, бо «вначалі бі Слово».

Юрій **Косач** — блискучий стиліст, наколи не захоплюється імітуванням самого себе, і напрочуд продуктивний письменник, бо багато чого друкує в стадії чернетки, і так воно потім назавжди лишається, але в першу чергу, безперечно, поет-лірик. Протилежно до його еклектичної мистецької прози, його ж таки поезія скрізь і виключно належить до романтизму бароккового типу; це є барокко консеквентне, беззастережне, подеколи — шаржоване «барокко фуріозо», що денеде стоїть на самій грані зрозумілого, проте скрізь вільне прозаїзму або вульґаризації:

Український Літературно-Мистецький Клюб у Львові в 1943 р. Сидять: д-р М. Шлемкевич, Ю. Косач і С. Гординський.

Просив я ката — він без тіні зради,
Просив би й ти, коли б це ти був ти.

(«Quae sacrificio» — збірник МУР, ч. 2).

Помітний тут стилістичний вплив раннього Бажана — ще виразніший в «Реґенсбурзькій зустрічі» (Хорс, ч. 1 — про Сковороду в Німеччині) і в присвяченому варшавській руїні «Nocturno» (Рідне Слово, ч. 12). Серед ближчих до раннього Косача віршів варт зазначити досконалий барокковий сонет «Слово до полялих» (Час, ч. 15—16/80—81), неоромантичну тематикою своєю «Одесу» (Час, 1946, ч. 51/65), а також драматичні поеми «Загибіль Тири» (Похід, 1947, ч. 1), «Анна Реґіна», і «Вікінґ і Ярославна» (друкуються).

Серед останніх белетристичних творів Косачевих найбільшу увагу привертає до себе повість «Еней і життя інших» (альманах МУР, ч. 1, і окремо, 1947) — безперечно твір широкого задуму й складної будови, що в ньому автор мав поєднати громадсько-політичну та філософічно-моральну тематику з любовно-пригодницьким сюжетом. В основному Ю. Косач лишається тут тим, що й в «Рубіконі Хмельницького» (1943), віртуозом ліричної, патетичної, декляmаційної дикції, майстром пишної й простої синтактичної періоди, ритмічно гармонізованої численними повторами та переліками, прикрашеної врочистими барвами бароккової образности:

«А дрозди в гаю ще співають, ще не знають, що десь недалеко тут смерть, і блискає лезом смерть, і в лезі стинається відсвіт другого леза, бо на смерть іде смерть, і смертю лиш смерть поправ.» (ст. 80).

Композиційні та жанрові (навіть графічні — за допомогою трьох шрифтів) інновації повісти — спроби подати твір «кількапляновий», «синтетичний» і з переверненою хронологією — лише незначною мірою виправдуються естетично, отже й лишаються занадто дискусійними — протилежно до революційно-пригодницької новелі «Ноктюрн б-моль» (1946), де дуже цікаві стилістичні експерименти в галузі композиції та образности майже врівноважують вульґарно-сентиментальну «романтику» основного тематичного образу — «ката-ґестапівця, що грає на скрипку», та всіх похідних із того тривіяльностей.

Тематика повісти не вільна окремих падінь у мелодраматичні шабльони і перевантажена начебто глибокодумними, а насправді — нечіткими й розтягненими рефлексіями та розмовами побутового тону, при чому майже всі персонажі розмовляють тією самою мовою і висловлюють вельми однорідні думки та емоції. Тому й цікавий задум — змалювати на постаті та любовній біографії героїні розвиток української національної свідомости в психіці дівчини-еміґрантки із зрусифікованої аристократичної родини — лишається фактично невиконаним, через абсолютно статичний і скрізь самому собі рівний типаж породжених естетичним соліпсизмом Косачевим персонажів. Навпаки, в історичній белетристиці орнаментально-описова цілою суттю своєю стилістика Косачева розгортається не лише пишно, а й своєрідно — зокрема саме тоді, коли дії є щонайменше, відтак не в новому історичному романі «День гніву» (друкується, уривок див. Час., 1947, ч. 31—96), що продовжує собою «Рубікон Хмельницького», а приміром у зразковій для Косачевого барокка новелі «Запрошення на Цитеру» (Заграва, ч. 1), де дію справді зведено до стриктного мінімума (а через це й фундаментальна вада белетристики Косачевої — органічна неспроможність малювати живих людей — дається в знаки значно менше, ніж деінде), де персонажі Косачеві чи не вперше нагадують радше воскові портрети, аніж рухомі маріонетки, а замість трафаретного «бронзування» дієвих осіб, маємо не абиякого ґатунку ґротеск, виконаний засобами спе-

ціяльно бароккової метафоричности —як от у картині ілюмінації в парку, де «мов голівки червяків, тяглись із піни мережива зеленуваті мармизи гофратів, щурячі обличчя патерів відбивались мерлецькою блідістю в свічадах, і з парку, де знечев'я задріботів дощ по листві, війнуло злючою старістю». До поглядно кращих зразків белетристики Косачевої належать також біографічні новелі «Вечір у Розумовського», що вийшов із друку в німецькому перекладі Марії Мірчук (J. Kossatsch: Abend bei Rozumowsky, 1946), і «Двобій з беркутом» (про Івана Франка — Рідне Слово, ч. 6), і історична новеля про похід Дарія на скитів «Лучник Агурамазди» (Звено, 1947, ч. 1/6).

Постать Косача — драматурга є вже сама з себе парадоксальна. Якщо досить елеґантськи складена «Скорбна симфонія» (друкується, 1-у дію опубліковано в Рідному Слові, ч. 9—10) становить суттю лише драматизовану біографічну новелю (про композитора Бортнянського) і те саме «мутатіс мутандіс» стосується й до драматичної хроніки «Зозулина дача» (друкується), то в галузі справжньої драми треба зовсім винятковых і немов провіденціяльно сприятливих обставин, щоб твір Ю. Косача міг піднестись понад рівень коректної пересічности — пересічности, зрозуміла річ, за високим західньоевропейським артистичним маштабом — репрезентованої його драмами з сучасного життя «Ворог» і «Медея» (друкуються). І ті виняткові обставини здійснились. Трагедія «Дійство про Юрія Переможця», в двох діях з барокково-вертепною інтермедією і епілогом (1947) вможливила самим незвичайно влучно обраним сюжетом своїм (остання ніч Юрася Хмельницького) створення поглядно статичної композицією і пишно-орнаментальної викладом драми-містерії; бо в загадковій постаті Хмельниченка, в майже цілком леґендарних обставинах його загибелі, нарешті в химерній атмосфері догоряння фатального «князівства Сарматії» з турецької ласки — Ю. Косач знайшов щось справді співзвучне своїй питоменній творчості, щось таке екзотичне й фантасмаґорично-ірреальне, що тут стилізація немов зливається з конгеніяльністю. А бароккова екзальтація доби Руїни дала тут необмежені можливості для адекватного розгортання патетичної стилістики Косачевої. В цілому «Дійство про Юрія Переможця» становить великий успіх не самого лише Косача — драматурга, а й цілої нашої національної літератури, що збагатилась на новий і своєрідний драматичний жанр.

Серед прозових наслідувачів Косачевих зазначимо Володимира **Кримського,** що його новелі «Втеча» (Звено, 1946, ч. 1) і «Горенко» (там само, ч. 5) викладом своїм, якщо не структурою, дозволяють сподіватись надалі кращого. В ліриці Богдана **Нижанківського** трапляються подеколи спроби продовжувати бароккову традицію Ю. Липи і Ю. Косача:

Праворуч — і тьма і далеч,
Ліворуч — і далеч і тьма.
Позаду — і згар і галич,
А просто — дороги нема,

— і саме це, та ще й спорадично незлі імітації Антоничевого імажинізму («вікна виноградом ночі заросли, тиша треться до колін моїх, мов кіт»), не дозволяє обійти його збірку поезій «Щедрість» (1947) мовчанням.

Проміжне становище між «активним романтизмом» і натуралізмом-реалізмом займає, зрозуміла річ, імпресіонізм, представлений в нашій літературі напрочуд бідно. Зазначити можна, власне кажучи, лише переважно любовну лірику Ганни **Черінь** (напр. «Карі очі» — Літ. Зошит, ч. 3), подеколи з більш-менш влучним наслідуванням Анни Ахматової (напр. «Ще вдосвіта на шлях виходжу рано» — Час, 1947, ч. 13/78), а з белетристич-

ної прози*) — любовно-побутову, «курортну» новелю Василя **Орлика** «З нас угорі сміється сонце» (Хорс, ч. 1), трохи цинічну своїм сюжетом, проте не позбавлену своєрідної елеґанції. Вона послідовно відтворює стилістичну маніру І. Костецького, аж до синтактичних інтонацій, аж до гри слів, аж до мотивованої так званим «потоком свідомости» деформації внутрішньої мови («адже нині ця красуня, звичайно, я від неї, стане моя, нікуди, й ні до кого, нема дурних, не піду, бо нема дурних, бо як я не помічав ,як я раніше . . .») проте нічого експресіоністичного і нічого експериментального немає в цій легкій демонстративно легковажній і немов танцюючій прозі: це чистий імпресіонізм, ненадто тонкий, але вкрай чіткий і щирий — такий, якого в белетристиці нашій мабуть іще не було; ця імпресіоністична ґрація і немов безпосередність вислову викликає таке саме захоплююче відчуття безваговости і визволення з-під усього ґрунтовного й солідного, яке, приміром, у німецькій белетристиці пов'язане з Ведекіндом і Шніцлером.

Михайло **Бажанський** подав висококультурні зразки імпресіоністичної мемуарної прози в своїй дещо манірній, але вільній всякої тенденційности та вульґаризації «Мозаїці квадрів в'язничних» (1946, 2. вид. 1947), у «Спогаді про Срібну Землю» (Неділя, 1947, ч. 72—74), а зокрема в літературних спогадах про М. Чирського «Людина і вир» (збірник МУР, ч. 3 і 4).

Так само природно, як клясицизм і символізм до ідеалістичної онтології, а «активний романтизм» — до релятивістичної, тяжить натуралізм-реалізм до матеріялістичної, точніше кажучи — до біологічного матеріялізму. Звичайно ж «тяжить» — це аж ніяк не означає якоїсь природної неминучости, як це драстично стверджує теоретичне розходження між Юрієм **Шерехом** і Уласом **Самчуком** в альманасі МУР. Розцінюючи Ю. Шерех «Вертеп» небіжчика Аркадія Любченка, як «синтезу політичного й загальнофілософського світогляду українських 20-их років», цілком консеквентно боронить «активний войовничо-волюнтаристичний матеріялізм українського культурного ренесансу 20-их років», як «систему **українського** (органічно-національного? — В. Д.) матеріялістичного світогляду» (альманах МУР, 1, 148—155), ба навіть збирається, залежно від того чи іншого ставлення сучасної української еміґрації до Любченкового «матеріялістичного світогляду», виправдати або засудити цю останню в цілому — «перевірити, наскільки взагалі сучасна українська еміґрація доросла до рівня, якого дійшла українська література і українська духовість (у Вапліте — В. Д.), і наскільки ця еміґрація спроможна бути активним чинником у продовженні й розгортанні цього (матеріялістичного? — В. Д.) руху» (там само, 174).

Ця дивна претенсія — міряти українську вільну й незалежну літературу останніх років на основі її ідейного підпорядкування невільній (хоч вона й числилась у «Вільній Академії Пролетарської Літератури») і під'яремній літературі 20-их років — знайшла собі належну відсіч у гострому вердикті У. Самчука: «Сама питома вага літератури вирослої в льоху без сонця, без дихання волі, без свобідної думки її творця, є дуже невисока. Яка б вона не була, вона не буде автентичним словом справжнього думання» (там само, 1, 133). Глибока повага наша до письменницького і життєвого шляху Аркадія Любченка (і навіть до його, зрештою, безперспективних намагань — використати езопівську мову біологічного матеріялізму для прищеплення поневоленому й здеморалізованому суспільству Наддніпрянщини абияких елементів національного почуття) — не заважає нам критично ставитись до хвильо-

*) Побутова новеля Ганни Черінь «Наречена» (друкується) тяжить до послідовного натуралізму.

визму та неохвильовизму і не в ньому, а в героїчній творчості О. Ольжича і Олени Теліги вбачати насьогодні національний стяг нашої духовости і найглибше національне слово нашого письменства.

Повертаючись до нашого натуралізму-реалізму, констатуємо насамперед, що внаслідок публіцистичної функції красного письменства чи не три чверті публікованих поетичних та белетристичних творів належать саме до цього літературного стилю. Проте кількість не переходить у нову якість ні в літературі, ні інде; отже все, що не досягає певного мистецького рівня, виключаємо з цього огляду так само консеквентно, як це робилось і стосовно до решти літературних стилів. Віршована або белетризована публіцистика, що не містить достатніх елементів справжнього мистецтва слова, так само не узгляднюється тут, що й публіцистика як така.

За цим принципом, можемо в галузі натуралістичної чи то реалістичної поезії назвати хіба що «З літопису» **Єронима** (календер-альманах Українського Слова на 1947, 35—36) — автора з вельми вправною поетичною дикцією, мабуть непозбавленою попереднього вишколу в празькій літературній школі.

Із прозою справа стоїть значно краще. Що правда, загальновизнаний корифей відповідної белетристики Улас **Самчук** поглядно мало публікувався за останніх років, і капітальний роман його «Ост» (що повинен дати синтетичну консолідацію української національної свідомости на Наддніпрянщині, на ґрандіозному хронологічному протязі 1918—1945 років, і то — зовсім поза історією зовнішньої боротьби партій та урядів) ще зовсім нескоро буде закінчений. Не виглядає й на скору публікацію незакінченої драми Самчукової, присвяченої питанням української національної і соціяльної етики на Правобережжі за часів німецької окупації. Роман «Сонце з Заходу» (уривки в Літ. Зошиті, ч. 1, і в Часі, 1947, ч. 1—2/66—67) — присвячений національно-визвольним змаганням на Карпатській Україні 1939 р., але прагне виявити разом їхню не лише соборно-національну, а й всеевропейську вагу. Роман почасти межує з мемуарним жанром і непозбавлений елементів белетризованого репортажу — щоправда, майстерно виконаного. Питоменна здібність авторова розглядати політичні й суспільні проблеми з національно-державницького погляду, проте в універсальному етичному пляні, і прагнути найсуттєвішої засади в кожному окремому явищі — виявляється тут так само виразно, що й у фраґменті його літературних мемуарів про О. Телігу (друкується).

Вужче видноколо посідає повість «Юність Василя Шеремети» (I—II, 1947), що розкриває формування національної ідеології в гімназійному середовищі на Волині (за польського режиму), і то — з граничною переконливістю та бездоганним веризмом. Артистичний виклад повісти — майстерно тверезий і чіткий, хоч описові частини хибують на дещо надмірну строкатість відмінних літературних засобів.

У. Самчук упевнено прямує до своєї мети — поновити велику (обсягом і задумом) повістярську прозу, перенісши її з етнографічно-побутового, або ж соціяльно-побутового пляну на площину соборно-національної та універсально-етичної проблематики. Кожен його новий твір стверджує, як далеко посунулась наша провідна белетристика вперед у порівнянні з соціяльним романом Франкового або Винниченкового типу — однаковою мірою ідейно та артистично. Якщо в передвоєнних творах Самчукових побутове тло опису фактично домінувало супроти національно-політичної та всякої іншої дії (всупереч очевидному задумові авторовому), то насьогодні цей композиційний недолік поступово зникає.

Стилістично цікавішою за «Юність Василя Шеремети» є інша повість про

юність — «Ранок» Олекси **Ізарського**, що її надруковані фрагменти (Світання, ч. 6; Час, 1947, ч. 18/83) імпонують вишуканою тонкістю психологічної аналізи і водночас відштовхують необмеженим надміром деталізації в описі дитячих вражень. Наддніпрянська тематика початку 20-тих років править тут за поле схрищення найрізноманітніших літературних впливів — від Короленка й Гарина-Михайловського аж до Ромена Роляна та Рільке. Це висококультурна белетристична проза, проте не врівноважена ні щодо своїх складових елементів, ні навіть щодо адекватного виявлення своєї естетичної домінанти — тієї qualite maitresse (панівної властивости), якої, можлива річ, і сам автор іще не усвідомив вповні.

Докія **Гуменна** посідає цілу низку дуже цікавих і культурно оформлених творів, які, на превеликий жаль, ще не друкуються — хіба що ін спе: великий кількатомовий роман «Діти чумацького шляху» (про життя наддніпрянського села і студентської молоді сільського походження за 20-их і 30-их років); дві великі збірки оповідань і новель побутового та психологічного змісту; драматизовані діялоги на історіософічні теми «Епізод з життя Европи Критської»; любовно-психологічна повість «Мана». Досі надрукована лише мініятюрна збірка новель «Куркульська вілія» (1946), що в ній гумористичне оповідання «Барбос П'ятий» дотепно балянсує між психологією розумного пса і алегоричним показом психології не вельми розумної людини. Навпаки, в оповіданні «Маха» (Літ. Зошит, ч. 4—5), де між іншим міститься дуже жвавий опис бомбування наддніпрянського міста, надто вже помітно, що та корова ,від чийого ім'я подано керівні ідеї твору, посідає солідний літературний стаж.

Сатирична новеля Василя **Чапленка** «Людяний наказ» (в збірці «Муза та інші оповідання», 1946) малює знецінення життя людського в «соціялістичному» революційному побуті без усяких сентиментів, гостро, точно й тверезо. Це справжня натуралістична сатира, що вимагає максимальної конкретности, мінімальної (з боку автора!) емоційної рефлексії і нулевої образности. Натуралістичний сарказм і тут, і скрізь — тим гіркіший, що індиферентніший є тон оповіді. Так само і в уривку з історичної повісти під заголовком «В лісовій гущавині» (Заграва, ч. 1) В. Чапленко подав цілком переконливе сатиричне висвітлення наївної безпорадности тієї дуже революційної інтелігенції, яка за гетьмана Павла Скоропадського ні з доброго дива в напівбандитську, напівсоветську партизанку встрягла. На жаль, уривок рясніє детально опрацьованими описами природи, які тут ні до чого.

Мініятюрний «психологічний нарис» (як визначає його сам автор — «Рідне Слово» 12, 118) «Очі» (в збірці «Муза . . .») зображує голодну смерть дівчини-селянки на міському бруку, на весні 1933, без найменших претенсій на мальовничість або зворушливість, і саме через це — з неповторною експресією. Добрий зразок трагічного жанру в натуралізмі.

Повість Гліба **Східного** «Аркадій Ярош» (Малін — 1946) — власне, не повість, а поверхово белетризовані спогади та враження на тему індустріяльного запілля східнього фронту, з чималими психологічними претенсіями і далеко меншими артистичними осягами — складає стриктний мінімум і свого роду етальон того, що до белетристики, як мистецтва прозового слова, все ж таки кінець-кінцем належить. Так само стосуються фраґменти побутової драми Івана **Керницького** «Сіль землі» (Арка, ч. 1), технічно висловлюючись, вкрай розмазані щодо викладу — до мистецтва драматургії.

Комедійна (почасти віршована) мініятура небіжчика Авеніра **Коломийця** († 19. 7. 1946) «Суд над Дон-Жуаном» (Керма, 1946, ч. 1) — оригінально задумана і жваво, хоч і вельми недбарло з стилістичного погляду, ви-

конана з гостро антифеміністичною ідейною наставою. Їй протистоїть гостро феміністична комедія Людмили **Коваленко** «Ксантипа» (Заграва, ч. 3) — мало комічна, і що могла б бути значно цікавішою (не зважаючи на банальність драматичних засобів), якби письменниця не полегшила і не спримітивізувала собі фатально завдання, змалювавши Сократа у вигляді безнадійного дурня. Якщо вона саме так уявляє собі найкращих носіїв чоловічого інтелекту, то її мужоненависництво психологічно виправдується.

Уривок з історичної трилогії С. **Ледяна** «Гетьман Богдан Хмельницький» (циклостилевий журнал «На чужині», Кіль-Коріґен, ч. 4) виявляє чітке прагнення авторове до поглибленої психологізації насьогодні вже традиційних постатей нашої історії. Здійсненість цього наміру залежить мабуть від того, чи спроможеться автор уникнути неслушної модернізації і, насамперед, надмірного впливу історично-державницьких концепцій В. Липинського, що можуть спричинитись до публіцистичної схематизації твору.

В галузі літературних мемуарів слід відзначити жваво й змістовно складені спогади С. К. про Олену Телігу в Києві («Три зустрічі» — «На чужині», Кіль-Коріґен, ч. 6).

Коли літературна критика, потураючи сьогоднішній літературній моді, або й необачно стимулюючи її, терміново фабрикує «справжніх мислителів», «геніїв» і «пророків» (мовляв, «шляхи українського мистецтва — то шляхи від Нечуя-Левицького до Максима Рильського і від Рильського до Тодося Осьмачки, або ж (?!) Василя Барки» — збірник МУР 1, 20) — то, в протидіяння тій аберації, природнім чином повинні процвісти літературні жанри пародії та ґротеску. Пародія — це та гостра зброя, якою естетична свідомість еліти боронитьcя проти надмірного абсурду та свавілля чергової літературної моди. Очевидна кривда, якої наша літературна критика завдає українському письменству безвідповідальним роздаванням літературних патентів і трохи не систематичним висуванням і підбадьорюванням літературних напіванальфабетів — викликає справедливу недовіру до літературно-критичних вердиктів, стимулює критичну самодіяльність культурної еліти і підносить насьогодні пародію та ґротеск до рівня дуже актуальних і потенціяльно дуже цінних літературних жанрів.

На жаль, наші відповідальні редактори розглядають пародію на особисто знайомого письменника, як персональну образу для себе, а на ґротеск дивляться, немов — за талмудичним прислів'ям — півень на біблію, не знаючи, як таку річ сприймати належить .Через це своєрідні й тонкі пародії та ґротески Порфирія **Горотака** майже ніде не друкуються, його присвячений Є. Маланюкові «Архистратиг» (Звено, 1946, ч. 4—5) становить справжній жедевр пародійного жанру в нашій поезії:

Тебе, що стилосів-стилетів
На скитську не щадив печаль,
Тебе, що перший із поетів
Пропаґував шовкову сталь,
Тебе, безсмертного навіки,
Тебе, зневажувача стад,
Провадить безголова Ніке
Степами скитськими Геллад!

Досконалі віршовані пародії складає також Роксоляна **Черленівна** (див. Рідне Слово, ч. 11; Їжак, 1946, ч. 3), а прозові — Мур-Мур (див. Літ. Зошит, ч. 1 — простора пародія на І. Костецького). Невелична збірка віршованих пародій Ждана **Криці** «Стигла кров» (1946) дотепно висміює надуживання шабльонів і штампів та інші неподобства в нашій газетній поезії. Більшість пародій — дуже влучні (адже нераз їх навіть наївно приймалось за щирі продукти невправної музи претенсійного поета-початківця), а деякі з них — блискучі, як приміром ті, що відтворюють «остівську» тематику Л. Полтави

(«За ґратами») і Ю. Буряківця («Сваволя») або гуррапатріотичні трафарети М. Ситника («Воля»); і тільки дивуватись доводиться з тієї очевидної і етично невиправданої сторонничости ,яку певні авторитетні критики виявили в свому ставленні до тієї збірки пародій, намагаючись скомпромітувати її в громадсько-моральній площині в зв'язку з тим, що вона висміює толерований ними літературний анальфабетизм.

Далеко ширшим обсягом діяльности характеризується простора і якісно зразкова збірка пародій **Теока** «Карикатури з літератури» (1947), яка, в додаток до кількох десятків здебільшого майстерних пародій чи не на всі видатні постаті нашого красного письменства, подає ще й гумористичну літературну біографію кожного письменника — здебільшого ще з виразними шаржованими портретами, роботи найкращих наших графіків (звідси й підзаголовок «Фотографії з творчої парафії») і з влучно підібраним автентичним епіграфом із справжніх їх творів. Деякі пародії — як от на І. Керницького — посідають і цілком самостійну літературну вартість довершеного гумору.

В галузі сатиричного ґротеску заслуговує на певну увагу «Дума про наців» Славка **Заліщицького** (1945) — сатира цікава й далеко не примітивна викладом своїм (як здавалось декому з літературної напівінтеліґенції), а послідовно стилізована під ґротескову лямснтацію 17—18 віків. Зрозуміла річ, гумор у «Думі про наців» — підкреслено плебейський, мова — шаржово-провінційна, ідейність — найелементарніша, композиції — жадної; коротко—це консеквентний ґротеск, що він саме як такий і осягає певної стилістичної своєрідности:

Гітлер в нацах верховодив,
чорненькі мав вуса,
Гордий вигляд, зір непевний, вдача
й хитрість пруса.

До найсвоєрідніших явищ ґротескової поезії нашої належить «Шерех історії» Януарія Канупаса (1947), що тематично пародіює трафарети історичної поезії (на зразок Яра Славутича), а стилістично — Осьмаччину бомбастику, і то тим влучніше, що все це здається, написано бона фіде і без ніякого пародійного наміру. Безпосередньою суґестивністю комізму автор далеко перевершує і Едварда Стріху в нашому післяреволюційному письменстві, і Козьму Пруткова — в російському передреволюційному: Канупасова експресія — поза всякою конкуренцією:

Німим бажанням я горів,
Коли я пас в степу корів.

Ті публіцисти, що вбачають в мистецтві слова лише другорядний засіб пропаґанди, вважають, що його буття і розвиток визначаються політичними обставинами; а що громадське наше життя на еміґрації — дуже далеке від нормального, то й у літературі вони шукають усіляких криз та зламів, раз-у-раз оголошуючи народження нового світогляду та стилю, нової свідомости та мистецької форми. Насправді ж, становище нашого красного письменства на еміґрації є, в основному, нормальне, бо, поперше, від офіційної цензури воно репресій не зазнає, а подруге ,вся наша видавнича діяльність відбувається в формах суто приватних, а це найкраще гарантує свободу мистецького слова від усякого роду неофіційної («ідеологічної») цензури. А свобода мистецького слова важить у письменстві незрівняно більше за всі інші соціяльні й матеріяльні обставини вкупі. Свідомість і національна, і моральна, і розумова — не визначається буттям, а здатна протистати йому, здатна зберегти душевну рівновагу за найменш урівноважених зовнішніх обставин, здатна творити героїчні концепти і рафіновані ідилії між молотом і ковалом нечуваних у світовій історії терорів та інквізицій. Мистецтво — не відбиття і не віддзеркалення дійсности, і не інше якесь похідне від неї, а само є істот-

ною дійсністю, не менш реальною за всяку іншу реальність, з власними законами розвитку й занепаду; а тому часто-густо доба революцій та інших заворушень лишається в мистецтві порожнім місцем, а найпотужніші літературні катаклізми та метаморфози відбуваються за соціяльного політичного спокою і громадської бездіяльности — або й на еміґрації. Дух божий віє, де хоче.

Він віє і над нами. Попри тяжкі втрати, що їх письменство наше зазнало вже й по руїні Третього Райху (Аркадій Любченко, Авенір Коломиець, Жиґмонт Процишин, Андрій Гарасевич), попри цілковите — сподіваємось, тимчасове — мовчання численних відомих письменників, що перебувають укупі з нами на еміґрації (К. Гриневичева, Н. Лівицька-Холодна, Б. Гомзин, Р. Купчинський, Ф. Мелешко тощо), попри «суцільне заштампування багатьох уже народжених і ще не народжених талантів» (Ю. Корибут — Хорс 1, 134) — ми можемо, підсумовуючи перше дворіччя, вказати на визначні мистецькі і організаційні досяги, які зробили б нам честь і за найнормальніших умовин у власній національній державі.

Українські письменники на еміґрації. Група письменників, з Уласом Самчуком (третій), перед однією з конференцій МУР-у.

Навіть визнаючи, що чимало з друкованого за цих часів було створено ще за воєнної доби, мусимо ствердити епохальну вагу таких — нових у письменстві нашому почасти навіть у жанровому пляні — справжніх первотворів, як от «Еней» Ю. Клена, «Оксана» С. Гординського, «Арс поетіка», «Повстання мертвих» та інші поеми М. Ореста, «Канітферштан» Л. Мозендза, історичні новелі В. Домонтовича, лірика Л. Лимана, «Золоті ворота» О. Зуєвського, «День святого», «Спокуси несвятого Антона» і «Історія ченця Гайнріха» І. Костецького, «Дійство про Юрія Переможця» і «Запрошення на Цитеру» Ю. Косача, «Поет» Т. Осьмачки, «Сонце з Заходу» У. Самчука, і це не ізольовані від решти нашої літературної роботи твори, а лише найкраще з кращого.

У своїх оцінках керуємось самою лише об'єктивною якістю мистецької форми. «В математиці немає царського шляху» — відказав Евклід цареві Птолемеєві, коли той великий цар Єгипту зажадав був опанувати геометричні істини якимнебудь легшим шляхом, без тієї марудної системи аксіом, теорем, та королярів. Отак само, в межах конкретної історичної

єдности европейської культури, жадна національна література не може стати великою без творчого змагання з усіми іншими, шляхом безнастанного і цілковитого засвоювання всеевропейського артистичного рівня. Звичайно ж, процес засвоювання — це ще не є велика література (а тим самим і не національна література), а лише переддвер'я до неї, її, сказати б, прелімінарна стадія; проте всяке зазіхання обминути те переддвер'я та вдертись до всеевропейського літературного форуму якимсь саморобно-підпільним лазом — в естетичному пляні лише відкидає нашу літературу на манівці провінційного реґіоналізму, хоч би якою найсильнішою була її тематика, хоч би яким найревеляційнішим був її ідейний зміст. «Активна світоглядна настанова і гаряча любов до України та її визвольних змагань» (те, що деякі критики вважають для письменника за далеко важливіше від формальних «прикрас у викладі» — себто від досконалости літературного стилю — див. Хорс, 1, 185) роблять людині велику честь, але самі з себе не роблять її ні письменником, ні мистцем взагалі, і виправдувати ними суто мистецькі дефекти літературного твору — така сама профанація національного патріотизму, що й виправдувати ними недолугий вокальний виступ оперової співачки. Неповновартісної мистецької форми ніщо ні за яких обставин не виправдує — така є фундаментальна засада цілого европейського — отже й національно-українського — мистецтва.

СВЯТОСЛАВ ГОРДИНСЬКИЙ

Христос

О поборнику неправди і зла!
Нині б Ти згинув інакше: десь на фронті, у димі,
У сірій шинелі розіп'ятий на іржавих кізлах,
В небо вдивляючись марно змученими очима.

Над головою Твоєю не білі б голуби піднялись,
А співали б Тобі в авреолі вогнистій шрапнелі,
І не записав би цього ніякий євангелист
До святої Євангелії.

Колись, по землі ходячи, щастя Ти обіцяв
Всім слабим і смиренним, що любитимуть спокій,
І навколішки падали ми, аж збунтовані наші серця
Хочуть бути сильні, жорстокі.

Вже замало нашим устам білого тіла Твого:
Ах, скажи це вогнистим пером записати Маркові,
Що на барикадах своїх щоденних Голгот
Самі випиваєм вино своєї жертовної крови.

Кричимо до престолів Твоїх: появися у загравах слав!
Бо доки ж вичікувать нам і роки за роками ковтати.
Аж, розірвавши серця, зривом нестримних ляв
Вибухне віри нової гігантний кратер?

Міжнародня образотворча виставка в Мюнхені: Український Відділ

С. Коломиєць

Українські мистці на чужині

З великою кількістю нашої еміґрації, що, зберігаючи своє фізичне існування і свої духові цінності, покинула під натиском наїзника рідні землі, вийшло і значне число українських образотворчих мистців. Можна сказати, що західні українські землі, де востаннє згромадилися в більшій кількості творці українського образотворчого мистецтва, покинув увесь творчий актив; з молодих залишилися тільки одиниці, як і нечисленні вже представники ґенерації старої, яким зміняти місце побуту було важко і які, зрештою, не багато що мали вже втратити. До того ж будучи представниками реалізму старого типу, вони в умовах совєтського соцреалізму мали все таки деякі вигляди. Це потвердили пізніші часи, — напр., на всесоюзній виставці в Москві виставлювано твори тих представників старої ґенерації — О. Кульчицької й О. Куриласа, тоді, як про тих кількох молодих, що залишились, нічого не чути. Розуміється, вони, як представники новіших зах.-европейських течій, мусіли або замовкнути, або щойно „перебудовуватися“...

Ті мистці, що опинилися поцейбіч залізної завіси, оформились в УСОМ — Українську Спілку Образотворчих Мистців, що безпосередньо продовжує працю й традиції Спілки Українських Мистців, складеної у

Львові вліті 1941 р. мистцями, що походили з усіх українських земель. Вперше по багатьох роках довелося зустрітися мистцям з обидвох сторін китайського муру, і та зустріч показалася незвичайно творча і плідна.

Як відомо, всі мистецькі організації підсовєтської України були зліквідовані в квітні 1932 р. і мистців зігнано в одну велику організацію під державним наглядом, що від'ємно відбилося на творчості. Коли в десятиріччі, що попереджувало розв'язання, існувала все таки якась свобода об'єднань, тепер її не стало. Такі мистецькі організації як АХРУ (Асоціяція Художників Революційної України), АРМУ (Асоціяція Революційних Мистців України), „Жовтень", ОММУ (об'єднання молодих) та ін., хоч і вони вели з собою гостру боротьбу за ідеї й форми мистецтва, але саме та боротьба в великій мірі стимулювала творчий процес. Окреслились стильово кілька мистецьких груп — реалістів старої школи, імпресіоністів, футуристів та конструктивістів, монументалістів, що поєднували здобутки нового зах.-европейського мистецтва з формами української традиції і тим новим реалізмом, що випливав з нової української дійсности. Все те далі було в більшості підстрижене і зрівняне напрямком т. зв. соціялістичного реалізму, визнаним за єдиний правильний і поліційно доручений мистцям до виконування. І тільки живій, незнищальній традиції київської Академії Мистецтв, закладеної в 1917 р. М. Грушевським, М. Бойчуком, Ю. Нарбутом та ін. визначними мистцями того часу, треба завдячити той факт, що, не зважаючи на непригожі умови, українське мистецтво підсовєтської України все таки зуміло вдержати свій рівень і, всупереч усім намаганням влити його в річище мистецтва російського, зуміло не лише зберегти, але й розвивати далі притаманні українські ідеї і форми. Це яскраво показала та мистецька молодь, що з нею зустрілися у воєнних умовах західньо-українські мистці.

Мих. Дмитренко: Дівчина з голубом

В Галичині умови розвитку були інші. Після першої світової війни

до гуртка тих нечисленних місцевих мистців, що були в Західній Україні, прийшла з хвилею еміґрації значна кількість нових, що принесла зовсім свіжі традиції київської Академії Мистецтв. Побіч О. Новаківського, І. Труша, О. Кульчицької та ін. стали нові імена — П. Холодний, П. Ковжун, Р. Лісовський та ціла група талановитої молоді, яка щойно на еміґрації почала здобувати мистецьку освіту. „Гурток Діячів Українського Мистецтва“ (ГДУМ) був першою спробою зустрічі мистців з обидвох боків Збруча і вислідом тієї зустрічі і співпраці були чотири виставки Гуртка в рр. 1922—26. Але згодом підросли і спотужніли молоді сили, виховані на чужинних академіях, яким стало до деякої міри не подорозі з представниками мистецтва діб попередніх, вони бажали включити українське мистецтво у великий образотворчий рух Заходу. Це й стало причиною розпаду ГДУМ, і щойно 1931 р. постала нова організація АНУМ (Асоціяція Незалежних Українських Мистців), сильно зв'язана з Парижем, осередком тодішніх образотворчих шукань.

А. Павлось: князь Роман Галицький

Побіч АНУМ існувало ще Т-во Прихильників Українського Мистецтва (ТПУМ), ядро якого творили колишні учні О. Новаківського, далі дрібніші гуртки, як „РУБ“, „Спокій“ та ін., що на свій лад розробляли різні проблеми українського мистецтва, в дусі здебільшого „Heimatskunst“-у. Один лише „РУБ“ ставив проблеми форми гостріше.

Стан такий проіснував аж до большевицької окупації 1939 р. Тоді вперше нав'язали з собою контакт східньо й західньо-українські мистці, проте ні умови того часу, ні офіційна контроля, ані брак найважливішого взаємного довіря і щирости, ще не довів до тіснішого взаємного впливу і співпраці. Це настало щойно з новою — німецькою окупацією, німці бо в період боїв не мали часу надто займатись мистецтвом і полишено його покищо собі самому. Отак встигла „Спілка Українських Образотворчих Мистців“ зорганізувати п'ять виставок, з того три збірні, з яких остання, на переломі 1943/44 р., налічувала 104 мистці, число, як на український Львів, незвичайне. Знайшовшись в однакових умовах, мистці з усіх укра-

їнських земель у ті тривожні й неспокійні роки зробили незвичайно багато і їхня творча праця проходила далі в дусі традицій київської Академії, свіжі впливи якої принесли на західні землі її учні та переємники. Львів виріс на мистецький осередок першої кляси, в ньому знайшлося все творче, що здушене німецьким чоботом на східніх землях, не могло там виявитися.

Майже ввесь цей актив львівського періоду вийшов на еміґрацію. Тут довелося працювати у змінених умовах, серед руїн знищеної, викровавленої і голодної Німеччини. Довгий час тривала праця організаційна — багато часу забрало просте нав'язування контакту між мистцями, яких буря війни порозсипала по всіх усюдах. Праця мистецька виявилася спершу на виставках таборових, щоб урешті з поч. 1947 р. виступити ширше — на Міжнародній виставці, що відбулася в Мюнхені в Німецькому Національному Музеї, де наші мистці здобули немалий успіх і признання. Поява двох випусків „Українського Мистецтва" була дальшим доказом мистецької й організаційної праці й успіхів українських мистців. І хоч, як згадано, умови для творчої праці дуже непригожі, мистці далі інтенсивно працюють і нав'язують безпосередній контакт з цінностями зах. европейського мистецтва. Українське мистецтво має свої власні ориґінальні риси і, розвиваючи їх, українські мистці кажуть своє власне і нове слово в сьогочасному світовому мистецтві.

Я. Гніздовський: В Академії

Чоловічий хор «Бандура»

ЄВГЕН ОЛЕНСЬКИЙ

Два роки творчих шукань

(Музика і театр на скитальщині)

В умовах звичайного, державно унормованого життя два роки — термін часто не вартий маштабів історії. Але для умов соціяльно-політичних потрясень — два роки іноді варті століть . . . Історія мистецтва знає багато прикладів, коли мистці, позбавлені найелементарніших прав людини, зокрема права на батьківщину — вигнанці — творили непроминаючої ваги художні цінності, що становили епохи в розвитку світового мистецтва.

Два творчі роки сьогочасної української еміґрації — чи не є добою в нашому мистецтві, — не зважаючи, що ми не створили ще чогось, що привертало б увагу світу . . .

Аджеж знав щось світ раніше в таких маштабах про наше мистецтво, про нас самих, як тепер? Чи наше мистецтво, зокрема музика, за роки свого розвитку було колись так згуртоване, як національно самобутнє, творчо дієве, майстерно спроможне, як тепер?

Де маємо приклади в нашій історії, коли б протягом двох років виявлено таку кількість найрізноманітніших проявів нашої творчої ініціятиви: творчі об'єднання, виконавчі колективи (хори, оркестри, опера), співакисолісти, інструменталісти, музичні школи, музикознавчі студії, музична критика й публіцистика . . . І головне — ініціятива з виявленням такої чіткої, масової спрямованости до творення власної культури; спрямованости, що протягом століть була скута колоніяльними вимогами сусідів.

Лише виключна обдарованість нашого народу, його непереборна здатність до творчого життя, незгасима віра в конечну перемогу правди, його життєва витривалість — змогли забезпечити повноту того творчого ди-

хання, яким сповнене наше невимовно трагічне життя на скитальщині.

Темним стоїть життя перед нами, але ми звернені до світла... У нас є те, що дає нам можливість двигати серцями людей і опановувати їх. Довго кипіли в наших грудях сльози — нарешті полились, відрадні й цілющі, немов томління туги розв'язалося ними... Ми знаємо, що ці сльози несуть полегкість, бо вони належать тим, хто любить свою батьківщину, від якої змушені втікати... Любимо її, бо знаємо: поза народом нема ні мистецва, ні істини, ні життя. Саме ця туга за батьківщиною зберегла нашу молодість, надії, стремління, довірливість і чесність — все, чим б'ється наше серце! Бо кращого за це ми нічого не дізнались і не дізнаємось у житті!

Саме це має висловити наше мистецтво, до якого прагнемо і похід за яке, можливо ще дещо хаотично, розпочався ось уже два роки на скитальщині. Дещо хаотично — чи не тому, що душа, яку має відбити це мистецтво, перебуває сама ще в тому хаосі захоплення і жаху, коли переживання ще не клясифікуються, коли є вони екстазою не цього, а далекого життя — життя мрії, ілюзії. Ми ще не збагнули як слід того світу, який намагаємось творити. Ми ще входимо в той світ, відчуваючи тремтіння, тому йдемо повільно, не пригадуючи, не знаючи, напомацки... Але певні, що буде момент, коли мистецтво, що творимо, стане співзвучним тому неясному ще закликові, що звучить, співає в непізнаній глибині нашого серця і що веде нас і доведе! І подібно біблійній Руфі говоримо: «Йдемо за тобою, бо твій Бог є нашим Богом і твій народ є нашим народом!»

Вже в перші дні по закінченні війни, по окремих містах, зокрема американської зони Німеччини, починає виявлятись ініціятива окремих наших музик, переважно виконавців, до створення тих чи інших форм музикування, чи окремих режисерів, артистів до створення театральних вистав. Особливо після налагодження життя в таборах, де скупчувались наші земляки, концертове життя, організація хорів і театрів поволі набирали чітко окресленої діяльности.

Поступово серед численних аматорських спроб зміцнюються професійні хори під керівництвом наших визначних діячів хорової справи, утворюються окремі виконавські групи, особливо співаків — солістів та інструменталістів — піяністів, скрипалів тощо, виникають такі складні музичні об'єднання, як оперовий ансамбль, низка таборових музичних шкіл, нарешті організується об'єднання українських музик на еміґрації (ОУМ), зміцнюється музична критика й публіцистика, починає відроджуватись нотодрукування, музикознавчі студії та композиторська ініціятива. Одночасно постає величезна кількість таборових театральних гуртків, з яких поступово починають відзначатись міцні об'єднання професійних артистів, що створюють пізніше (травень 1946) «Об'єднання мистців української сцени» (ОМУС), яке, поруч з піднесенням театру, посилює театрознавчу працю, видавши 2 числа журналу театральної культури «Театр».

В останній час розвиток нашої як музичної так і театральної культури дійшов того етапу, коли з певністю можна сказати, що період організаційного формування майже скінчився і почалось якісне зміцнення її, як — культури національно-самобутньої, що намагається не лише зберегти здобутки традиції, але і гідно репрезентувати себе в новому оточенні та покласти підвалини майбутнього розвою своєї духовости.

Ті виконавці, виконавчі ансамблі, театри, хори, що дотепер сформувалися, вже настільки художньо зміцнились, що для них не страшні подальші скитання — вони, певно, збережуть свою творчу спроможність і в подальшому.

Вже в самому творчому розподілі форм, зокрема нашого музикування на скитальщині, знаходимо нові риси,

що переконують про значний зріст нашої культури. Показовий щодо цього той факт, що перше місце серед різноманітних проявів нашої музики посідає як кількісно так і якісно не хорова ланка, як це мало місце в минулому нашої історії, а культура сольового виконання. Це значить, що наша музика, зберігаючи притаманні нашій духовості риси хорової культури, в той же час, поволі зростаючи, диференціює свої окремі ланки, висуваючи зокрема сольове виконавство, як свою нову дозрілу галузь. Ще 15—20 років тому, не кажучи вже про дальші часи, наша музика знала лише окремі випадки визначних співаків-солістів, чи інструменталістів (скрипалів, піяністів тощо), в той час як хорова культура встигла висунути цілу плеяду поважних хорових композиторів і всесвітньо відомих диріґентів-хормайстрів (зокрема Кошиць).

Тепер маємо значні кадри не лише оперових і камерних співаків-солістів, що бездоганністю своєї майстерности не поступаються місцевим, а навіть визначних піяністів, скрипалів, віолончелістів тощо, репертуар і майстерність яких стоять на рівні вимог передової музики. І це в той час, коли, як в інших культурах, дозрівання сольового виконавства поступово витискало гуртові форми музикування, зокрема хорову музику — у нас, навпаки, не зважаючи на значний розвій сольового виконавства, хорова культура не лише не згасає, а свідчить про подальше своє збагачення і удосконалення (хоча б поява таких нових форм масового виконавства, як от капеля бандуристів).

Величезна кількість наших виконавців давно переросла межі таборових концертових вимог, ставши рівнозначними виконавцями найзначніших концертових естрад німецьких міст.

Серед значної кількости наших виконавців — зокрема співаків, широку популярність здобули: п. п. Безпалова, Богаченко, Максимович, Верден, Горн, Горохов, Зайферт, Йоха, Лозинська, Матіяш, Неділко, Носенко, Рейнарович, Руснак, Таранова, Черних, Гинилевич, Шишацька, тощо.

Є підстави говорити вже про певну сталість тих форм наших концертів, яка обумовилась своєрідністю нашого побуту. На першому місці тут стоять концерти, які можна було б назвати академічними, — це концерти, що пов'язуються з нашими громадськими народніми святами, ювілеями, академіями тощо. Програми таких концертів відрізняються завжди суворим добором репертуару, переважно з творів клясиків, і певною урочистістю його виконання. Далі йдуть концерти для дозрілого слухача, переважно на міських концертових естрадах, з різноманітною програмою, добраною за певними чи стильовими, чи історичними, чи тематичними критеріями, і нарешті таборові концерти, мета яких піднести культуру нашого слухача, чи заповнити його дозвілля.

Поруч з виконавцями-співаками широкої популярности набули також наші інструменталісти-піяністи (Караліс, Кіпа, Максимович, Микиша, Савицький), скрипалі (Сімович, Третяк, Цісик), віолончелісти (Барвінський) тощо, серед яких маємо не лише виконавців великої міської концертової естради ,але і певні яскраво визначені художні індивідуальності, з притаманним саме їм типом виконання і, що особливо показово, з тими рисами культури, які свідчать про її українську природу — міць і воля, що поєднуються з м'якістю й співучістю. Репертуар наших інструменталістів, зокрема піяністів, це в більшості загальновідома піяністична література (Бах, Бетховен, Шопен, Ліст тощо, і сучасні українські композитори).

Серед численних таборових хорів особливе місце, як цілком сформовані професійні одиниці, посіли мішаний хор «Україна» під керівництвом визначного знавця хорової справи Г. Нестора, здавна відомого хорового диріґента; чоловічий хор «Варга» під керівництвом диріґента Л. Туркевича і чоловічий хор «Бандура» — ху-

дожній керівник Г. Китастий та дириґент В. Божик.

Перший з цих хорів став доволі відомий не лише українському слухачеві, а й чужинцям. Його репертуар, концентруючись переважно на літературі української хорової клясики (Лисенко, Леонтович, Стеценко, Людкевич), має також тяжіння до маштабної хорової літератури Заходу (зокрема Верді, Брамс тощо) та дбайливо культивує програми культової музики (зокрема неодноразове виконання Служб Божих і кращих зразків західніх месс). Особливостями свого виконання хор «Україна» відрізняється сталими зв'язками з традицією української народньої пісні, з її повнотою і гнучкістю звучання, з її кольористичною грою та динамічною вибагливістю.

Хор «Варга» — це хорова одиниця, спрямована до европейського типу, що завоювала міцне місце в концертах, особливо курортних місць французької зони. В репертуарі хору «Варга» переважно українська хорова література.

Нарешті, останній з названих хорів — хор «Бандура» — це своєрідний інструментально-вокальний ансамбль, що поєднує культуру хорового виконання з оркестрою бандур. Цікава ініціятива такого поєднання має велике значення, намагаючись базуватись на своєрідному, властивому такому поєднанню, репертуарі. На жаль, в більшості хор «Бандура» ще має справу з традиційним репертуаром українських хорів — навіть нові твори, що їх намагається творити ансамбль, своєю фактурою виразно належать до хорової літератури типу a capella — тому бандури по суті виконують ще допоміжну ролю фактично зайвого тут фортепіянового супроводу. Щоб позбавитись цього, потрібна, очевидно, кардинальна зміна репертуару; зокрема має бути знайдений тип своєрідної бандуро-вокальної фактури. Взагалі, хор «Бандура» — один з найбільш популярних хорів серед нашого слухача.

Решта хорів фактично не вийшли за межі таборової самодіяльности.

Особливої уваги заслуговує вокальний чоловічий квартет a capella (англійська зона) — одна з найпривабливіших наших художніх одиниць. Високий, дійсно майстерний професіоналізм виконання, безмежно широкий, універсальний репертуар (від справжнього українського народнього «примітиву» до найскладніших творів світової квартетної літератури), тонкість і вдумливість виконання — роблять цей квартет одним з кращих ансамблів цього типу і не лише наших.

Немов синтезою розвинутости нашої вокальної культури стає «Український оперний ансамбль» (музичний керівник Б. П'юрко, режисер Бук), що виник у 1946 р. Об'єднавши навколо своєї мети кращі виконавські сили, ансамбль, що дебютував вже трьома виставами «Мадам Батерфляй», «Тоска» і «Циганський барон», зарекомендував себе, як здатна одиниця, що гідна великої оперової сцени. Своїм непосереднім завданням ансамбль вважає створення української опери, наполегливо працюючи в цьому напрямі. На жаль, умови пересувної опери з вимогами непридатних таборових сцен заваджають ансамблеві розвинутись до найвищої мети подібної організації — до граничного поєднання сцени й оркестри, але те, що ансамбль здійснює в цьому напрямі — запорука його дальшого піднесення.

Лише такі найскладніші форми музикування, як симфонічні концерти й камерні інструментальні ансамблі (квартети, тріо тощо) — ще слабо представлені в нашому музичному побуті. Хоч і тут знаходимо поважні початки, як, приміром, симфонічні концерти під керівництвом дириґента Я. Барнича за участю піяніста Р. Максимовича в Авґсбурзі. Особливо привабливі програми цих концертів, де поруч з найзначнішими творами світової симфонічної літератури знаходимо капітальні твори нашої музики

Балетна група театру під дир. О. Урбанського в таборі Фрайман біля Мюнхену

— зокрема фортепіяновий концерт Косенка.

Такий поважний, всебічно різноманітний подих нашої виконавської культури на скитальщині розбурхав до життя й такі найбільш значні, що вимагають особливого напруження творчих зусиль, ділянки музичної культури, як композиторська творчість, музикознавство, педагогіка.

І тут ми маємо значні творчі кадри, що не розгубилися серед моря скитальних турбот, а — підтримані волею до високих ідеалів мистецтва — не лише зберегли свою майстерність, а й спрямували її на нові творчі шукання. Засноване в червні 1946 року «Об'єднання Українських Музик» (ОУМ), покладаючись на власні сили та ініціятиву, скупчило групу музик-професіоналів і стало на чолі окремих починань розпорошених по різних місцях наших композиторів та музикознавців, що розпочали здійснення своїх творчих плянів. Наскільки дозрілою виявляється ця ініціятива, можна судити з того, що поруч з дрібними творами (хори, сольоспіви), наші композитори працюють над створенням симфоній, опер, ораторій тощо, що в недалекому майбутньому напевне побачать естраду і, можливо, не лише таборову, а й міську. Уже попереднє знайомство з цими задумами говорить, наскільки зросла творча ініціятива наших композиторів у порівнянні з попереднім. В центрі тут стоять власне не мініятюри, на які таке багате було наше минуле, а великі форми маштабної музики — вільної, поза офіційними вимогами прикладної естетики, своєю творчою проблематикою музично-узагальнюючого думання.

Прикрий факт — але наша громадськість, що багато зробила у відродженні інших ділянок художньої культури, майже безтурботна до цієї найтоншої і найскладнішої галузі нашої духовости. На жаль, не знаходимо фактів підтримки наших композиторів, що, не зважаючи на це, в найтруд-

ніших умовах таборового побуту здійснюють великі творчі задуми, гідні постави нашої еміґрації.

Значне місце музики в нашій духовості обумовило подальше плекання наукової думки в цій галузі, тому в грудні 1946 р. при Українському Вільному Університеті в Мюнхені поновлено катедру музикознавства, що з часу смерти одного з самовідданих наших музикознавців, проф. Стешка, була вільною. Катедра поволі розгортає свою роботу, маючи нечисленний, але поважний актив студентства, що ретельно працює над підвищенням свого мистецького кругозору, готуючись до розробки вітчизняної музикознавчої проблематики. І тут, в музикознавстві, дає себе відчути недостатня налагодженість видавничої справи. Найпотрібніші праці наших музикознавців, як от «Історія української музики», підручники з теорії музики, окремі монографії й статті з різних питань музичної науки — на жаль ще не знаходять своїх видавців.

Значно краще стоїть питання з тією галуззю музикознавства, яка знаходить своє місце в нашій періодичній пресі (газети, журнали) — з музичною критикою і публіцистикою. Останній рік, від часу налагодження нашої періодики, газети й журнали приділяють достатньо місця статтям і заміткам з музичних питань. Майже кожне більш-менш поважне явище нашого й чужинецького музичного життя знаходить місце на сторінках нашої преси. Не завжди витриманий рівень цих заміток, іноді доволі суб'єктивний і навіть дилетантський, все ж не може знизити загального обсягу і актуальности нашої музичної публіцистики.

Нарешті, міцна поросль нашої музичної молоді, що іноді не поступається на концертовому полі старшій ґенерації, як також потреба виховання нових професійних кадрів музик — обумовлюють потребу в організації музичних шкіл, бодай середнього типу, щоб надати можливість спрямувати обдарованість нашої молоді на фахову працю в галузі музики. Серед доволі багатьох таборових шкіл — музичних студій за останній час певно позначились, як сталі професійні заклади, музичні школи в таборі Берхтесґаден (керівник проф. Савицький) і в Міттенвальді (керівник д-р Лисько). Як правило, ці школи мають різноманітні відділи з перевагою фортепіянового та вокального.

Найслабше розвинута ділянка нашого музичного життя — це видавнича і зокрема нотодрукування. На жаль, до цього часу ми спромоглися видати лише невеличкі збірники записів народньої пісні, кілька зразків Служби Божої, клявір «Наталки Полтавки» Лисенка і «Запорожця» та кілька назв сольоспівів.

Такі потрібні видання хорової літератури і різні довідники, учбовий матеріял, монографії — все, що має бути підґрунтям музичного виховання, все це чекає ще свого часу.

В зв'язку з цим не можна оминути одного з найактуальніших питань нашої музичної культури — питання виховання слухача. Наш слухач ще й досі перебуває в стадії музично малописьменного. Його музичний кругозір здебільшого обмежується народньою піснею й тим музичним попитом, який він дістав ще до еміґрації. Музика, як своєрідна форма творчої свідомости, для нього ще не існує. Отже піднесення його музичного рівня шляхом музичного виховання (лекції, тематичні концерти, муз. виховавча література) — це найпекучіша проблема нашого музичного сьогодні.

Позбавлений можливости безпосереднього контакту з культурою, що його оточує, завдяки незнанню мови, — наш слухач позбавлений також можливости співпереживати ті багатства думок і почуття, які дає одна з доступних йому форм цього контакту — музика.

Такий стан, природно, не лише не сприяє просуванню вперед нашої музичної культури, але навпаки — загрожує їй перманентним дилетантизмом.

Мусимо відродити творчу активність нашого слухача — в цьому запорука подальшого переможного руху нашої музичної культури.

Як і музика, виключних наслідків за два роки своєї творчої праці на скитальщині здобув і наш театр. Значна література, що її породили вистави наших визначних професійних об'єднань, які стали в центрі нашого театрального життя — театр під художнім керівництвом В. Блавацького (Авґсбурґ) і театральна студія Й. Гірняка (Ляндек) — переконливо свідчить про значення цих наслідків. Можна з певністю говорити, що наш театр не лише опанував високу майстерність театральної культури, а й майстерність, що зросла на ґрунті нашої національної драматургії. Вистави творів Куліша й Хвильового чи не стали запорукою не лише подальшого розвою майстерности українського актора, а й викликавши до життя нову хвилю збагачення нашої драматургії (Косач, Багряний), поставили наш театр на міцний ґрунт шукань того своєрідного, що заховує в собі ця драматургія. Отже, в пляні історії розвитку нашої театральної культури, наш театр на еміґрації позбавився нарешті того «художнього компромісу», до якого змушували його попередні умови розвитку на батьківщині, ставши дійсно національно-своєрідним театром, що спирається на власну драматургію і опановує власну майстерність.

Є всі підстави вважати, що спільні зусилля наших художніх професійних закладів, зацікавленої громадськости, слухача і глядача — забезпечать подальший розвиток тих виключних спроможностей нашого народу, що обумовили творчі шукання наших мистців на еміґрації.

Українська дитяча хореографічна студія

Заставка львівського Апостола з 1574 р.

БОРИС КРУПНИЦЬКИЙ

Гетьман Кирило Розумовський

В ОСВІТЛЕННІ ЙОГО ПРЯМОГО НАЩАДКА

I.

Сто років лежать між першим гетьманом української козацької держави і останнім, між Богданом Хмельницьким і Кирилом Розумовським. Б. Хмельницький почав гетьманувати в 1648 р., а К. Розумовський вибраний був в 1750 р., а царську грамоту про вибір гетьмана оголошено було вже в 1747 р.

За тих сто років устрій козацької держави, а особливо її соціяльні відносини, зробили значний зворот. За Б Хмельницького козацтво вийшло на перший плян, але й селянство грало видатну ролю. За К. Розумовського виявилося, що козацьке шляхетство майже все прибрало до своїх рук. Україна залишалася республікою, але міродатними стали для неї врешті-решт не демократичні, а аристократичні тенденції.

Революція Б. Хмельницького 1648 р., якої результатом було постання козацької державности, була сильна тим (особливо в початках), що в ній лінія національна й соціяльна сходилися: захист інтересів мас і інтересів країни як такої йшли поруч себе. Під час гетьманування Кирила Розумовського між національною і соціяльною тенденціями виявило себе рішуче розходження, яке не вийшло назверх, як якийсь деус екс махіна, тільки було результатом цілого попереднього розвитку. Доба Кирила Розумовського ставила крапку над «і» в соціяльнім питанні.

Приборкана селянська маса не мала вже інтересу до державних питань України; навіть і звичайне козацтво, сильно ослаблене, особливо в XVIII ст., відходило все більше й більше на задній плян. Національні українські інтереси заступали в першу чергу козацька старшина й нове шляхетство. І вона заступала їх, як тільки могла, вона боронила автономію України в тих формах, в яких та автономія ще лишалася.

В тім і полягала слабість України, що в неї під кінець її автономії «національне і соціяльне» діяли, неначе якісь ворожі чинники. Сам Кирило Розумовський, що став гетьманом після перерви в 16 років (останній гетьман Д. Апостол помер в 1734 р.), зовсім не мав бажання когось пригноблювати, включно до «малих сил». Це була м'яка, добра натура, і його власним селянам, як побачимо далі, жилося зовсім непогано.

Але така вже була тенденція часу. Старшина ставала рішучо на лінію

упривілейованої шляхти або дворянства. Саме з старшинського боку вказувалося на право переходу селян з місця на місце, як на найбільше «національне лихо»; це завдяки її проханням Розумовський видав 20. лютого 1760 р. універсал, згідно якого селяни, покидаючи пана, мусіли залишати в нього все своє майно, а самий перехід міг відбуватися тільки за писаним дозволом державця. (Д. Дорошенко: Як виникла кріпацька неволя на козацькій Україні. «Хліборобський Шлях», Львів, 1933, ч. XI, стор. 5).

Саме за Розумовського козацька старшина здобула собі рішаючий вплив на Україні. Нераз відбуваються старшинські з'їзди, які виявляють тенденцію перетворитися в український шляхетський сойм. В часи довгої відсутности гетьмана Україною править генеральна старшина, як генеральний обозний Семен Кочубей, генеральний підскарбій Михайло Скоропадський, генеральний писар Андрій Безбородько, генеральний осавул Петро Валькевич і генеральний хорунжий Микола Ханенко. В 1760 р., саме тоді, коли обмежено було селянство в його правах, заведено було й судову реформу в формі т. зв. (а скоріше знаних ще з польських часів) Земських, Підкоморських і Ґродських судів, в яких суддями мали бути виборні з місцевого шляхетства. Україна своїм устроєм все більше наближалася до колись так зненавидженої Польщі.

Але рівночасно і гетьман, і сама старшина вперто боронила автономії України. Розумовський добився того, що завідування справами України й зносини з нею були передані з Сенату до Колеґії Закордонних Справ. Київ був знов підпорядкований гетьманові так само, як і Запоріжжя. Не вдалося зате добитися права вільних зносин із чужоземними державами, так само як й увільнити Гетьманщину від участи в загальних імперських війнах і походах та від зв'язаних з цим тягарів.

Прикрою була царська контроля над українськими фінансами, скасування евекти й індукти і т. д. (указ з 1754 р.). Зате зреформовано було українську армію через заведення одностайного озброєння й уніформи, була поліпшена артилерія, і в усіх полках заведено обов'язкове навчання козацьких чинів, особливо ж «воїнської екзерциції». Розумовський вперто добивався заснування університету в Батурині, хотячи перенести туди й свою столицю. Це може й вдалося би було та було вже запізно: сам гетьман мусів зійти зі свого становища. (Д. Дорошенко, Нарис історії України, т. II, Праці Укр. Наук. Інстит., Варшава, 1933, т. XVIII, стор. 206—209).

Так представляється справа з історичної перспективи. Тим більше цікаво почути, що скаже нам один із прямих нащадків гетьмана про його особу. Це й є основним завданням нашого нарису.

II.

Перед нами дуже рідкісна, майже зовсім неприступна, а в нас невідома книга, видана як манускрипт в Галле в 1913 р. під заголовком: «Aus alten Zeiten. Graf Kirill Grigoriewitsch Rasumowsky 1728—1803. Ein Gedenkblatt für den letzten Hetman der Ukraine. Als Manuskript gedruckt.» Halle a. d. S. 1913. 71 S. + Anhang (Porträts, Ansichten, Stammbaum). 4°.

Автором цієї, присвяченої тільки для вжитку в родинних колах, книжки являється прямий і одинокий в мужеській лінії нащадок гетьмана граф Каміль Розумовський, з так званої австрійської лінії, що народився в 1852 р., а помер вже за наших часів — коли саме, мені невідомо*).

*) Тому ж авторові належить і біографія графа Андрія Розумовського, також друкована як манускрипт в Галле в 1912 р. Це син гетьмана, що був довголітнім послом у Відні і від якого походить австрійська лінія Розумовських.

Із вступу видно, що книжку закінчено десь на початку 1913 р. (дата: Відень, лютий, 1913 р.). Саме тут граф Каміль вияснює, що він взявся за цю працю, щоб дати своїм дітям образ життєвого шляху тієї людини, від якої вони походять: «Коли мої діти — пише він — зацікавляться багатим на події життям свого предка, якого добрий характер не зазнав змін і в обставинах надзвичайного щастя, коли вони пізнають його благородну душу і його гуманне відношення до людей та (з свого боку) приложать старань віддати честь його пам'яті через власне (достойне) поступовання в житті — тоді і я буду за мій труд вповні винагороджений».

Впадає в око той культ, з яким граф Каміль Розумовський поставився до минулого свого роду. Але в цьому культі не відчувається якоїсь специфічної тенденції підмалювати на краще минуле, і це робить нам симпатичним і самий образ автора і спосіб його писання. Спробу довести «благородне» походження Розумовського його нащадок рішуче відкидає.

Олексій Розумовський був наділений 27. квітня 1744 р. патентом німецького імперського графа, а 15. червня того ж року обидва брати, Олексій і Кирило, дістали від Єлисавети звання російських графів. Саме в дипломі австрійського цісаря Карла VI. названо було предками Олексія (себто і Кирила) якихось «Rozynski», польських шляхтичів, що осіли в Києві і в Козельцях та від яких мала походити родина. Ці відомості про родину Розумовських зберігаються — як доводить автор — в імперській канцелярії у Відні (в шляхетськім архіві), і постали вони вірогідно в Києві. Бо саме така версія знаходиться в дуже рідкіснім генеалогічнім творі, який видав в 1745 р. в латинській, російській (а може руській), грецькій і польській мовах — саме з вказівками на походження від «Rozynski» — відомий Михайло Козачинський, професор і префект Київської Могилянської Академії (її називає граф Каміль університетом).

Цю версію автор просто називає «das Machwerk eines Schmeichlers». Як вона попала в графський диплом, виданий австрійським урядом, залишається йому неясним. Але сам гетьман Кирило — підкреслює автор — мав за традицією, що лишилася від його часів, знищити власноручно всі екземплярі праці Козачинського, які тільки попали йому в руки (ст. 10).

Граф Каміль Розумовський свою пошану до предка виявив і на ділі. Відомо, що замок в Батурині, збудований останнім гетьманом, був дуже пошкоджений після його смерти батуринськими міщанами. Не було кому стежити за порядком, бо син гетьмана, що перебрав цю спадщину, тримався далеко від рідної сторони. Цієї шкоди не було направлено і пізніше, і тільки Товариство Збереження історичних пам'ятників, засноване в 1907/08 р., прийняло заходи для врятування палацу, до чого і сам Каміль Львович Розумовський, як він скромно говорить, «was beigesteuert» (ст. 49).

Капітальна праця А. Васильчикова «Семейство Разумовскихъ» (С. Петербург 1880—1884), що вийшла в 5 томах, також появилася не без допомоги графа Каміля. Принаймні видання п'ятого тому праці взяв на себе нащадок гетьмана і йому ж треба завдячувати, що появився і французький переклад цієї великої монографії в рр. 1893/94 (Див. А. Васильчиков, Семейство Разумовскихъ, 1894, т. 5, ст. VI.)

Перелистуючи книгу, звертається в першу чергу увагу на її прилоги. Це — портрети, знімки місцевостей, що чимсь завдячують Розумовським, різні пам'ятки, родове дерево (спис роду) і т. д. Серед портретів звертають на себе увагу мініятюри самого Кирила Розумовського і Катерини Іванівни Наришкиної в момент їх шлюбу (власність велик. князя Миколи Михайловича), портрет графині Катерини Іванівни Розумовської (з Нікольського, власність князя Голіци-

на), графа Кирила Григоровича Розумовського (з Гатчини, роботи графа Ротарі), графа Кирила Розумовського як фельдмаршала, мальований Баттонім в Римі в 1766 р. (власність графа Каміля Розумовського), портрети синів і дочок гетьмана, знімки Лемешів, гетьманських дворців в Почепі, біля Москви, в Батурині, в Петровськім (коло Москви), в Петербурзі на Мойці, далі катедрального собору в Козельцях, церкви в Лемешах, церкви в Батурині з гробом-пам'ятником (Grabdenkmal) Кирила Розумовського і т. д.

Щодо самого змісту книги, то разом з пієтизмом до предків помітна в автора й симпатія до українського народу. Вірогідно він нераз бував на Україні і мав нагоду ознайомитися з характером, побутом народу і його відповідно оцінити. Щось навіть ідилічне проступає в тих образках, які граф подає про свої стосунки з окремими українцями. В своїй книзі він згадує про такий епізод під час перебування його на Україні в 1909 р.: «Ми — каже він — з самого життя винесли враження про прекрасні якості цього природно здорового народу, про його вдячність за виявлене йому добро. Під час нашого перебування в Батурині стало відомо, що нащадок гетьмана тут знаходиться. У нас зголосився один молодий горожанин, на прізвище Стокош (Stokos), власник гарного магазину, з різнородним товарем у своїм власнім будинку, який приніс нам в подарунок славну батуринську шинку на тарілці, що була покрита рушником з прекрасними українськими узорами, а (до того ще) й серебряну медалю з 1748 р. з образом цариці Єлисавети, і просив цю медалю прийняти на знак незмінної вдячности його родини* до фамілії Розумовських. Його прохання було пояснено в той спосіб, що Кирило Розумовський за батуринських часів зробив предка Стокошевого незалежною, вільною людиною та щедро обдарував його землею, так що й нащадки опинилися в добрих матеріяльних умовинах. Все це Стокошева родина завдячує колишньому гетьманові, і він, як теперішній голова родини, хоче виявити свою вдячність, передаючи в руки останнього нащадка гетьманського роду найбільш вартісну річ, яку його родина колинебудь мала. Ця серебряна медаля, яку цариця Єлисавета з нагоди своєї візити у К. Розумовського в Батурині власноручно подарувала його предкові і яка в родині свято береглася, переходячи з батька до сина аж до нього включно. Його груди сповняє радість — мати можливість передати цю дорогу пам'ятку нащадкові добродія і засновника щастя його родини.

Направду, прекрасний зразок вдячности і глибини народньої душі». Цими словами граф Каміль закінчує своє оповідання.

Перейдемо деякі моменти того образу життя й діяльности Кирила Розумовського ,яке його нащадок рішив подати на спомин своїм дітям. Дещо тут нове, дещо торкається питань, заторкнутих нераз у великій монографії Васильчикова. Не будемо тут спеціяльно розрізняти між одним і другим, та й це в наших умовинах праці стало майже неможливим.

Автор звертає увагу, що Олексія Розумовського, старшого брата будучого гетьмана, з його гарним голосом і стрункою постаттю, відкрив полковник Вишневський, що приїхав на Україну для ремонту-набору коней і мав нагоду почути спів українського козака в церкві села Чемер. З цього почалася стрімголовна кар'єра Олексія, яка скромного хориста церковної капелі (автор говорить про капелю великої княжни Єлисавети) піднесла до становища чоловіка цариці. На думку автора, всі історики тримаються сьогодні погляду, що це був правдивий шлюб з Єлисаветою, церковний шлюб, що мав відбутися в селі Петрово біля Москви (ст. 1—2).

Як на один з доказів звертається у книзі увагу на факсиміле, друкованої на шовку, ґравюри (ніби Соко-

лова), що представляє образи цариці Єлисавети Петровни і Олексія Розумовського, взяті разом. Над їх головами лента з надписом: «Се тайна благословенна». Цей подвійний образґравюра з надписом (його подано в додатку книги серед інших портретів) доводить, на його думку, що й за царювання Єлисавети широкі кола людности знали про цей шлюб, як цілком безсумнівну подію (ст. 2). З другого боку автор заперечує всі відомості про прямих нащадків з цього шлюбу на чолі з відомою «княжною Таракановою» і відносить їх в царину казок (ст. 2).

На початку XVIII ст. жила в слободі села Лемешів (на великім військовім шляху з Козелець в Чемери Чернігівського намісництва) козацька родина, що називалася «Розумами». Це прізвище дістав від своїх односельчан голова родини Григорій, син козака Якова, через те, що любив на підпитку вживати слова «розум, розум!» Від цього козака Григорія і його дружини Наталії (дочки козака Демешка) походило трьох синів і трьох дочок. Сини називалися Данило, Олексій і Кирило. Старший помер в молодих роках, Олексій народився в 1708 р., Кирило в 1728 (так подає епітафія; дехто приймає за рік народження 1724 р. (ст. 3—4)*).

Олексій вступив на службу до великої княжни Єлисавети в 1732 р. Сам він мав малу освіту, надбану в чемерського попа, в той час як Кирило уже регулярно вчився в учителя і священика рідного села (ст. 6). В 1740 р., коли Єлисавета стала царицею, він опинився в Петербурзі, і з того часу почалося його виховання у великім світі. На вчителів дано було молодшому братові чоловіка цариці Василя Ададурова, учня осілого в Росії німецького історика Мюллера, і відомого поета Олександра Сумарокова. Його наставником став адьюнкт академії Григорій Теплов (стор. 9).

Саме про Теплова граф Каміль висловлюється дуже негативно. Він уважає, що Теплов грав в житті гетьмана дуже значну, але заразом і негативну, більше того, згубну ролю. Йому приписується значення головного дорадника і замісника гетьмана в управлінні Україною. Його двозначні поради нераз спинювали виконання тих добрих замірів Кирила Розумовського, які він плянував для добра батьківщини, його ж інтригам завдячує гетьман й втрату гетьманського звання (ст. 9, 23, 25, 30 й т. д.).

Думка графа Каміля Розумовського — це взагалі думка істориків старшої ґенерації. Тільки він, приписуючи Теплову великий вплив на гетьмана, зовсім не вважав його за приятеля українського народу та оборонця від утиску старшини, як приймав дехто зі старших істориків. Новіші досліди (М. Василенко, Ір. Черкаський теж доводять, що з Теплова був ніякий приятель українського народу ,але рівночасно підкреслюють, що він — всупереч тезі графа Каміля — не відігравав при Розумовськім якоїсь рішаючої політичної ролі, а був просто управителем маєтків гетьмана й кермував його господарськими справами. (Д. Дорошенко: Нарис історії України, т. II, Праці Укр. Наук. Інст., Варшава, 1933, т. 18, ст. 205).

Чимало розповідає граф Каміль про подорож Кирила закордон в березні 1743 р. для удосконалення освіти в супроводі вищеназваного Теплова. Як знатна особа, Кирило Розумовський перебував закордоном під інкоґніто, називаючи себе Іваном Обидовським (ст. 10). Цікаво, що за ремінісценції сполучувала молода людина саме з цим прізвищем племінника Мазепи! Етапами його подорожі були Кенінґсберґ, Данціґ, де нав'язані були стосунки зі славним

*) Хоч у Григорія Розума були брат і сестра ,то вони імени «Розумовських» не вели й не прийняли. Рід Розумовських в Росії і в Україні перестав існувати, а кров їх живе тільки в нащадках дочок гетьмана (ст. 4).

математиком Ейлером, якого пізніше покликано було в Петербург в президію Академії Наук, Берлін (тут учився він саме у Ейлера і Ф. Х. Струве), Ґеттінґен, Штрасбурґ, куди він посилав на науку пізніше своїх синів, Франція, Італія. Після дворічного побуту він повернувся весною 1745 р. до Петербургу (ст. 11—12).

В Петербурзі молодий Кирило попадав майже в рідну атмосферу. Єлисавета, ще як велика княжна, — замічує автор — оточила себе українцями. Її духовником був українець Дуб'янський, її співаками Тарасович і Бойко. Вона мала свого сліпого бандуриста Григорія Михайлова, її секретаром був П. Мирович, а камердинером-слугою І. Костяревський. Як цариця, тримала вона коло себе український хор, якого славний соліст Полторацький співав не тільки в церковнім хорі, але і в італійській опері. Взагалі багато українців трималося на цариციній службі, займаючи різноманітні посади придворного характеру. Траплялося нераз, що Єлисавета, разом з Олексієм, удостоювала своєю присутністю шлюби цих українців (ст. 13).

Цариця хотіла обдарувати гетьманським званням Олексія Розумовського ,але той не мав іншого честилюбства, як бути вірним і безкорисним дорадником своєї дружини без якоїбудь функції. Він звернув увагу цариці на свого брата Кирила, і так рішено було дати йому найвище звання в його українській батьківщині, а може і в цілій імперії — каже автор — а саме гетьманське (ст. 13—14).

І молодий Кирило виявив себе гідним цього звання, бо він зумів своєму гетьмануванню, своїй високій посаді останнього вибраного козаками гетьмана України (в наші часи — підкреслює автор — це тільки титул, що надається кожному царському престолонаслідникү) надати поваги і блиску, хоч і не через військові успіхи, то завдяки своїй справедливості, великодушності, доброті та доброзичливому для людей ужитку своєї сили.

Як такий — він живе в пам'яті українського народу аж до наших часів (ст. 14). Ставши шефом нації, він не мав нахилу до чванства, і ніколи не забував про своє просте походження, все виявляючи велику прив'язаність і любов до своєї батьківщини. Карпович оповідає, що Кирило зберігав в особливій, з зразкового дерева виготовленій, розкішній шафі свого палацу пастушу сопілку і кобеняк, що його він носив, випасаючи в Лемешах селянське стадо (ст. 14).

Але, звичайно, з часом, через уроджені добрі якості і талант, дякуючи довгому перебуванню закордоном, з нього виробився правдивий, закінчений кавалер. Цариця Катерина висловлювалася про нього, що він був дуже гарний мужчина, з особливими душевними прикметами і дуже приємними формами обходження; він був значно розумніший, ніж його брат Олексій, що дорівнював йому красою, але перевищав його своєю щедрістю і благодійністю. Це була найбільш улюблена родина в Петербурзі (ст. 15).

В 1746 р. Кирило був призначений президентом Академії Наук*). Того ж року він оженився з придворною фройлиною цариці, Катериною Іванівною Наришкиною, що приходилася цариці кузиною третього ступня (за Д. Дорошенком там же ст. 285 — племінницею цариці). В Петербурзькій Академії Наук складено було в честь шлюбу свого президента традиційний панегірик в латинській мові під назвою „Epithalamium in nuptias" (екземпляр цього твору зберігається в бібліотеці графа Каміля Розумовського; там же знаходиться взагалі спис творів, присвячених Кирилові Розумовському — ст. 16).

Не будемо говорити тут спеціяльно про вибори його в гетьмани. Вони,

---

*) Був він, за графом Камілем (на ст. 16 до 1798 р., а на ст. 22 до 1764 р.), президентом Академії, після чого залишився почесним президентом до самої смерти.

за автором, відбулися два рази: один раз в січні 1750 р. в Глухові через уповноважених, а другий раз там же 22. лютого того ж року, коли була присутня ціла козацька армія (ст. 19).

Мені здається, що граф Каміль про часи гетьманування Кирила чогось особливо нового нам не дає. Враження після прочитання кількох сторінок, присвячених цій його діяльності, залишається таке, що гетьман робив скорше інспекції на Україні, ніж правив нею, бо перебував здебільшого в Петербурзі, приманений блиском імператорського двора (ст. 20 і т. д.).

В Глухові жив Кирило як «малий суверен». Його укази звучали: «Ми повелеваємо» і т. д. Він мав свою кінну лейбгвардію, свою оркестру, свій корпус охотників-мисливців, свій театр, де виставлялися французькі п'єси (але автор не згадує, що в тому ж Глухові за гетьмана була й італійська опера). Перша вистава, що тут відбулася, була присвячена популярній п'єсі «La foire de Urzin» (ст. 22).

На рік 1755 прикладає автор деякі обмеження, що їх зазнала гетьманська влада з Петербургу. Свободолюбний курс щодо України був очевидно вже не в моді. В цьому році центральний уряд знову перебрав на себе право призначати полковників; при гетьмані мав знаходитися російський резидент, касувалася фінансова незалежність України, в 1761 р. Київ знову був виключений з гетьманської юрисдикції і т. д. (ст. 24, 27).

Під 1759 р. автор згадує про думку гетьмана перенести свою столицю до Батурина, а ще більше зацікавився він пляном заснувати університет в Батурині. Саме в 1755 р. було засновано Московський університет, і за його статутом та німецькими зразками Теплов виробив в 1760 р. статут українського університету в Батурині. Шеварев, в своїй історії Московського університету, оповідає, що в листопаді 1761 р. гетьман оглядав Московський університет, і ці оглядини ставлять в зв'язок зі студіями, які робилися Кирилом Розумовським для заснування подібної інституції в своїм Батурині (ст. 26).

Чималу увагу звертає автор і на димісію гетьмана за нової цариці Катерини. Він здавна стояв з Катериною в таємних стосунках, ще коли вона була великою княжною (ст. 25) і дуже прислужився їй, коли вона зробила переворот і засіла на царськім престолі, замість свого чоловіка Петра III. І все ж таки нова імператориця поставилася з недовір'ям до гетьмана. Виняткове становище гетьмана в раменах російської імперії, інтриги Теплова, невдалі петиції старшини, що вимагали спадщинного права Розумовських на гетьманський престіл, на що дивиться автор як на політичну помилку — були причиною катастрофи. Результатом була вимушена царицею димісія гетьмана в 1764 р. (ст. 30).

З приводу цього «зречення» автор звертає увагу, що історики різно оцінили діяльність Кирила Розумовського як гетьмана України. Деякі осуджували його, що він адміністрацію краю доручив недобросовісним радникам, які за його спиною збагачувалися і привели до того, що всі добрі якості гетьмана, його прив'язання до батьківщини і її справ, його серце і доброта не виявили себе як слід. З другого боку — Шерер в «Анналах Малоросії» говорить, на його думку цілком справедливо, що сильне становище гетьмана на Україні спинювало царицю, перешкоджувало їй в її далекойдучих плянах, і що тільки після його димісії вона отримала вільну руку, щоб розправитися з запоріжцями і іншими козаками, і зліквідувати їх права і привілеї на користь центрального уряду. Також і Бантиш-Каменський в своїй біографічній праці про російських фельдмаршалів (гетьманові надано ранґ фельдмаршала) позитивно — каже автор — оцінює гетьмана Кирила (ст. 31).

Для Кирила Розумовського 1764 р. був злощасним роком. Він зрікся не

тільки гетьманства, але й президії в Академії і подався закордон, де пробув 1765—1767 рр., об'їхавши Францію, Італію, Швайцарію, Англію, Німеччину. У Берліні був на авдієнції у Фридриха Великого й т. д. (стор. 37—38).

В році 1771 померли його дружина і брат Олексій (ст. 38). Довший час Кирило був примушений жити в самій Росії (здебільшого в Москві й її околицях), хоч і мав велику охоту переїхати в Україну, чого не можна було зробити з огляду на спротив цариці. Прийшлося передати завідування всіми величезними лятифундіями в Україні, що казкова доля дала йому у власність, своєму старшому синові Олексію, який не був добрим адміністратором і не міг зліквідувати силу непорядків, що там завелися. Тільки після упадку Орлова, першого царициного фаворита, йому вдалося добитись дозволу виїхати в Україну, завдяки заприязненим відносинам з всемогучим Потемкином.

На початку 1776 р. Кирило приїхав до Батурина. Але його положення в Україні було тепер цілком інакше. Люди, які йому, за висловом Каміля Розумовського, все завдячували, Безбородьки, Скоропадські, Завадовські, тепер поставилися проти нього. Також і генерал-губернаторові України, Рум'янцеву, не подобалося прибуття колишнього гетьмана. Графу Кирилу приходилося нелегко серед зграї людей, що хотіли відірвати щось від його величезного маєтку, використовуючи неприхильність влади до колись всемогучої людини. Почався ряд судових процесів (ст. 42).

Перебуваючи в Україні (правда, з перервами та виїздами то в Москву, то в Петербург), бувший гетьман ревно займався поліпшенням стану своїх маєтків. Він виписував породистих жеребців з-за кордону для свого кінського заводу. Вже за Єлисавети він був відомий як один з найбільш славних кіннозаводчиків Росії, про нього пише в такім сенсі фон Просковец в своїх подорожніх записках, виданих під назвою «Від берегів Неви до Самарканду» (Відень-Ольмюц 1889 р.). Д-р Фрайтаґ зазначає в спеціяльній праці «Розведення коней і худоби» (Галле 1881), що гетьман Кирило стояв на першому місці і серед тих, що займалися плеканням худоби: він перший в Росії завів еспанську овечу мериносову породу (ст. 43).

Також займався він розведенням шовку в Яготині, виписував машини з-за кордону, будував млини, поліпшив виріб сукна і свічок в Батурині й т. д. Оповідають, що завдяки йому появилися тополі в Україні (ст. 48). Для Батурина виписувалися садівники з Відня, карети з Бельгії й Англії, собаки з Неаполя й т. д. (ст. 45).

З 1794 р. бувший гетьман почав постійно жити в Батурині. Тут він зайнявся, крім господарських реформ, головним чином будуванням.

Під кінець життя його почали мучити старечі хвороби, відверті рани на ногах та особливо подагра, що перешкоджувала йому займатися улюбленою грою в більярд (ст. 45). Він помер 9. січня 1803 р. на 74 році життя (ст. 58).

Як зазначує його нащадок, граф Кирило не зумів добре управитись з своїм величезним майном. І йому не вдалося підібрати чесних урядовців, і розтрати за його часів досягли величезних розмірів (ст. 53).

Але він був і залишився доброю людиною. Гун (Huhn), в своїй праці про Україну з 1805 р. каже, що він всюди серед різних станів населення чув тільки похвали бувшому гетьманові. Пам'ять його була дуже шанована серед населення, яке висловлювалося про його часи, як золоті. Коли в 1861 р. оголошено було звільнення селян від кріпацької залежности, піддані в маєтках колишнього гетьмана поставили вимогу, щоб все було так урегульовано, як воно було за часів гетьмана Розумовського (ст. 48).

ОРЕСТ РУСНАК

Від комори до опери...

(Автобіографія)

Орест Руснак, тенор европейських сцен

Писати про себе в своє п'ятдесятріччя, за чим звернувся до мене Редактор цього збірника, — досить незручно. Незручно раз тому, що мушу самий про себе писати, подруге, що до поважних збірників ледве чи будуть підходити наскрізь гумористичні епізоди мого життя, а потретє — замість писати — я куди вдаліше відспівав би будь-яку оперову арію й меншою витратою часу позбувся б свого ювілейного клопоту.

Та коли вже конечно писати — так почну, але під умовою, що коротко. Лиш маленькими, швидкими мазками, так би мовити, імпресіоністично.

Як кожен українець, співати любив я змалку. Та любов до співу не втрачалась у мені навіть під час моїх найперших дитячих авансів: щасливого переходу від пашення корів до коней, а від коней до гімназії...

Коли в гімназії мені більше подобався був Рудольф у «Богемі», як Ґай Юлій Цезар у «Де белльо ґалліко», а замість аористів і граматичних винятків — виняткові співаки, брав мене батько до комори, скидав з себе ремінця, а з мене штанята, клав мене на коліно... і за часок я виходив не камерним, а коморним співаком, що всоте обіцяв батькові забути ноти, пози і рефлектори та інші причандали сценічного реквізиту.

Здушені такою інквізицією пісні, я таки опісля проспівав в 1918/19 р. дівчатам до місяченька як хорунжий Української Галицької Армії і не переставав співати навіть, коли опинився з інтернованими чеською владою нашими частинами в Ужгороді.

Коли згодом дозволили чехи старшинам УГА студіювати, я виїхав до Праги і в тамошній консерваторії студіював сольоспів у професора Фукса. Хоч навчання не було легке і не кращі були обставини мого еміґрантського життя, я постановив собі перебороти всі труднощі і бути співаком.

При сильній моїй волі — зростали мої успіхи. Через п'ять років я почав таки по-співацьки співати і здійснив свої юнацькі задушевні думки.

Коли вкоротці написав з Карльсбаду до мого професора директор кеніґсберзької опери листа, що шукає першорядного оперового співака, професор без вагань подав йому моє, нікому ще невідоме, прізвище, як одне з кращих сил празької консерваторії.

Лист про мене в Карльсбад пішов, але відповіді на нього з Карльсбаду не було.

Настало гаряче літо. Мешкаючи на 4-ому поверсі, я особливо відчував його жару. Щоб заощадити одинокий свій (військовий) одяг, сидів я в коротенькій військовій, при тому ще й подертій, сорочці і вправляв своє горло. Думав, що коли працює горло, повинно мовчати голодне черево. Сидячи так одного дня, раптом чую, як в мою, прибиту до дверей, поштову скриньку впадає лист. Безтямно вилітаю на коридор, добираюсь до скриньки, але, на нещастя, від неї ключик в кімнаті.

Тільки-но мав я метнутись за ним до кімнати, протяг замикає мені перед самим моїм носом автоматичні двері, що до них ключ також у кімнаті, а господиня на відпустці . . .

Настає трагікомічний момент.

Рад-не-рад, клуб'ячись у чотири погибелі до землі, щоб прикрити те все, чого не змогла мені прикрити нище пупця куца військова сорочка, я постановив доповзатись у партер до двірника і попросити будь-якого порятунку.

Зрачкувавши отак до другого поверху, побачив я нишком на сходах першого поверху незнайому панночку, що, стрибаючи скорим кроком по ступенях, ішла догори . . . Боже, що за сором! . . .

Я, мов опарений, зірвався на рівні ноги, як переляканий ведмідь струснув сходами на четвертий поверх і так гупнув силою свого тіла в двері, що вони розлетілись на тріски, а скринька з листом свиснула, як ластівка, аж під моє ліжко.

Вправді, кімната була здемольована, але я визволив себе від, можливо, засоромлених очей синьоокої незнайомої Навзикаї і мав довгоочікуваного листа від директора опери.

У карльсбадському люксусовому кафе, де ожидав мене директор опери,

О. Руснак у ролі Равля в «Ґуґенотах» Маєрбера

О. Руснак у опері «Марта» Фльотова

О. Руснак у ролі графа Альмавіви

годі мені було без фортепіяна співати й демонструвати свої вокальні надбання. Ми вийшли в недалекий парк, що роївся людьми, і я, вилізши на пригідну купу каміння, таки без фортепіяна, заспівав йому з «Тоски» — «Яка краса чарівна». Виконання тієї арії йому видно було подобалось, бо він, не даючи мені навіть її докінчити, розпромінено сказав: Співаєте, як соловій! З місця вас анґажую до опери! Я, гер Рузнак, зінд зі бай мір анґажірт!

Миттю ми підписали на два роки умову і я виїхав до кеніґсберзької опери.

У «Пестрому Вечорі», де я перший раз у Кеніґсберзі виступив, брали участь самі новозаанґажовані директором Йозефом Ґайселем співаки. Перед моїм виступом звернувся директор до публіки з такими словами: Пані і панове! Об'їжджаючи цього року світ, стрінув я дивоглядного співака. Хто він — ніхто не знає. Говорити не вміє, але за це чудово співає і скаче. Тому, що цілий оброслий і з довгою бородою — припускаю, що колискою йому була певне якась Ява або Суматра, чи, в найкращому разі, дике затишшя полінезійських джунглів. Він співає лише в своїй мові, а порозумівається зі мною лише на міґи. Зараз пані зволять цофнутись о три ряди від сцени, бо дирекція не всилі ручати за наслідки його евентуальних акробатичних витівок.

По цих словах заля заметушилась... Перший і другий ряди жінки відступили для мужчин, а самі, з биттям серця, зайняли третій. На всякий випадок — мужчини мали творити «атлантійський вал» і не допустити до будь-яких спроб інвазії на залю дикого співака. Та коли піднеслась заслона — публіка дуже розчарувалась. Я виступив зовсім інший, ніж вони сподівались. Як відспівав я «В гаю зеленім», «Ой не світи, місяченьку», «Над Прутом у лузі», і «Ой я нещасний» — заля божеволіла з захоплення. Мене обкидано квітами і майже з годину не відпускано зі сцени. Директор подавав мені руку, а його дочка з букетом чудових квітів власне серце...

Незабаром у пресі появились незвичайно прихильні рецензії, в яких рецензенти називали мене «українським Карузо» і не щадили виразів свого щирого захоплення.

Та бажання оволодіти мистецтвом співу не дозволило мені задоволитись здобутими успіхами. Я відчував, що мені ще треба багато попрацювати над собою, щоб назватись оперовим співаком і співати, як повинен співати справжній оперовий співак. Без слів пакую свою військову сорочку, покидаю Кеніґсберґ і виїжджаю до Італії.

По році перебування в Італії вертаюсь назад і виступаю в операх: Кеніґсберґу, Ґрацу, Мюнхену, Ляйпціґу, Люксембурґу, Гамбурґу, Берліну, Відня, Києва, Харкова, Одеси, Чернівців, Львова і по інших великих европейських містах.

Свої успіхи я завжди завдячував своїй сильній волі й терпеливості, що її поручаю всім, хто хоче в житті щонебудь осягнути.

Цю коротеньку статтейку пишу, щоб показати тим усім, що приходять до мене з рідних Кобиляк чи Твердолобівців навчитись через кілька вечорів тільки моєї техніки і вже титулуватись «оперовим співаком», що всякого, а в тім і співочого, мистецтва так скоро не здобувається. Талант — це тільки дозвіл природи, а мистецтво — це довга, важка над собою праця, це — самозабуття.

До Гонолюлю не збираюсь. Волію співати тут серед решти рідних братів і сестер, що розуміють красу нашої пісні не лише слухом, але і серцем.

Вірю, що недалеко той час, коли Орест Руснак виступить на рідній сцені в «Богемі», «Тосці», «Марті», «Ґуґенотах», «Турандоті» і в нових операх наших композиторів на своїй рідній землі.

БОРИС ТЕНЕТА

ЗАСПІВ ДО ПОЕМИ

Рушій одвічний — справжній бунтівник,
Тривожить душі й підніма раба.
Дух Прометея! Ти живий од віку в вік,
Як вічна юність, вічна боротьба...
Ти знав страждання й радощі боїв.
О, передай страждання й болі нам ці,
Щоб кожний з нас боровся і горів...

Заставка львівського Апостола з 1574 р.

Д-р М. М.

Сучасна українська еміґрація

в НІМЕЧЧИНІ

На початку 1947 року перебувало в трьох західніх окупаційних зонах Німеччини понад 150.000 українців. З того — в американській зоні 90.000, в англійській 50.000 і в французькій 10.000. Більшість з них жила в таборах (в американській зоні 75%, в англійській 95% і в французькій 85%), решта перебувала на приватних мешканнях у містах і селах, частинно в приватних гуртожитках.

«Фонд Допомоги Українців Канади» оголосив («Новий Шлях», Вінніпеґ, ч. 51 з 25. VI. 1947) таку статистику українських еміґрантів у Німеччині: в американській зоні — 73.798 в таборах і 17.904 поза таборами, разом 91.702 душ (62% всієї кількости в Німеччині), в англійській зоні біля 51.800 (35% всієї кількости в Німеччині) і в французькій зоні біля 4.440 (3% всієї кількости в Німеччині) — разом 147.942 особи.

Мешканці таборів до кінця червня 1947 були під опікою УНРРА, а опісля перебрала їх під свою опіку новостворена «Підготовча Комісія IPO» (International Refugees Organisation) і окупаційні власті поодиноких зон.

Українці, що мешкають приватно, складаються в значній кількості з давніх еміґрантів. Вони не пішли до таборів через брак приміщень в таборах, або що їх зайняття в місті вимагало побуту поблизу місця праці, бо доїзд з табору здебільшого зв'язаний з труднощами. Ті особи, що мешкали приватно, не користались з опіки міждержавних організацій.

Зокрема в американській зоні Німеччини розподілялися українці на початку 1947 р. в заокруглених відсотках приблизно так: мужчин понад 20 років життя — 50%, жінок понад 20 років — 30%, дітей понад 14 років 13% і дітей до 14 років — 7%. У віроісповідному відношенні: католиків 50%, православних 45%, інших 5%. За попередньою професійною приналежністю осіб понад 20 років життя було: селян 30%, робітників 18%, ремісників 16%, фахівців середньої і вищої кваліфікації 20%, осіб вільних і різних професій 16%. З загальної кількости осіб у американській зоні, що покінчили 20 років життя, було зайнятих працею для таборів, у культурно-освітній ділянці (включно з учителями й учнями) і в німецькому господарстві — 60%, а

інвалідів, невилікувально хворих та інших непрацездатних — 13%. Решту (27%) становили переважно жінки і дівчата, що працювали здебільшого в родині.

Майже всі українці, що опинилися по другій світовій війні в Німеччині, мали великі втрати наслідком воєнних обставин. Хоч прийшли вони на німецьку землю різними шляхами, і хоч стали еміґрантами в різних роках, проте всі вони опинилися в повоєнній дійсності в однаковому правному положенні, як бездержавні особи. Їхній поворот на рідні землі в сучасній добі неможливий з огляду на існуючі в Східній Европі політичні обставини. Всі вони відмовились від репатріяції.

Однаковість політично-правного стану українських скитальців у Німеччині йде в парі з їх однаковим назагал соціяльно-господарським положенням в переходових повоєнних обставинах. Більшість з них втратила в добі війни все, що посідала, а за примусової евакуації або наглої втечі з теренів, де відбувалися воєнні події, позбулася нерідко й одежі і заощаджених грошей і документів. Листи розшуків дітей, дружин і рідних взагалі, що розгубилися в часах війни, виказують в 1945—1947 роках десятки тисячів прізвищ і імен.

ЯК ПОСТАЛА СУЧАСНА ЕМІҐРАЦІЯ

Початки найновішої української еміґрації в Европі сягають доби по першій світовій війні, коли — після повалення української державности —розділено українців поміж чотирма державами: СССР, Польщею, Румунією і ЧСР. По поразці військ Української Народньої Республіки в 1920 році виеміґрувала частина українського народу, а зокрема національно-активні кадри інтеліґенції, до різних країн, як Польща, Німеччина, Чехословаччина, Австрія, Франція і ін. Вийшов тоді на еміґрацію і повний склад Уряду Української Народньої Республіки. Тоді ж еміґрували українські військові частини, державно-адміністраційні службовці, діячі на полі науки, освіти, мистецтва і кооперації та в значній кількості академічна молодь. Більшість тих еміґрантів добровільно не прийняла чужої державної приналежности, залишаючися бездержавними політичними еміґрантами-скитальцями.

У дальших роках поповнювалися скупчення українських еміґрантів в Европі новими політичними втікачами — переважно з Польщі і Румунії. А в добі другої світової війни ступнево зростають лави скитальців евакуйованих з загрожених воєнними діями східньо-европейських теренів. Після окупації совєтським військом тих просторів Польщі, Румунії і ЧСР, на яких суцільно живуть українці, отже передусім Галичини, Західньої Волині, Буковини, Бесарабії і Закарпаття, прилучено ті землі до СССР. Лише незначні групи українців по закінченні другої світової війни опинилися в Польщі — на захід від т. зв. лінії Керзона (їх пізніше переселювано) і на Пряшівщині, тобто на захід від річки Уж в ЧСР.

Таким замкненням державних кордонів СССР навколо в с і х українських земель довершилася за «залізною заслоною» ф о р м а л ь н а соборність України. Новоприєднані до СССР українські землі стали об'єктом совєтської асиміляції й пролетаризації. Селянська соціяльна структура і західницьке культурне наставлення українців опинилися під тисненням колективізації і російщення. Настала і для новоприєднаних теренів система суцільного винародовлення: психологічного, соціяльно-господарського, культурно-побутового і часто навіть фізичного. Де в чому подібні тенденції виявилися також у житті українських еміґрантів у Німеччині під націонал-соціялістичним режимом, але, на щастя, переходово.

Націонал-соціялістичний режим у

Німеччині і в окупованих німцями частинах Східньої Европи викликав — поруч з воєнними подіями — побільшення (і раптові зміни в соціяльній структурі!) української еміґрації. Чимало давніх еміґрантів примусово вивезла німецька влада до «Райху» по окупації німецьким військом ЧСР, Польщі, Франції і ін. країн. Велика кількість українців попала до Німеччини, як «переміщені» особи (Verschleppte Personen, Displaced Persons, «ді-пі»), а то як примусово вивезені на працю, або як примусово евакуйовані родини, або, зрештою, як політичні в'язні німецьких концентраційних таборів.

Так по-різному відбувався вихід українців на нову скитальщину, що після капітуляції Німеччини формально почалася 8. травня 1945 року. Проте в своєму національно-моральному відчуванні, в своїх культурно-побутових традиціях і в своїй соціяльній структурі загал української еміґрації в Німеччині творить сьогодні одностайну спільноту. Відношення скитальців до пануючого на українських землях тотального режиму заперечливе, бо пануючі в сучасній добі в Україні релігійні, політичні, соціяльні, правно-побутові, господарські і інші — насильно накинені з-зовні відносини — не забезпечують для українського народу ніякої справжньої, і гідної вільної людини, свободи. Загал сучасних українських скитальців у Німеччині зазнав безпосередньо або посередньо — через рідню — суворих репресій з боку тотальної совєтської влади. Такі репресії виявлялися в формі позбавлення праці, конфіскації майна, ув'язнення, заслання, фізичного знищення тощо. Поворот українських еміґрантів на терени, що підлягають совєтській державно-правній адміністрації або контролі, означав би для них здебільшого переслідування, нові репресії, або навіть і фізичне знищення. А положення еміґрантів, що без своєї вини опинилися в окупованій і насиченій повоєнними явищами Німеччині, трагічне й особливо тяжке в правному і соціяльно-господарському відношеннях. Для деяких одиниць може видаватися воно навіть безнадійним. Проте, українські люди в сучасній Німеччині не впадають в зневіру. Вони працюють, вчать і вчаться, розбудовують поодинокі клітини своєї спільноти, закладають родини і приводять на світ дітей. Всупереч безнадійності — надіються і вірять.

Не зважаючи на існуючі внутрішні спори і партійні розходження, українські скитальці в Німеччині творять одну суцільну, морально-соборну і побутово-неподільну спільноту, що почування і думки свої одностайно звертає до рідної землі, до України.

РОЛЯ І ЗАВДАННЯ ЕМІҐРАЦІЇ

Наша еміґрація по другій світовій війні є політичною еміґрацією, і цього характеру її не заслонюють такі правно-соціяльні означення, як «ді-пі», «втікачі» тощо. Обставина, що приблизно 64% нашої сучасної еміґрації в Німеччині становлять родини і одиниці з селянського, робітничого і ремісничого станів, ніяк не суперечить політичності обличчя маси українських скитальців. Ця обставина підкреслює неминучість і невипадковість виходу великих мас українців з рідної землі на чужину.

Істотне завдання (і сенс самого існування!) політичної еміґрації — бути виразником прагнень свободи, тобто в наших умовах — незалежницьких змагань українського народу. За сучасних обставин, серед яких опинився український народ, ціхується це завдання еміґрації особливою безумовністю. Еміґрація повинна належно репрезентувати ті вільні від чужого утиску стремління свого народу, що не можуть виявлятися прилюдно на рідній землі. Природно, що йдеться при цьому також про збереження моральної і

фізичної субстанції скитальців, як носіїв національних традицій і вільного духу своєї країни, і як речників змагань перед чужим світом. Отже рішальним є питання: чи і як репрезентує еміграція ті змагання. Чи інформує вона чужину про Україну?

Внутрішні діяння еміґраційної спільноти мають другорядний і проминучий характер. Цілковито несуттєві для народу і його визвольних змагань форми організаційних взаємовідносин поодиноких скупчень еміґрації. Надто обмежена і проминуча роля всяких громадських, професійних і фахових об'єднань на еміґрації, бо всі вони без тривалого ґрунту і без природної зміни поколінь. Всі ті об'єднання можуть існувати лише як аполітичні товариства взаємної допомоги. А бездержавні скитальці живуть, як мандрівники. Їх діти йдуть пізніше здебільшого своїми шляхами, іншими, як шляхи батьків.

Коли ж сенс існування еміґрації в її функції політичного речника та інформатора чужини про визвольні змагання свого народу, то питання численности еміґрації не відіграє рішальної ролі. Рішають духова питоменність і політична питома вага еміґрації у відношенні до свого народу на рідній землі, далі культурний рівень еміґрації, її морально-громадська суцільність (справа не в об'єднанні в одній організації, але в одностайному діянні і співпраці всіх), роля в чужому світі і соціяльно-економічний стан. Чужина рахується з еміґрацією відповідно до того, що собою та еміґрація являє.

Духово нерозвинені, політично нескристалізовані, культурно занедбані, суспільно розпорошені, супроти чужого світу замкнені в тісному «ґетті» заскорузлости і провінціялізму, упосліджені соціяльно і спролетаризовані економічно, — еміґранти були б для чужого світу потрібні хіба лише як фізична сила для дешево оплачуваних і грубих робіт. Такою робучою силою «світ» радо послуговується, але він звичайно цікавиться її болями і потребами сливе постільки, постільки того вимагають інтереси працедавця. А після 40 року життя падає вартість фізичного робітника взагалі.

Вже так звичайно є в світі, що чужинцям тяжко розуміти спонуки еміґрування великих мас людей. Скитальці примушені здобувати серед чужинців зрозуміння своєї недолі і визнання своїх спонук до еміґрування. Передумовою цього є позитивне пізнання еміґрації чужинцями. Чи можливе воно, коли еміґранти роз'єднані, пересварені, розледачілі? Коли вони стають чинником неладу для тубільного населення тієї околиці, де опиняються? Нехіть і ворожість місцевого німецького населення до одної національної групи чужинців у Баварії, коли на денном упорядку були поліційні звідомлення про насильства, напади і грабунки одиниць з-поміж тієї національної групи, виявлялися подостатком в пресі. А як «репрезентують» нас, як еміґрацію і як членів нашої нації, бешкети в таборах і в українських установах, напади і побиття громадян, прилюдне палення конкуренційних часописів, биття шиб у співмешканців табору, особливо ж постійні суперечки з приводу барв національного прапору?

Позитивна роля еміґрації в чужій державі можлива тільки тоді, коли еміґрація не порушує засад, що обов'язують гостя на чужому терені. Основна засада — це льояльність супроти країни — господаря, що дає азиль еміґрантам. Лише при наявності повної льояльности супроти держави, де перебуває еміґрація, зможуть скитальці сповнювати свої головні завдання супроти власного народу на рідній землі.

ЧИ МОЖЛИВА ЗГОДА СЕРЕД ЕМІҐРАЦІЇ?

Чи можлива згода серед еміґрації?

Є різні причини, що викликають внутрішнє розбиття еміґрації. Одні з них незалежні від самих українців. Це чинники, що діють пляново для розбиття. В першу чергу це ті сили, що прагнуть ліквідації або, принаймні, компромітації української політичної еміґрації взагалі. Такі сили діють постійно і приховано.

Дальші причини полягають в психічних комплексах ненависництва самих українців до інших українців. Є тут дещо з давнішої спадщини і з сучасного морального обезсилення наслідком тяжких і всебічних злиднів. Забезпечення відповідною працею і піднесення добробуту скитальців — найкращі засоби проти зневіри, розбрату й ненависництва.

Інші причини незгоди серед еміґрації випливають з партійних і особистих суперечок, на тлі давніх конфліктів і в зв'язку з конкуренційною боротьбою партійних груп за впливи в еміґраційних скупченнях. Такі партійні конфлікти серед нашої еміґрації найбільш трагічні для еміґраційної спільноти. Деякі первні тих конфліктів привезені на еміґрацію з рідних земель. Непогамовані пристрасті роздмухують жевріючі партійні перетинки до самозгубного стану міжгромадянської війни: паперової, організаційної і п'ястукової.

Консолідаційні заходи серед українських політичних груп привели до створення 14. липня 1946 р. Координаційного Українського Комітету (КУК), до складу якого вступили:

1) Українське Національно-Демократичне Об'єднання (УНДО),
2) Українська Соціялістично-Радикальна Партія (УСРП),
3) Українська Партія Соціялістів Революціонерів (УПСР),
4) Українська Соціял-Демократична Робітнича Партія (УСДРП),
5) Організація Українських Націоналістів (ОУН),
6) Український Національно-Державний Союз (УНДС),
7) Союз Гетьманців-Державників (СГД) і
8) Українська Революційно-Демократична Партія (УРДП).

Свою мету КУК окреслив (в Комунікаті ч. 1) такими словами: «Українські політичні організації, маючи на оці найвище національне добро, увійшли між собою в контакт з метою переводити внутрішнє упорядкування українського політичного і громадського життя та координування національних зусиль... Теперішні складні і несприятливі для нас міжнародні відносини, важке становище нової української еміґрації і, зокрема, її неозначений та неоформлений під правним оглядом стан промовляють переконливо за необхідність об'єднатися всім зорганізованим українським національно-політичним групам до спільної, чесної та льояльної співпраці над внутрішнім консолідаційним процесом нашої еміґрації на демократичних підставах і над унаглядненням цього процесу на закордонному (зовнішньо-політичному) відтинку».

Не вступила до КУК-у, проте, ОУНС, тобто Організація Українських Націоналістів Самостійників (Степана Бандери), організація, що мала дотепер значні впливи при виборах серед мешканців таборів. Цей факт має поважні і небезпечні для всієї еміґрації наслідки, що випливають з глибокого і для всіх справ сучасної української еміґрації дуже шкідливого конфлікту двох найактивніших частин українського громадянства, а зокрема його середущого і молодшого поколінь.

В межах нашого огляду не можемо займатися цією проблемою. Значення її виходить далеко поза сферу ділання КУК-у, а її передісторія і психологічне тло сягають до давніх подій і минулих років.

Коли хтось писатиме пізніше історію української еміґрації в Німеччині по другій світовій війні, то не зможе об'єктивний історик поминути мовчки питання: чому виявила себе наша еміґрація на протязі так довгого часу неспроможною досягнути повної внутрішньо-політичної суцільности.

Але, мабуть, не зможе той же історик не оцінити з подивом і признанням великих досягнень українських скитальців у Німеччині в 1945—1947 роках. Бо коли, не вважаючи на зовнішні й внутрішні труднощі і злидні, налагодили наші скитальці своє власне громадське самоврядування, розбудували шкільництво і літературно-мистецьке життя, створили мережу кооперативних об'єднань, підприємств і варстатів, увели в життя власне судівництво, то це слід завдячувати передусім ідеалізмові і власному самообмеженню для загального добра ряду еміґраційних діячів. А серед цієї низки нерідко висококваліфікованих, хоч інколи і зовнішньо сірих, виснажених і скромних постатей в різних галузях висуваються на особливо почесне місце — церковні діячі, працівники науки, досвідчені і заслужені педагоги, письменники і діячі мистецтва, кооператори, громадські організатори й інші.

Історію нашої сучасної еміґрації почнуть писати, мабуть, аж тоді, коли прізвища «всевладних» сьогодні таборових командантів і різних референтів наших організаційних клітин підуть у забуття. Але та майбутня історія не зможе промовчати прізвищ тих наших діячів, що переховують і плекають на чужині національно-культурні традиції українського народу, охороняють широкі маси скитальців від позбавлення власного національного обличчя, дбають про виховання молоді на чесних і свідомих українців та створюють підстави до згоди серед скитальців. Серед таких творчих людей в нашій еміґрації нема незгоди. Згода серед наших скитальців можлива, і вона вже здійснюється. Перший приклад в цьому відношенні подали наші студенти, що з'єднали дві студентські централі в одну суцільну студентську центральну організацію (ЦЕСУС). Приклад гідний наслідування.

РІК НЕРВОВОГО НАПРУЖЕННЯ

Перші почини одиниць з-поміж наших скитальців для налагодження життя еміґраційної спільноти в новій дійсності в травні 1945 р. були в різних осередках відокремлені і скрізь виходили з низів — від ініціятивних громадських гуртків. Так, наприклад, в Мюнхені ще 5—6 днів перед капітуляцією міста, в добі, коли на вулицях шаліло ґестапо, невеличка група (вісім осіб) українських діячів конспіративно обговорила плян організації власного українського самоврядування для несення допомоги скитальцям і з приходом американського війська до міста створила Українську Установу Опіки. Перші розмови з американськими чинниками і відгуки американців на українські меморандуми не були надто успішні. Американці не знали української справи і не цікавилися нею. Неукраїнські чинники пробували захопити в свої руки справи репрезентації української еміґрації в такому столичному осередку, як Мюнхен. Дотримуючись риґорозно своїх союзницьких зобов'язань, американці не бажали створення окремої допомогової акції українських скитальців, що могла привести до небажаних для них політичних проблем. Дня 12. травня 1945 р., тобто на четвертий день по капітуляції Німеччини, в Мюнхені з'явилися американські оповіщення про обов'язок чужинців концентруватися в таборах і заклик до повороту чужинців на їх батьківщину. Траплялося часто, що еміґрантів ловили на вулицях і без будь-яких пояснень відвозили до совєтських таборів.

Питання, що найбільше хвилює українських скитальців у 1945 році, це залякування з боку певних чинників примусовим поворотом на батьківщину. Починаючи з 19. травня 1945 р., створюються в Мюнхені і в різних осередках Баварії табори для скитальців. Окремі дії різних чинників для спонукання силоміць українських еміґрантів повернутися на батьківщину не вгавають. Інколи, як наприклад, в місті Кемптені, мають вони драматичний перебіг. На блідих і виснажених обличчях скитальців вираз нервового перевантаження і розпуки. — «Чи видадуть» — лунає питання в таборах щодня. Є і оптимісти, і песимісти, але всі вони однаково у великому нервовому напруженні. Перебування більшої групи людей, обезсилених за довгі роки примусової праці або ув'язнення в Німеччині — в таборі за дротами сприяє поширенню серед таборовців несамовитих вісток, панічних чуток, фантастичних здогадів. Люди ходять з виразом глибокого внутрішнього болю і невимовного жалю до всього світу . . . Голодні — не думають про хліб, лише «чи вивезуть, чи ні». Живі істоти хочуть жити, вони прагнуть елементарної свободи життя. Незломані при закінченні війни, люди, що не заломилися під падаючими на їх хати бомбами, мужчини і жінки, що мали силу духу приглядатися, як розстрілюють ґестапівці їх близьких, бувші в'язні, що не захиталися в концентраційних таборах, — починають під впливом психози примусового повороту на батьківщину раптово сивіти.

Аж в 1946 році, після кількаразових авторитетних запевнень американської влади і військових окупаційних чинників, вщухає нервове напружeня скитальців, і еміґраційні маси повільно заспокоюються.

САМОВРЯДУВАННЯ СКИТАЛЬЦІВ

Особливо тяжкий для українських еміґрантів у моральному відношенні 1945 рік був роком покладення основ самоврядування і самодопомогової акції. Спираючись на низових починах громадянства в поодиноких скупченях скитальців, привела ініціятивна група співробітників редактора **Василя Мудрого,** колишнього віцемаршала польського сойму, до скликання «Ділової Зустрічі» представників українських осередків у днях 29. X. — 1. XI. 1945 р. в Ашаффенбурзі, де створено **Центральне Представництво Української Еміґрації — Український Центральний Допомоговий Комітет в Німеччині** (скорочено ЦПУЕ) з осідком в Авґсбурзі і в Франкфурті над Майном. Для українців у англійській і французькій зонах ухвалено створити краєві або зональні представництва. Організація місцевих представництв відбулася вже перед тим на основі дій ініціятивних груп. Пізніше основою громадського самоврядування в системі ЦПУЕ стали демократичні вибори. Такі вибори повинні були стати консолідаційним і суспільно-виховним чинникам. Але виборча практика в таборах виявляла часто відсутність передвиборчої толеранції і виборчої етики. Наслідком виборчої боротьби за впливи у певних адміністраційних і господарських галузях внутрішнього таборового життя виникали в деяких скупченнях скитальців громадські перетинки, що в своїх шкідливих наслідках виходили інколи поза межі табору. Випадки поблажливости керівних громадських чинників до насильницьких груп в деяких таборах, брак демократичних методів громадської діяльности і співпраці, порушування і найбільш покликаними чинниками власного українського правопорядку в суспільно-громадському житті української еміґрації, намагання організаційних керманичів відігравати ролю законодавців і найвищих суддів, обмежування свободи преси і спроби підпорядкувати пресу вказівкам організаційної екзекутиви, автократичне господарювання громадськими грішми, — все це, — не сприяло

справжній консолідації українського громадянства і зміцненню національно-громадської солідарности. А складна виборча процедура приводила десь-де в наслідках до викривленого демократизму, до керівництва «аранжерів» (американський публіцист Джеймс Бернгем називає їх «манажерами») на місці провідників, до тріюмфу організаційної бюрократії, до утвердження «казьонного» стилю думання і праці «службової інтеліґенції», до надвлади правильників і параграфів у руках зручних «аранжерів». Бо ж саме виборче право, хоч би і найбільш загальне і п'ятиприкметникове виборче право, не творить справжньої демократії і не приводить до справжньої свободи. Ми ж пережили, каже Бернгем, що диктатори сперлися на загальне виборче право і досягнули більшости голосів.

Суспільно-громадські установи самоврядування української еміґрації є неполітичними організаціями з допомогово-харитативними завданнями. Політичні завдання з їх діяльности виключені. Вони діють для всіх бездержавних українців без огляду на їх територіяльне і соціяльне походження, релігійно-церковну і політично-партійну приналежність та маєтковий стан і професію. Фінансування такого самоврядування побудоване виключно на власних засобах еміґрації, що оподатковує себе добровільно певною річною вкладкою від кожної повнолітньої особи.

Одним з головних завдань самоврядування скитальців є створення підстав і охорона **українського правопорядку,** тобто таких морально-правних засад українського співжиття на чужині, які давали б еміґрації змогу полагоджувати внутрішньо-українські справи своїми власними внутрішньо-українськими засобами. Українські установи самоврядування не є ніякою «владою», а громадсько-допомогова Централя еміґрації є тільки — за авторитетним правничим виясненням — лише «моральною громадською верхівкою без правної санкції». Тому то сила тієї громадської верхівки полягає в здійснюванні морального авторитету, справедливости і демократичного порозуміння на засадах компромісу і пропорційности. Ці моральні засоби дають підставу полагоджувати спори і конфлікти поміж українцями (особами і організаціями) власними українськими судами (повітовими, обласними і Найвищим Громадським Судом).

Праця представництв української еміґрації, як допомогових комітетів, відбувається в галузях: правної охорони, організації самоврядування, суспільної опіки, захисту праці і господарської самодіяльности, громадського фінансування, преси і інформації, жіноцтва, організації молоді та в галузі культури і освіти. В американській зоні підбудовою Центрального Представництва стали Обласні Представництва, яким підлягають Повітові і Таборові Представництва. В англійській зоні до половини 1947 року діяла т. зв. «Міжтаборова Комісія», що уступила своє місце «Українській Організації для допомоги, виховання і затруднення» — «Центральній Дорадчій Раді». Спираючися на Обласні Дорадчі Ради вона діє як **краєве** представництво. В французькій зоні діє окрема зональна репрезентація української еміґрації.

Для справ підготовки переселення скитальців з Німеччини до інших країн при ЦПУЕ створена **Центральна Переселенча Комісія.** Переведений майже повний статистичний облік сучасної української еміґрації в Німеччині, налагоджена інформація про можливості переселення, зібрані матеріяли про умови життя і праці переселенців у різних країнах і приступлено до організації переселенчих кооперативів. Провід переселенчої акції розділений між Головною Переселенчою Радою і Управою. Окрему переселенчу акцію для українців католиків у Німеччині розпочали в половині 1947 р. українські католицькі чинники.

Поруч з допомогово-харитативною діяльністю Відділу Суспільної Опіки ЦПУЕ провадиться аналогічна чинність в окремій центральній допомоговій установі, що постала в жовтні 1945 р. в Мюнхені, як **Український Червоний Хрест** і перетворилася в 1946 р. в **Санітарно - Харитативну Службу** (СХС) під правною опікою Апостольського Візитатора і Адміністратора для українців католиків у Німеччині, **о. Николая Вояковського.** СХС має головне представництво в Мюнхені, якому підлягають Краєві Представництва і як низові клітини — Станиці і Уповноважені СХС. Звіт СХС за час від жовтня 1945 р. до 21. травня 1947 р. виказує в складі СХС 61 станицю з 13.958 членами. Загальні прибутки виносили за згаданий час 684.695 нім. марок, видатки 485.109,65 нім. марок. Серед прибутків найбільші позиції складають спеціяльні збірки серед громадянства, як «Листопадова Збірка 1946 р.» (153.675,91) збірка на «Писанку» (116.331,15), Великодня збірка 1947 р. (83.992,96) і т. д. Видатки СХС (за зіставленням часопису «На чужині» ч. 14 з 26. VII. 1947) складають такі позиції: адміністрація 262,313,41 н. м., допомоги 130.470,36 н. м., прибуткові підприємства 54.075,78 н. м. і індивідуальні допомоги 38.250,— н. м.

Міжнародній Червоний Хрест передав до СХС 9.000 кґ харчів, 329.000 штук цигарок і 37 пачок з ліками, а Українські Американські Допомогові Комітети надіслали для СХС 36 пачок з дентистичними приладами і 10 пачок з іншими речами. СХС провадить медичну допомогу в своїх 5 амбуляторіях, уділює допомоги хворим, інвалідам, полоненим, вдовам і сиротам, політв'язням і іншим.

Свій вроджений хист до творення багатьох розгалужених громадських організацій і автономно діючих товариств здійснюють наші скитальці наполегливо. В американській зоні скупчені всі центральні українські об'єднання: Ліґа Українських Політичних В'язнів (німецьких концентраційних таборів), Товариство Українських Політичних В'язнів (усіх займанщин), Центральний Союз Українського Студентства, Об'єднання Українських Лісників і Деревників, Мистецький Український Рух, Об'єднання Мистців Української Сцени, Об'єднання Українських Музик, Спілка Українських Образотворчих Мистців, Союз Українських Журналістів, Об'єднання Українських Жінок на еміґрації, Союз Українських Інженерів і Техніків на еміґрації, Об'єднання Українських Кооператорів, Союз Українських Правників, Об'єднання Українських Лікарів, Об'єднання Українських Ветеринарних Лікарів, Союз Українських Купців і Промисловців, Центральна Українська Учительська Громада, Союз Українських Пластунів Еміґрантів, Спілка Української Молоді і інші.

Окремі комісії центрального характеру (як нпр. Рада Фізичної Культури та інші) діють постійно в системі ЦПУЕ, що охоплює централістично в своїй організаційній структурі всі клітини організованого суспільно-громадського життя української еміґрації в Німеччині.

В поточній роботі доводиться українським допомоговим представництвам стикатися з допомоговими комітетами інших національних груп, як естонці, литовці, лотиші, білоруси, поляки і югослав'яни. Така співпраця має аполітичний характер і обмежується на справах правного захисту, переселення і взаємних культурних зв'язків.

ГОСПОДАРСЬКА САМОДІЯЛЬНІСТЬ ЕМІҐРАЦІЇ

Коли взяти під увагу розміри більших таборових скупчень скитальців, що вміщують по 3.000 і більше мешканців одного табору, то буде зрозумілим, що кожний такий табір являє собою окрему господарську одиницю з власною фінансовою політикою, з доходовими підприємствами і вироб-

ничими верстатами. Не вважаючи на переходовість таборового життя і на правну нез'ясованість положення емігрантів та на нерідке перенесення окремих гуртів скитальців з одного табору до іншого, — поодинокі таборові скупчення розбудували широку господарську самодіяльність. Життя в таборі проходить за працею, що єдина вириває скитальця з тяжких роздумувань про долю свого народу, про своїх близьких на рідних землях і — про свою власну недолю.

Майже кожний український табір має яринові городи, де-не-де і з овочевими деревами. В деяких осередках українці плекають городи у великих розмірах і зокрема — на такому агрикультурному рівні, що їх подивляють чужі відвідувачі таборів і дооколичне німецьке населення.

Завдяки наполегливій ініціятиві українських фахівців в таборах розбудовані різні майстерні, як напр., шевські, кравецькі, механічні і інші робітні, виробні вишивок і килимів, трикотарські і мистецькі робітні, майстерні для виробу валізок, різьб з дерева, кераміки, ляльок і т. д., далі крамниці, фризіерні тощо. Всі вони мають здебільшого характер самодопомогових підприємств на кооперативних основах. Значні труднощі викликає брак виробничого устаткування і сирівців. Найгостріше відчувається брак кравецьких і шевських машин.

Складніші умови для виявлення господарської ініціятиви скитальців існують в містах, де кожний почин у цьому відношенні передумовлений одержанням відповідного дозволу — ліцензії. Проте, і в містах скитальці мають свої будівельні, торговельні, друкарські, транспортові і інші підприємства та подібні майстерні і верстати як і в таборах. Всі без винятку українські підприємства, подібно як і установи та організації, обслуговуються виключно українцями та обслуговують виключно бездержавних українців.

Особливо життєздатною в несприятливих умовах сучасної господарської дійсности в Німеччині виявила себе кооперативна форма господарської самодіяльности скитальців. Ідейний і організаційний провід кооперативної праці серед наших скитальців зосереджений в Мюнхені, де діють також головні кооперативні об'єднання і кооперативна централя — **«Центросоюз».** Виробничий напрямок заступлений **«Кооперативом Праці — Лябор»,** що має відділи; будівельний, транспортовий, кравецький, шевський, голярський, годинникарський, видавничий, мистецький, хемічно-косметичний і інші. **«Кооперативне Об'єднання Споживачів»** (КОС) утримує ресторан, крамницю, книжково-пресовий кіоск і має в Баварії кілька філій. Існуючий так само в Мюнхені **Кооператив «Жіноча Праця»** є продовженням заснованого в 1922 р. в Галичині Кооперативу Українського Народнього Мистецтва, що став широко відомим зокрема після участи своїми виробами у світовій виставці в Шикаґо в 1933 році. Виставки українського народнього мистецтва в різних осередках в Німеччині в 1946/47 роках були часто зв'язані з діяльністю «Жіночої Праці» і завдячують свої значні успіхи наполегливій, хоч і тихій праці українського жіноцтва.

Господарська самодіяльність наших скитальців у таборах і розгалужена сітка кооперативних підприємств мають проминучий характер вже хоч би з огляду на сподіване переселення більшости еміґрації з Німеччини до інших країн. Проте, роля кооперації зокрема в справах фінансової підтримки культурно-освітніх і харитативних акцій немала. Велике значення має справа практичного вишколення кооперативних кадрів і збереження традицій західньо-української кооперації. А все ж недостатки капіталів, сирівців, харчових середників і предметів широкого вжитку — не дають змоги виявити піонерсько-господарських талантів і досвідів, що скриті в еміґраційній масі. З

оглядну на зазначені труднощі й неясності правного положення скитальців поводяться поодинокі приватні підприємці надто обережно, не ризикуючи розбудовувати ширше свої господарські почини. Так марнуються кваліфіковані сили, знання і досвіди.

НАУКОВА І ОСВІТНЯ ДІЯЛЬНІСТЬ

Ця сторінка життя української еміґрації виявляє найбільше зрізничкування.

Серед високошкільних закладів чолове, репрезентаційне місце займає **Український Вільний Університет** (УВУ) з двома факультетами: філософічним і факультетом права та суспільних наук. Започаткований в 1921 р. у Відні і перенесений після першого семестру до Праги, УВУ був відновлений наприкінці 1945 р. в Мюнхені. Літній семестер 1947 р. був з черги 51 студійним семестром. Напрямними студіями на УВУ є в основі студії українознавства і загальні ґуманістичні науки, що звичайно заступлені на університетах. Кожний студент обов'язаний відбути в семестрі один день »почесної служби« для УВУ. Під кінець літнього семестру 1947 р. УВУ мав 83 особи педагогічного персоналу (47 професорів, 15 доцентів, 13 лекторів і 8 асистентів) та біля 12 адміністраційних службовців. У літньому семестрі 1947 р. були записані на УВУ 347 студентів, з того 14 неукраїнців. У місті Авґсбурзі існують, як філія УВУ, університетські курси (з 76 звичайними студентами і кількома десятками надзвичайних слухачів у 1947 р.) Крім того, існує в Авґсбурзі природничий факультет з хемічним і біологічним відділами (в 1947 р. I. і V. семестри).

Український Технічно-Господарський Інститут (УТГІ) **в Реґенсбурзі** існує як продовження колишньої Української Господарської Академії в Подєбрадах (ЧСР). Інститут має відділи: агрономічно-лісовий, ветеринарно-зоотехнічний, інженерний, економічний і ін. Серед 123 викладачів УТГІ в 1947 р. було 39 професорів, 24 доцентів, 46 лекторів і 14 аситентів. Крім авдиторного навчання, УТГІ провадить позаочне навчання і масову перекваліфікацію в таборах при допомозі середніх і нижчих фахових шкіл та фахових курсів.

Українська Економічна Висока Школа в Мюнхені (з одним факультетом) постала в листопаді 1945 р. і мала на 1 квітня 1947 р. 36 викладачів і 244 слухачів (з них 14 — надзвичайних).

Українська Православна Богословсько-Педагогічна Академія в Мюнхені постала наприкінці серпня 1946 р. як заклад Св. Синоду Української Автокефальної Православної Церкви. Вона має два факультети: богословський і педагогічний.

Греко - Католицька Богословська Семінарія з осідком в Гіршберґу поблизу Мюнхену є навчальним закладом для священиків греко-католицького віроісповідання.

В Реґенсбурзі існує окремий математично-ґеодезичний факультет.

Доповнююче і самоосвітнє навчання відбувається в мережі **народніх університетів** (в американській зоні — 11, в англійській — 2), що мають в основі виклади з українознавства.

Осередком науково-дослідницької праці є заснована 16 листопада 1945 р. в Авґсбурзі **Українська Вільна Академія Наук,** що поділена на 14 наукових груп. На 16 наукових конференціях УВАН прочитано 125 наукових доповідей. При Академії існують Наукова Бібліотека, Товариство охорони українських пам'яток на чужині і Музей-Архів.

У Мюнхені розвиває свою діяльність **Українське Історично-Філологічне Товариство,** як продовження еміґраційного празького товариства тієї ж назви. В 1947 р. відновило в Мюнхені свою діяльність колишнє львівське **Наукове Товариство ім. Шевченка.**

Цьому широкому розгалуженню академічних закладів і осередків науково-дослідницької праці супрово-

Мюнхен вшановує 40-ліття громадської і педагогічної праці проф. Б. Мартоса

дить надзвичайно численна сітка середніх (загально-освітніх і фахових) шкіл, фахових шкіл різних типів, фахових і самоосвітніх курсів, початкових шкіл і дитячих садків (дошкілля).

Для устійнення норм в загально-педагогічних, методично-навчальних і виховних справах середнього і нижчого шкільництва при ЦПУЕ створена Шкільна Кураторія, що в своїй праці спирається на чинність шкільних інспекторів, обласних шкільних рад і педагогічно-методичних комісій в таборах. Для фінансування шкільництва засновується в кожному осередкові, де є школи, **Фонд Допомоги Рідній Школі.**

Великі труднощі при шкільному навчанні справляє недостатність: шкільних підручників, книгозбірень, навчальних кабінетів і шкільного приладдя. Пороблені заходи для уніфікації сітки шкіл, навчальних програм, шкільної документації і іспитових правильників. З метою підвищення кваліфікації учителів улаштовуються методично-дидактичні курси. В мюнхенській області створені «пересувні бібліотеки», якими користуються безплатно поодинокі осередки на протязі певного часу. В таборах є шкільні, таборові і бібліотеки «Просвіти».

На початку 1946/47 шкільного року в американській зоні існували 24 українські **таборові** гімназії (з 432 учителями і 2880 учнями), в англійській — 4 гімназії і одні матуральні курси (разом 96 учителів і 720 учнів).

Початкових шкіл на початку 1946-1947 шкільного року в американській зоні було 68 (з 286 учителями і 2486 учнями), в англійській зоні — 26 (з 100 учителями і 620 учнями).

Дитячих садків було в американській зоні 66.

Відносно найбільша кількість академічних закладів, шкіл різних типів і фахових курсів припадає на Мюнхенську область (Горішня Баварія) ,де скупчено біля 24.000 українських скитальців.

Статистичний огляд середнього і нижчого шкільництва, фахових курсів і дошкілля в Мюнхенській області на початку 1947 р.

Пор. ч.	Тип закладів	Число закладів, курсів	Кількість		
			кляс, груп	учнів	учителів
1	Середніх шкіл	16	69	1 249	210
2	Нижчих шкіл	19	68	885	75
3	Народніх університетів, доповнюючих шкіл і фахових курсів . .	95	140	3 748	167
4	Дитячих садків	16	24	537	27
	Разом .	146	301	6 419	479

Поодинокі типи шкіл і курсів розподілялися ось як:

Пор. ч.	Назва закладів, курсів	Число закладів, курсів	Кількість			Примітки
			кляс, груп	учнів	учителів	
1	Гімназії	8	48	845	136	Середні школи
2	Учительські семінарії . .	2	5	110	20	"
3	Музичні школи	2	6	133	15	"
4	Торговельні школи . . .	2	8	125	25	"
5	Образотворча студія . . .	1	1	9	6	"
6	Ветеринарний зоотехнікум	1	1	27	8	"
7	Народні школи	18	67	857	71	Нижчі школи
8	Сільсько-господарська школа (однорічна) . .	1	1	28	4	"
9	Народні університети . .	4	4	172	12	Доповн. школи, згл. фахові курси
10	Фахова жіноча школа . .	1	1	14	3	
11	Фахові курси	90	135	3 562	152	"
12	Дитячі садки	16	24	537	27	Дошкілля
	Разом .	146	301	6 419	479	

Стан фахових і самоосвітніх курсів в українських осередках в Горішній Баварії на початку 1947 р.

Пор. ч.	Рід курсів	Число курсів	Кількість			
			груп	учнів		учителів
				чоловіків, хлопців	жінок, дівчат	
1	Англійської мови	16	38	855	340	31
2	Французької „	7	10	217	68	8
3	Еспанської „	5	7	168	21	5
4	Шоферські курси	12	23	989	—	22
5	Електро-монтерські	4	4	97	—	12
6	Залізничні	1	3	19	—	5
7	Кооперативно-торгов.	1	1	22	3	4
8	Переплетні	1	1	20	—	2
9	Керамічні	1	1	6	2	1
10	Слюсарські	4	4	49	—	8
11	Шевські	5	5	33	—	4
12	Забавкарські	2	2	—	35	2
13	Галянтерійних виробів	1	1	18	—	2
14	Кімнатно-декорат. малярства	1	1	17	—	1
15	Неписьменних	12	15	226	34	15
16	Малописьменних	8	10	108	19	10
17	Народні університети	4	4	172	—	12
18	Курси лісничих	2	2	57	—	4
19	Землемірні курси	2	2	26	—	4
20	Кравецькі	2	2	15	28	5
21	Сільсько-господарські	2	2	40	—	6
22	Фотографічні	1	1	30	—	1
	Разом	94	139	3 184	550	164

ЛІТЕРАТУРА, МИСТЕЦТВО І ПРЕСА

Не зважаючи на скрутне господарсько-побутове положення української інтеліґенції в повоєнній Німеччині, авторсько-видавнича чинність наших скитальців прибрала поважні розміри. Кількісно з'явилося чимало. Можливо, що відірваність еміґрантів від щоденного стику зі стихією рідного ґрунту з одного боку, і недостатня пов'язаність життя скитальців із духовим життям чужого довколишнього світу — з другого боку, — впливають в першу чергу на певну тенденцію духової продукції еміґрантів до доктринерства. Деякі з продуктивних сьогодні на еміґрації діячів науки, літератури і мистецтва відійшли від «буднів» сучасности до світу урочистої святочности під кутом зору минувшини. Переходовий характер перших років по воєнних потрясеннях вкупі з неясністю загального положення і різними недостатками створили для великої кількости творчоздатних одиниць своєрідну атмосферу **духового дозвілля.** В умовах психологічного і правно-побутового «ґетта» на еміґрації таке духове дозвілля накладає часто особливе тавро на твори еміґрантів. У наукових і мистецьких творах сучасної еміґра-

ції виявляється нерідко риса **несучасности.** Це вже спостерегли деякі публіцисти, що заговорили про «враження загальної втечі від життя» (пор. М. І. М.: «Життя і наука» — в «Проблемах», Мюнхен, липень 1947).

В царині українського красного письменства на еміґрації також позначилася риса несучасности, що надає творам і їх ідеям характеру спізнености. В американській зоні опинився на еміґрації ряд наших відомих поетів і письменників. Дехто з них виявив жваву авторську чинність. Характеристично, що визнані раніше читацькою громадою літературні таланти немов застигли в якомусь вичікуванні і в своїх нових творах не підносяться на вищий щабель свого розвитку. Натомість почали проповідувати свої домагання рідної «великої літератури». Серед повені аматорських або розрахованих на зиск видань з'явилися кілька збірок поезій і літературно-критичних розвідок, що вартісні зокрема як свідоцтва щирих шукань чогось більшого. Літературне об'єднання «МУР» (Мистецький Український Рух) згуртувало в своїх рядах чимало відомих серед української інтеліґенції імен. Розпочалися і тривають далі конференційні і журнальні дискусії про «справжню літературу».

Образотворчі мистці показали висліди своєї праці на кількох успішних виставках. Існує **«Українська Спілка Образотворчих Мистців».**

Театральне мистецтво опинилося на еміґрації в особливому положенні, бо чи не найбільше, власне мистцям української сцени припала роля зберігати національне обличчя еміґрації. В таборах став театр найчастішою культурною розвагою для скитальчих мас. В американській зоні досягнуло наше театральне мистецтво значного рівня передусім заслугою Ансамблю Українських Акторів під проводом режисера **Володимира Блавацького.** Існують і інші ансамблі. Скитальці в Німеччині гостили у себе довший час відому Театральну Студію режисера **Йосипа Гірняка** з Австрії. **«Об'єднання Мистців Української Сцени»** дбає про видалення з української сцени невідповідних ансамблів і акторів, що узалежнюють театральне мистецтво від матеріяльних і особисто-коньюнктурних інтересів ,або знижують театр до аматорського позему. Театральна Кураторія кваліфікує поодинокі ансамблі й репертуар. Гарних успіхів досягнув м. ін. **Український Оперний Ансамбль** в Мюнхені, що постав на кооперативних основах. Чимало українських солістів і солісток виступають перед чужинцями. Але найбільшу заслугу щодо популяризації українського імени і народнього мистецтва серед чужинців мають безперечно українські хори і ансамблі бандуристів (кобзарів). Чолові репрезентативні місця займають: **Хор «Україна»** під проводом проф. **Г. Нестора** і **Українська Капеля Бандуристів** під керуванням **Г. Китастого** і **В. Божика.**

У музичному житті української еміґрації в Німеччині діє **«Об'єднання Українських Музик».** Чотири мистецькі об'єднання створили в липні 1947 р. свою надцентралю під назвою **«Об'єднані Мистецтва»** (ОМ).

Українська преса стала за 1945-1947 роки дуже поважним чинником в житті українських скитальців, хоч скупчена вона властиво лише в одній зоні — американській. Тривалий брак паперу, недостатність друкарень і інші труднощі служать значною перешкодою в пресово-видавничій діяльності. На основі ліцензій виходять такі часописи: «Українська Трибуна» в Мюнхені, «Наше Життя» в Авґсбурзі, «Українські Вісті» в Новому Ульмі, «На Чужині» в Фільсбібурзі, «Неділя» в Ашаффенбурзі й «Час» у Фюрті. Крім того, виходять різні літературні й інші періодичні видання — як додатки до пресових органів. У днях 12 і 13 липня 1947 р. в Етлінґені (біля Карльсруе) відбувся другий з'їзд центрального **Союзу Українських Журналістів** (СУЖ), що виявив недоцінену ще велику ролю

української журналістики в справі координації української еміґрації і в питаннях оздоровлення внутрішньо-громадських відносин серед скитальців.

ОЦІНКА ПРАЦІ СКИТАЛЬЦІВ

На початку 1947 р. відвідав українські табори в Німеччині канадійський посол до парляменту в Оттаві **Антін Глинка,** що — за часописом «Америка» (з 11. II. 1947) доповідав у «Союзі Українців Великобрітанії» в Лондоні про українських скитальців такими словами («Українські Вісті», ч. 10/68):

«Всюди, де я був між нашими людьми, впадало в око велике піклування про чистоту та порядок у щоденному житті. Найбідніші житлові приміщення наших скитальців вражали своєю чистотою . . .

Я бачив муравлину працю наших переселенців. Хоч вони знають, що життя їх у цих таборах не вічне, що за місяць-два їх можуть перенести на інше місце, однак це їх не знеохочує, вони будують і роблять, начеб мали там завжди мешкати. А коли їх перенесуть на інше місце, вони знову ж так само запопадливо заберуться до праці. Про всіх наших переселенців моя опінія непохитна: це дуже вартісний елемент, що кожній державі, кожній суспільності, де він знайдеться, може принести тільки користь і честь.»

Кінцівка київської Учительної Євангелії з 1637 р.

Зміст

„Українські Вісті”

часопис на еміґрації подає інформації з біжучої міжнародньої політики, про події в світі, містить статті на політичні, економічні, світоглядові й інші теми; подає інформації з життя українців на еміґрації, фейлетони, репортажі, нариси; подає статті на теми визвольної боротьби й іншої актуальної української проблематики.

Читайте, передплачуйте й поширюйте „Українські Вісті“

Адреса:
NEU-ULM, Ludwigstraße 10

Умови передплати запитуйте в Адміністрації „УВ“.

ВИДАННЯ З УКРАЇНСЬКОГО МИСТЕЦТВА І КРАЄЗНАВСТВА.

Праці Володимира Січинського:

1. Українські орнаменти історичні
   Альбом друк. в двох фарбах . . . 8.— М.
2. Українські орнаменти народні
   Альбом друк. в двох фарбах . . . 8.— „
3. Орнаменти в історичних стилях
   . . . . . 5.— М.
4. Українські вишивки
   Альбом друк. в 4 фарбах, окремі видання: українською, англійською франц. і німецькою мовами . . . . 5.— „
5. Пам'ятки української архітектури
   Альбом вел. формату 4о. Окремі вид. українською і англійською мовами . . . . 15.— М.
6. Мапа густоти українського населення
   Окремі вид. україн. і англ. мовами . 5.— М.
7. Мапа корисних копалин України
   Окремі вид. україн. і англ. мовами . 5.— М.
8. Чужинці про Україну, стор. 120,
   з 8 табл. ілюстр. П'яте видання. 8.— М.

(Жадайте ілюстр. проспект видання!).

Важливе для українських шкіл, мистецьких майстерень, промислових закладів, курсів і самоосвіти. На чужині цінна пам'ятка про Рідний Край та засіб ознайомлювати чужинців про Україну та українську культуру.

ПИТАЙТЕ В УКРАЇНСЬКИХ КНИГАРНЯХ І КІОСКАХ!

Д-р мед. Теодор ПАРФАНОВИЧ
гінеколог
ординує щоденно від год. 3 до 5.

Augsburg
Philippine-Welser-Straße 26/II.

Редактор видання: ТЕОДОР КУРПІТА. Обкладинка: Яків Гніздовський. Святці: о. Василь Стебельський. Друк: А. Білоус, Авґсбурґ-Айхах, Ст. Слюсарчук-Мюнхен, Б. Ігнатів-Некарсульм, К. М. Ліпп-Мюнхен. Видав: Ярослав Пастушенко.

Ціна 15 нім. марок.

Authorized by EUCOM Hq., Civil Affairs Division APO 757, AG 383. 7 GEC — AGO, July 1947.

УКРАЇНСЬКИЙ ЕКСПОРТОВИЙ ПРОМИСЛ НА ЧУЖИНІ

ВИРОБНИЦТВО КИЛИМІВ І ВИШИВОК ДЛЯ ЕКСПОРТУ;
УКРАЇНСЬКА НАРОДНЯ ШТУКА.

ТЕОДОР ГРИНІВ

МЮНХЕН, Романштр. 74
тел. 35110

EXPORTINDUSTRIE
„UKRAINISCHE VOLKSKUNST"
TEPPICHE UND STICKEREI

THEODOR HRYNIW
(13b) MÜNCHEN 38, Romanstraße 74
Fernsprech-Nummer 35110